

Buludxan Xəlilov

Bəxtiyar Vahabzadənin dilçilik görüşləri

BULUDXAN XƏLİLOV

**BƏXTİYAR
VAHABZADƏNİN
DİLÇİLİK
GÖRÜŞLƏRİ**

BULUDXAN XƏLİLOV

**BƏXTİYAR
VAHABZADƏNİN
DİLÇİLİK
GÖRÜŞLƏRİ**

BAKI – 2014

ELMİ REDAKTOR:

İsmayıl Məmmədli,

filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

RƏYÇİLƏR:

Qara Məşədiyev,

filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Nəriman Seyidəliyev,

filologiya üzrə elmlər doktoru

Buludxan Xəlilov. “Bəxtiyar Vahabzadənin dilçilik görüşləri”.
Bakı, “Bakı Çap Evi” nəşriyyatı, 2014, 244 səh.

Kitabda Bəxtiyar Vahabzadənin XX əsrin 50-80-ci illərində dilə və dilçilik məsələlərinə təəssübkeşliklə, mütəxəssis kimi yanaşması, dil və dilçiliklə bağlı olan ən vacib məqamları nəzərə çatdırması özünə geniş yer alır. Bəxtiyar Vahabzadənin dilçilik görüşləri dil və üslub məsələləri istiqamətində araşdırılır. Həm də dilimiz xalqın malı və sərvəti olması baxımından tədqiq olunur. Xalqın dilinin xalqın ruhu ilə bağlılığı diqqət mərkəzində saxlanılır. Bundan başqa, Bəxtiyar Vahabzadənin dilçilik görüşlərində dilimizin xalqımızın ruhundan süzülüb gəlməsi, sənətkarın xalqın dilinə söykənməsi, tərcümə məsələsi və onun problemləri, dilimizin imkanları, qayğıları, dilimizin qorunması yolunda görüləcək işlərin əsas hədəfləri, adlarımız və s. məsələlər tədqiq olunur.

Bəxtiyar Vahabzadənin dilçilik görüşlərinin əsas məqamlarını diqqətə çatdırmaq üçün “Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında dillə bağlı seçmələr” başlığı altında (Bəxtiyar Vahabzadənin məqalələrindən) dilimizi xarakterizə edən seçmələr, nümunələr verilir.

Kitabdan dilçilər, ədəbiyyatşünaslar, nitq mədəniyyəti və natiqlik sənəti ilə məşğul olanlar faydalana bilərlər.

ISBN 978-995-245-687-5

© Buludxan Xəlilov

I FƏSİL

BƏXTİYAR VAHABZADƏNİN DİLÇİLİK GÖRÜŞLƏRİNİN BİRİNCİ MƏRHƏLƏSİ (XX ƏSRİN 50-Cİ İLLƏRİ)

1.1. Dil və üslub məsələləri

Bəxtiyar Vahabzadə Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında müstəsna xidməti olan ədib kimi həm də dilimizin təmizliyi uğrunda təəssübkeşliklə mübarizə aparmış, dilimizin müxtəlif problemləri ilə bağlı yazdığı məqalələr, söylədiyi fikir və mülahizələr, qeyd və təkliflərlə dilçiliyin inkişafı üçün əlindən gələni əsirgəməmişdir. O, keçən əsrin (XX əsrin) 50-ci illərindən başlayaraq dilin qorunması yolunda müntəzəm şəkildə mübarizə aparmış, bu yolda dilçiləri, ədəbi və elmi ictimaiyyəti sözün həqiqi mənasında səfərbər olmağa çağırmışdır. XX əsrin 50-ci illərini onun yaradıcılığında dilçilik görüşlərinin birinci mərhələsi adlandırmaq olar.

O, 50-ci illərdə poeziyada sənətkarlıq məsələsini tədqiq obyektinə cəlb etmiş, S. Rüstəmin «Azərbaycan» jurnalında «Qara qumun ağ günü», «Müxtəlif şeirlər» başlığı altında çap olunmuş şeirlərini, eləcə də «Bağçada», «İki yolçu» şeirlərini konkret lövhələr əsasında diqqəti cəlb edən şeirlər kimi qiymətləndirmişdir. Eyni zamanda S. Vurğunun «Xanlar» dramında və «Muğan» poemasında sənətkarlıq məsələlərinə toxunur. (Poeziyamızda sənətkarlıq məsələsi. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.123-126) Bütövlükdə şeirimizdəki dəbdəbəli, gurultulu, sözcü-lüyün əleyhinə çıxır və S.Vurğun, S. Rüstəm yaradıcılığında müsbət xüsusiyyətləri öyrənməyi tövsiyə edir. O yazır: «Şeirdə sənətkarlıq üçün vacib olan əsas şərtlərdən biri də dil və ifadə gözəlliyidir. Bu işdə biz şübhəsiz, klassik şeirimizdən çox şey öyrənə bilərik. Şeirdə yığcamlıq, sözdən istifadə, sadəlik, axıcılıq, yalnız sözlərin deyil, səslərin belə ahəngdar düzülüşü kimi vacib məsələlərə laqeyd baxmaq olmaz. Etiraf etmək lazımdır ki, şairlər bu məsələyə çox az fikir verir». (Poeziyamızda sənətkarlıq məsələsi. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.124)

Bəxtiyar Vahabzadə şeirin sənətkarlıq xüsusiyyətlərindən, dil və üslub xüsusiyyətlərindən çox az yazıldığı, bu sahədə tənqidi məqalələrin az olduğu məsələsini də diqqət mərkəzində saxlayır, bu barədə fikirlərini söyləyir. Doğrudan da ədəbi tənqid tarix boyu və indinin özündə də hər hansı bir əsərin, yaxud da şeir parçasının dil, üslub və sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə

çox az toxunmuşdur. Bu barədə konkret məqalələr çox az yazılmış, hərtərəfli təhlillər çox az aparılmışdır. Əlbəttə, ədəbi tənqidimizdə bu sahədə boşluq vardır. Bu mənada Bəxtiyar Vahabzadə yazır: «Ümumiyyətlə, şeir haqqında yazılan tənqidlər əsasən məzmunun ya nəql olunmasından, ya da ideyanın nə dərəcədə aktual olmasının şərhindən ibarət olur. Şairlərimizin sənətkarlıq xüsusiyyətlərindən, dilinin, ifadələrinin gözəlliyindən, təşəbbülərindən, istiarələrindən və sairədən bəhs edən məqalələr az yazılır. Məncə, tənqiddən də konkretlik tələb etmək lazımdır. Qoy tənqidçilərimiz konkret əsərlərdən, hətta balaca bir şeirdən ayrıca bəhs edib, onu hərtərəfli təhlil etsinlər». (Poeziyamızda sənətkarlıq məsələsi. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.124)

Bəxtiyar Vahabzadə üslub məsələsinə də diqqətlə yanaşır. O, hər bir sənətkarın fərdi üslubunu yaradıcılığın ən ümdə keyfiyyətlərindən biri hesab edir. Redaktorların, nəşriyyatların sənətkarların yaradıcılığına vahid bir prinsiplə yanaşmalarını məqbul hesab etmir. Hər bir sənətkarın üslubunu onun yaradıcılığının özünəməxsusluğu hesab edir. Doğrudan da, bütün sənətkarlar eyni üslubda yazıb yarada bilməzlər. Yaradıcılığın da təbiəti olmalıdır. Yəni yaradıcılıq təbii olmaqla yanaşı, sənətkarın ruhunu, özünəməxsusluğunu ifadə etməlidir. Bəxtiyar Vahabzadənin sözləri ilə desək: «... bəzən redaksiyalar, nəşriyyat idarələri təzə bir söz, təzə bir ifadə eşitdikdə dərhal buna etiraz edir və şeiri dəfələrlə eşitdiyimiz eyni ölçülü, hamar, quru və standart ifadə-

lər yığınınə çevirməyə çalışırlar. Hər şairin özünə-məxsus yaradıcılıq təbiətindən doğan ifadə xüsusiyyətləri, bir sözlə, üslubu olmalıdır. Nəşriyyat idarələri şairin özünəməxsus üslubuna, bədii ifadə vasitələrinə toxunmamalıdır. Şairin şeiri üzərində başqa bir şair redaktorun işləməsi də düzgün hal deyil. Bizcə, redaktor şeirdə tapdığı nöqsanı belə, şairin özünə düzəltməlidir. Çünki sənət ürək döyüntüsüdür. Başqa bir ürək onun misraları arasında döyünərsə, ahəng pozular, səs saxtalaşar». (Poeziyamızda sənətkarlıq məsələsi. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.125-126)

XX əsrin 50-ci illərində Bəxtiyar Vahabzadə ana dilimizin ruhuna, təbiətinə, varlığına namus, vicdan kimi yanaşmış, əcdadlarımızın bizə qoyub getdiyi ən qiymətli miras kimi onun keşiyində dayanmağı təqdir etmişdir. 1954-cü ilin noyabr ayında yazdığı “Ana dili” şeirinin bütün zamanlarda hər bir insana olan təsir gücünü hiss etməmək mümkün deyildir.

Dil açanda ilk dəfə ana söyləyərik biz,
“Ana dili” adlanır bizim ilk dərsliyimiz.
İlk mahnımız laylanı anamız öz südüylə
İçirir ruhumuza bu dildə gilə – gilə.

Bu dil, – bizim ruhumuz, eşqimiz, canımızdır,
Bu dil, – bir – birimizlə əhdi – peymanımızdır.
Bu dil, – tanıtmış bizə bu dünyada hər şeyi.

Bu dil, – əcdadımızın bizə qoyub getdiyi
Ən qiymətli mirasdır, onu gözlərimiz tək
Qoruyub, nəsillərə biz də hədiyyə verək.

Bizim uca dağların sonsuz əzəmətindən,
Yatağına sığmayan çayların hiddətindən,
Bu torpaqdan, bu yerdən,
Elin bağından qopan yanıqlı nəğmələrdən,
Güllərin rənglərindən, çiçəklərin iyindən,
Mil düzünün, Muğanın sonsuz genişliyindən,
Ağ saçlı babaların əqlindən, kamalından,
Düşmən üstünə cuman o Qıratın nalından
Qopan səsdən yarandın.
Sən xalqımın aldığı ilk nəfəsdən yarandın.

Ana dilim, səndədir xalqın əqli, hikməti,
Ərəb oğlu Məcnunun dərdi səndə dil açmış.
Ürəklərə yol açan Füzulinin sənəti,
Ey dilim, qüdrətinlə dünyalara yol açmış.
Səndə mənim xalqımın qəhrəmanlıqla dolu
Tarixi varaqlanır,
Səndə neçə min illik mənim mədəniyyətim,
Şan – şöhrətim saxlanır.
Mənim adım, sanımsan,
Namusum, vicdanımsan.

Millətlərə, xalqlara xalqımızın adından
Məhəbbət dastanları yaradıldı bu dildə.
Moskvada Puşkinə heykəl qoyulan zaman,

Ona abidə qoydu bu dildə Şirvani də.
 Bu dil, – tanıtmış bizə bu dünyada hər şeyi,
 Bu dil, – əcdadımızın bizə qoyub getdiyi
 Ən qiymətli mirasdır, onu gözlərimiz tək
 Qoruyub nəsillərə biz də hədiyyə verək.

Ey öz doğma dilində danışmağı ar bilən,
 Bunu iftixar bilən
 Modalı ədabazlar
 Qəlbinizi oxşamır qoşmalar, telli sazlar.
 Qoy bunlar mənim olsun.
 Ancaq Vətən çörəyi,
 Bir də ana ürəyi
 Sizlərə qənim olsun.

Bəxtiyar Vahabzadə 1955-ci ildə «Şeirimiz haqqında bəzi düşüncələr» adlı məqaləsində heca və sərbəst vəzndə yazılmış şeirlər və onların qayda-qanunlarından bəhs etməklə yanaşı, fikrin, ifadənin poetik ifadə formalarına da diqqət yetirir. Fikrin, ifadənin istər sərbəst, istərsə də heca vəznində özünü tapmasını bir qanunauyğunluq hesab edir. Onun fikrincə, şeirin heca və əruz vəznində yazılması əsas deyil, əsas odur ki, fikir, ideya hansı sözlərlə, ifadələrlə, bədii təsvir vasitələri ilə oxucuya çatdırılır. Deməli, şeirdə sözlərin, ifadələrin, bədii təsvir və ifadə vasitələrinin nə dərəcədə yerində, məqamında işlənməsi şeirin qazancı, uğuru kimi qiymətləndirilir. Bəxtiyar Vahabzadə şeirdə xalq ifadə və ibarələrinin işlənməsini məqbul sayır. O,

faktlar əsasında fikrini izah edir: «Məsələn, el içində «əziyyət çəkdim» əvəzinə «kirpiyimlə od götürdüm», yaxud «cavankən dul qaldım» əvəzinə, «bir üzü qız, bir üzü gəlin oldum» deyirlər. Biz bu cür xalq ifadə və ibarələrindən istifadə etməliyik». (Şeirimiz haqqında bəzi düşüncələr. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.116) Ancaq bununla belə, şeirdə yalnız canlı danışq dilindən, xalq ifadə və ibarələrindən istifadə etmək dilimizin, xüsusilə də ədəbi dilimizin bütün imkanlarını üzə çıxara bilmir. Bu mənada Bəxtiyar Vahabzadə yazır: «... onu da unutmamaq olmaz ki, başdan-başa el danışq tərzinə sadıq qalmaq başqa cəhətdən dilimizi zəiflətməmiş olar. Biz ədəbi dilin normalarını da daima nəzərə almalıyıq». (Şeirimiz haqqında bəzi düşüncələr. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.116)

Bəxtiyar Vahabzadə sənətkarlığa daxil olan mühüm məsələlərdən birini də dilin obrazlılığı ilə əlaqələndirir. Bu mənada o, Füzulinin yaradıcılığını dilin obrazlılığı baxımından dəyərləndirir. Füzulinin yaradıcılığına dilin obrazlılığı baxımından bir etalon, ölçü kimi yanaşır. O yazır: «... Füzuli şeirinin gözəlliyi, hər şeydən əvvəl, fikrin dərinliyində, reallığında və bütün bunların yüksək bədii obrazlarla ifadə edilməsindədir». (Şeirimiz haqqında bəzi düşüncələr. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.117) Bəxtiyar Vahabzadə Füzulinin yaradıcılığında bədii obrazlılığı nədə görür? Bu suala müxtəlif cavablar ola bilər. Onun cavabı isə belədir: «Predmetə poetik mənə

vermək, onu qaldırmaq, klassik şeirimizin, xüsusən Füzuli şeirinin əsas cəhətidir. Füzuli obyektin zahiri cəhətini deyil, onun mahiyyətini açıb göstərməyə çalışır». (Şeirimiz haqqında bəzi düşüncələr. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.117)

Bəxtiyar Vahabzadə Füzuli şeirlərinin əsrlər boyu yaşaması səbəbinə də aydınlıq gətirir. Füzulinin həyati faktlara poetik mənə vermə qabiliyyətini, mahiyyətə enmək istedadını onun yaradıcılığının özünəməxsusluğu kimi xarakterizə edir: «Füzuli şeylərin mahiyyətinə enməyi, onun daxili poeziyasını göstərməyi bacaran ustad şairdir. Məsələn, bilir ki, zəng asılı vəziyyətdə olar. Daha doğrusu, bu, həyati faktdır. Füzuli bu həyati fakta poetik mənə verib onu qaldırır və yazır ki, «Sirrini heç kəsə demə, çünki sirrini başqasına deyənləri boğazdan asırlar. Necə ki, zəng danqıldayıb öz ürək sirlərini aləmə faş elədiyi üçün, onu boğazından asırlar». (Şeirimiz haqqında bəzi düşüncələr. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.117)

Bəxtiyar Vahabzadə Füzulinin dilində təbiiliyi və gözəlliyi, onların kodunu açmağa çalışır, demək olar ki, buna nail olur. Füzuli yaradıcılığı fonunda söz barədə fikir söyləyir: «Sözlər ayrılıqda yalnız məfhumdur, adlardır. Söz toplusu fikirdir, düşüncədir, mətləbdir. Dünyanın özü də fikirdir, düşüncədir...» (Dildə təbiilik və gözəllik. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.176) Füzulinin dili onu o qədər

sehirləyir ki, hər bir peşə, sənət sahibinin dili olduğunu – bu adi həqiqəti poetik şəkildə belə ifadə edir: «Riyyətiyyətin dili rəqəm, kimyaçının dili düstur, rəssamın dili rəng, bəstəkarın dili səs, rəqqasın dili hərəkət, yazıçının dili sözdür...» (Dildə təbiilik və gözəllik. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.176)

Bəxtiyar Vahabzadə Füzulinin peşəkarlığını, sənətkarlığını yüksək zirvə hesab edir. Ona görə ki, Füzulinin hər bir sözü, hər bir cümləsi fikrin, ideyanın, mətləbin ifadəsinə xidmət edir. Belə olanda hər bir peşə və sənət inkişaf edir, yüksək zirvəyə çatır. Belə olanda peşə və sənətin dili Füzulidə olduğu kimi fikirlə yüklənir. Peşə, sənətin dili yenə də Füzulidə olduğu kimi fikrin, mətləbin, ideyanın ifadəsinə xidmət edir. Bu mənada Bəxtiyar Vahabzadə yazır: «... peşə və sənətlər o zaman öz yüksək zirvəsinə çatır ki, rəqəm də, düstur da, rəng də, səs də, hərəkət də (peşələrin, sənətlərin dili – B. X.) fikirlə yüklənmiş olsun, böyük bir fikrin ifadəsinə xidmət etmiş olsun. Demək, həm elm, həm sənət, hər şeydən əvvəl, fikirdir, mətləbdir, ideyadır:

Fikir bizi ora çəkir, bura çəkir,
Hər əməlin başlanğıcı,
Hər bir yolun ilki- fikir.
Dərzi üçün, memar üçün
Ölçü- fikir, biçir- fikir.
Hər məqsədin çölü sözdür,
İçir- fikir.
Torpaq üstə səpdiyimiz

Tum da- fikir,
Dən də - fikir.
Sən də- fikir,
Mən də - fikir,
Yer-göy - fikir,

Hər şey - fikir! « (Dildə təbiilik və gözəllik. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.176)

Deməli, Bəxtiyar Vahabzadə Füzulinin düşüncə, təfəkkür üstünlüyünü ən böyük üstünlük sayır. Eyni zamanda onun düşüncə və təfəkkür üstünlüyünün dildə də üstün səviyyədə ifadə olunmasını ən böyük mədəniyyət hesab edir. Elə bir mədəniyyət ki oradakı düşüncə, təfəkkür və dil üstünlüyü Füzulini yüksək zirvəyə qaldırır. Bax bu yüksək zirvəyə qürurla, inamla baxan Bəxtiyar Vahabzadə Füzuli zirvəsində fikrə, düşüncəyə və onu ifadə edən sözə, cümləyə qiymət verir. Sözləri, cümlələri real həyat həqiqətləri ilə müqayisə edərək və Füzuli sözünün şirəsini dadaraq məntiqdən, təfəkkürdən doğan zənginlikləri ümumiləşdirərək yazır: «Sözləri və onların toplusu olan cümlələri – bir ağıldan o biri ağıla, bir ürəkdən o biri ürəyə fikir yükü daşıyan nəqliyyat vasitəsinə bənzətmək olar.

Nəqliyyat yükə xidmət etdiyi kimi, sözlər də fikrə xidmət edir. Fikrə görə söz tapılır, sözə görə fikir yox! Ancaq fikir yükünün mənzilə tez, kəsə yolla çatdırılması üçün münasib nəqliyyat vasitələri – ən dəqiq sözlər, ibarələr, ifadələr tapılmalıdır.» (Dildə təbiilik və gözəllik. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman.

Gənclik, Bakı, 1976, s.176) Bəxtiyar Vahabzadəyə görə, fikrin, düşüncənin məna yükünü sözlər, ifadələr, ibarələr, cümlələr daşıyır və bu, Füzuli yaradıcılığında etalondur, ölçüdür, qəlibdir. Füzuli fikri, düşüncəni elə söz, ifadə, ibarə, cümlə qəlibinə salmışdır ki, buna Füzulinin söz qəlibi, ifadə qəlibi, ibarə qəlibi, cümlə qəlibi adını vermək olar. Bu ustad sənətkar fikir və düşüncəni qəliblərə salmaqla təkcə sözü, ifadəni, ibarəni, cümləni diri, canlı etməmiş, həm də fikir və düşüncənin özünə qol-qanad vermiş, əsrlərdən-əslərə aparmış, bu günümüze gətirib çıxarmışdır. Bir sözlə, Füzulinin fikir və düşüncə qəlibi, eləcə də söz, ifadə, ibarə, cümlə qəlibi bütün zamanların vəsiqəsini almışdır. «Burada sözlərdən o qədər dəqiq və həssaslıqla istifadə olunub ki, bir sözü belə yerindən tərpətmək olmaz. Füzuli sözün şirəsini çəkmiş, onun bütün rəng və çalarlarından lazım olduğundan da artıq istifadə edə bilmişdir». (Dildə təbiilik və gözəllik. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.177) Doğrudan da, o peşə, sənət yüksək səviyyəyə qalxır ki, orada hər bir şeyə dəqiq və həssaslıqla yanaşılır, orada heç bir boşluq olmur, orada yersiz olan heç bir şeyə meydan verilmir. Bu mənada həqiqi bədii əsər – şeir nümunəsi, nəsr parçası yerində və məqamında olmayan düşüncədən, təfəkkürdən, yerində və məqamında olmayan sözdən, ifadədən, ibarədən, cümlədən çox-çox uzaq olur. Odur ki, Bəxtiyar Vahabzadə yazır: «Bu cəhət yalnız şeirə deyil, ümumən Azərbaycan sənətinə xasdır. Bizim ornamentlərdə çəkilən həndəsi şəkillər bir-birinin

içinə o qədər yığcam geydirilir ki, fiqurlar arasındakı boş yer də həmin fiqurun şəklini alır. Bu lakonizm, bu yığcamlıq şəbəkə sənətində daha aydın şəkildə özünü göstərir.

Füzuli şeiri də belədir. Burda da sözlər şəbəkə kimi bir-birinə geydirilir. Arada boş yer qalmır. (yəni, hər söz fikrə çevrilir) Bu, əlbəttə hər şeydən əvvəl, təfəkkürün aydınlığı və dəqiqliyinin sübutudur». (Dildə təbiilik və gözəllik. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.177)

Bəxtiyar Vahabzadə Füzulinin dilində təbiilik və gözəllik məsələsində sözün lüğəti mənasından başqa bədii mənalar kəsb etməsini də nəzərdən qaçırmır. Belə hesab edir ki, söz təkcə lüğəti mənada olarsa, onda quru, çılpaq və yoxsul olar. Yəni sözün bədii mənası onun müxtəlif rəng və çalarlarıdır, onun dadı, duzu və ətridir. Bəxtiyar Vahabzadə fikrini təsdiq etmək üçün Füzulidən belə bir nümunə gətirir:

Can sözdür əgər bilirsə insan,
Sözdür ki, deyirlər, özgədir can.-

Bəxtiyar Vahabzadəyə görə, beytin «birinci misrasındakı «söz», sözün lüğəti mənasındadırsa, ikinci sətirdəki « söz» sözün bədii mənasıdır. (İkinci sətirdəki söz - «yalan» mənasında işlənmişdir.)» (Dildə təbiilik və gözəllik. –Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.178-179)

Füzuli şeirinin, Füzuli dilinin sehri və tilsimi o qədər güclüdür ki, onun qarşısında heyrət etməkdən başqa çıxış yolu yoxdur. Məhz bu heyrət Bəxtiyar Vahabzadəni məcbur edir ki, o, bir daha Füzuli yaradıcılığı barədə düşünsün. Beləliklə, Bəxtiyar Vahabzadə 1958-ci ildə «Qəlb şairi» adlı məqaləsini yazır. (Qəlb şairi. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.8-12) Məqalədə Füzuli yaradıcılığında bir çox mətləblərə, o cümlədən ərəb və fars dillərinin hakim olduğu dövrdə onun doğma ana dilimizdə yazmasına, bununla da doğma ana dilimizi yüksək səviyyələrə qaldırmasına həssaslıqla yanaşaraq yazır: «Ərəb və fars dillərinin hökmran olduğu bir dövrdə Füzulinin öz doğma dilində yazıb yaratması, ən böyük vətənpərvərlik nümunəsi deyildimi? O, bu dildə elə böyük fikirlər, dərin hisslər ifadə etmişdir ki, biz bu şeirin əzəmətinə, böyüklüyünə heyran qaldığımız kimi, doğma dilimizin də böyüklüyünə, qüdrətinə heyran oluruq. Füzuli özü dedi ki, «düşvari asan edərək», vaxtilə çoxlarına zəif görünən kəlmələrdən böyük incilər, nadir daş-qaşlar yaratmış və ana dilimizi çox yüksək bir zirvəyə qaldırmışdır. Füzuli hər beytdən böyük sənət imarəti qurmuşdur. Bu beyti oxuyarkən sənətin yüksək zirvəsinə qanadlanır, oradan baxırıq, gözümüz qaralır, istər-istəməz deyirik: sözdə də bu qədər qüvvət olarmı? Bəli, olar!» (Qəlb şairi. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sadəlikdə böyüklük. Yazıçı, Bakı, 1978, s.11)

Bəxtiyar Vahabzadə sözün qüdrətini, zirvəsini Füzulinin şeirləri və yaradıcılığı barədə ümumiləşdirici

fikirlər əsasında və insanın duyğu, hissiyatının ən incə tellərinə təsir etməklə izah edir: «Sözün gücü çox böyükdür. Söz «hər ləhzə yoxdan var» yaradır. Burada əsas məsələ sözdən istifadə etmək bacarığında, az söz ilə böyük fikirlər ifadə etmək məharətindədir. Füzuli özü demişkən:

Gər çox istərsən, Füzuli, izzətin, az et sözü,

Kim çox olmaqdan qılıbdır çox əzizi xar söz».

(Qəlb şairi. –Bəxtiyar Vahabzadə. Sadəlikdə böyüklük. Yazıçı, Bakı, 1978, s.11)

Bəxtiyar Vahabzadə sözün zəifliyindən şikayət edənlərə üzünü tutub deyir ki, Füzuli heç zaman sözün hissləri, duyğuları əks etdirməsində acizliyindən giley-güzar etməmişdir. «Biz şairlər çox zaman sözün zəifliyindən şikayət edirik. Bəzən bizə elə gəlir ki, hisslərimiz çox güclü, söz isə çox acizdir. Hisslərimizi ifadə etmək üçün söz tapa bilmirik. Lakin Füzuli heç zaman sözün yoxsulluğundan şikayət etməmişdir, sözdə bir neçə mənə verməyi bacarmışdır. Füzulinin əlində söz mum kimidir. O, sözə istədiyi şəkli, istədiyi mənanı verir, ondan istədiyi kimi istifadə edir. Sözün bütün mənalərini, həm məcazi, həm lüğəti mənalılarının dəyərini, ağırlıq və yüngüllüyünü, çalarlarını bütün dərinlik və incəliyi ilə qavramışdır. Söz Füzuli ürəyində qaynayır, ürəyin bütün tellərindən keçir, sonra şeirə çevrilir. Bu sözlər yanan şair ürəyinin qanından qida alıb, lələ, cəvahirə çevrilir. Buna görə də Füzulinin sözləri kağız üzərində alışıb yanır».(Qəlb şairi. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sadəlikdə böyüklük. Yazıçı, Bakı, 1978, s.11-12)

Bəxtiyar Vahabzadə dilin ən böyük mənbələrinə birini xalq düşüncə tərzində axtarır. Xalq düşüncə və təfəkkür tərzindən uzaqlaşmaq dildə nə yarada bilər? Bu dili saxtalaşdırır, cansızlaşdırır, quru, cansız və ölü dilə çevirir. Ona görə də xalqın düşüncə tərzindən qaynaqlanmaqla dili obrazlı, canlı, diri, dinamik və bədii etmək olar. Bir şərtlə ki, dil və nitq mədəniyyətinin tələblərinə yerli-yerində əməl etmək lazımdır. Bu mənada Bəxtiyar Vahabzadə dilçilərin nitq mədəniyyəti ilə bağlı açıdıqları müzakirəyə qoşulur, bu müzakirələrdəki düzgün fikirləri təqdir edir. O, müzakirə zamanı dilçi alimlərin qaldırdıqları məsələlər barədə yazır: «Professor M. Şirəliyevin tərcümə dili, A. Axundovun orfoqrafiya qaydaları, V. Aslanovun afişa və küçə adları, M. Məmmədovun xalq ifadə və ibarələri haqqındakı mülahizələri olduqca lazımlı və vaxtında deyilmiş fikirlərdir». (Dildə təbiilik və gözəllik. –Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.178) Məsələn, M. Məmmədovun bəzi yazıçıların dilində «ağlı kəsmək» əvəzinə «ağlı yetə bilmək», «dili ağızına sığışmır» əvəzinə «dili ağızına girmir» birləşmələrinin işlənməsini nöqsan hesab etməsini tamamilə doğru hesab edir. (Dildə təbiilik və gözəllik. –Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.178)

Bəxtiyar Vahabzadə sözlərin məqamında, yerində işlənməsini və nəticədə sözlərin mənasının cümlədə öz yerini düzgün tapmamasını nöqsan hesab edərkən konkret misallara istinad edir ki, bu da dil və təfəkkür mədəniyyətinin əlaqəsinə bariz nümunə olur.

Məsələn, o yazır: «Sənin sözün mənə təsir elədi» cümləsindəki «təsir» sözündən başqa bütün sözlər bizzimkidir. Bura yalnız bir yad sözün düşməsilə cümlə saxtalaşmış, bizə yadlaşmış. Bu saxtılıq, bu yadlığı bilmək yox, hiss etmək lazımdır.

İndi görək həmin fikri xalq necə deyirdi? Xalq deyirdi: «Sənin sözün mənə yer elədi».

Bir yad sözü doğma sözlə əvəz etdik- cümlə nə qədər doğmalaşdı, fikir nə qədər isindi.

Niyə? Birinci, ona görə ki, «təsir» sözü dilimizin ruhuna, təbiətinə yaddır, ... sözün sağ və solundakı doğma kəlmələrin üstünə kölgə salır, onların içindən qabarıb çıxır.

İkinci tərəfdən, «yer elədi» ifadəsindəki obrazlılıq «təsir» sözündə yoxdur. «Yer elədi» ifadəsi göz önünə bir lövhə gətirir: «Müqabil tərəfin iynəli, ehyamlı sözü, mənim ürəyimi oydu, eşdi, özünə yer elədi!»

«Yer elədi» ifadəsində «təsir»də olmayan «eşmək», «oymaq» mənaları da gizlənmişdir. Demək, «yer elədi» ifadəsi daha dərin və məzmunludur...» (Dildə təbiilik və gözəllik. –Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.179)

Bəxtiyar Vahabzadə bir sıra ifadələrin bədii cəhətdən və fikrin dəqiq ifadəsi baxımından zəif olduğunu inandırıcı şəkildə izah edir, aydın məntiqlə nəzərə çatdırır. Məsələn, «davam gətirmək» ifadəsini həm mənə, həm bədii, həm də fikrin dəqiq ifadəsi baxımından «duruş gətirmək» ifadəsindən zəif sayır. Birincisi

ona görə ki, «davam gətirmək» ifadəsində «davam» sözü öz sözümüz deyil. İkincisi, dilimizdə «duruş» sözü olduğu halda, «davam» sözünü işlətməyə dəyməz. Üçüncüsü, «duruş» sözünün «tab eləmək», «dözə bilmək» mənası da var ki, bu da «duruş» sözünün lüğəti mənasını və bədii gücünü artırır. Bəxtiyar Vahabzadə yazır: «Lüğəti mənada götürsək, «davam» «duruş» deyil. Lakin bu yerdə «duruş» «davam»dan güclüdür. Həm də xalq dilində «davam» sözünə rast gəlmək çətinidir, hansı bayatıda, nağılda, dastanda, atalar sözündə, aşiq şeirində «davam» sözü işlədilmişdir? Lakin folklorumuzda istənilən qədər «duruş gətirmək» ifadəsinə rast gəlirik. Məsələn, «Koroğlu» dastanında (Həmzənin Qıratı aparması qolu) deyilir: «Onun ucbatından heç bir qapıda duruş gətirə bilmirəm». (Dildə təbiilik və gözəllik. –Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik. Bakı, 1976, s.178) «Duruş» sözünün «Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti»ndə «durma tərz, durma vəziyyəti, özünü tutma tərz» (Məsələn, ...Başında göy araxçın, duruşunda əzəmət; Üzündə qəm izləri, gözlərində məhəbbət. B. Vahabzadə. Zürafə boynuna bən-zərdir boynu; Məğrur, ədalətli bir duruşu vardı... H. Cavid. Duruşun mənalı, baxışın dərin; Mən bu dərinlikdə tapdım baxtımı. M. Müşfiq) və «dayanacaq, duracaq, duruş məntəqəsi» (Məsələn, Tramvay duruşunda təyyarə bığlı bir gənc; Zilləyib gözlərini bir qapıya səhərdən. S. Rüstəm) mənaları qeydə alınmışdır. (Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Dörd cild. 1-ci cild. Bakı, «Şərqi-Qərb», 2006, s.708) «Duruş gətirmək» ifadəsinə gəl-

dikdə isə «Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti»ndə bu ifadə «səbir etmək, dözmək, davam gətirmək, dayanmaq» (Məsələn, 178 və 179-cu atıcı polklar...gəncələrin qabağında duruş gətirməyib geriyə – öz əvvəlki mövqelərinə çəkildilər. İ. Şıxlı) mənalarında işlənir. Bununla da həm «duruş» sözünün, həm də «duruş gətirmək» ifadəsinin «davam» sözündən və «davam gətirmək» ifadəsindən daha geniş mənə tutumuna malik olduğunu görürük.

Bəxtiyar Vahabzadə dilimizə əcnəbi dillərdən daxil olmuş bir qisim sözlər barədə də fikir və mülahizələrini söyləyir, müzakirə aparmaqdan çəkinmir. Məsələn, o yazır: «...dilimizə daxil olan bir neçə ərəb və fars sözü haqqında fikir mübadiləsi etmək istəyirəm. «Təəccüb», «təəssüf», «tərcümə» sözləri». (Dildə təbiilik və gözəllik. –Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı,1976, s.180) O, «təəccüb» və «təəssüf» sözlərində iki «ə» səsinin yanaşı işlənməsini dilimizin təbiətinə və ruhuna qəsd hesab edir. Bu sözləri «mat qalmaq» və «hayıf» sözləri ilə əvəz etməyi, ya da dilimizə uyğunlaşdırmağı çıxış yolu kimi irəli sürür. Vaqifin «yaşılbaş sonası hayıf ki, yoxdur» misrəsini nümunə gətirərək buradakı «hayıf ki» sözünü «əfsus ki» sözü ilə əvəz etsək əvvəlki ətri, duzu, dadı və gözəlliyi duya bilməyəcəyimizi söyləyir. Dilimizdə «çevirmək» sözü olduğu halda «tərcümə» ifadəsini işlətməyi düzgün saymır. Hətta dilimizin təbiətinə, ruhuna yad olan sözlərin müqabilində daha düzgün və məqbul sözləri işlətməyi irəli sürür. Məsələn, o, «tərcümə»

edən» əvəzinə «çevirən», «tərcümə» əvəzinə «çevirirəm», «tərcüməçi» əvəzinə «dilmanc», «dəvətnamə» əvəzinə «çağırış», «dəvət edir» əvəzinə «çağırır», «dəvət edirəm» əvəzinə «çağırırım», «ifa edir» əvəzinə «oxuyur», yaxud «çalır» işlətməyi dilimizin təbiətini və gözəlliyini duymaq kimi qiymətləndirir. (Dildə təbiilik və gözəllik. –Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.181)

1.2. Dil xalqın malı və sərvətidir

Bəxtiyar Vahabzadə ana dilimizin təmizliyinə və gözəlliyinə riayət etməyi mənəvi zənginlik və kamillik kimi dəyərləndirir, təfəkkür mədəniyyətinin, intellektual qabiliyyətin yüksək göstəricisi kimi ön plana çəkir. Bəxtiyar Vahabzadəyə görə, dil xalqın malı və sərvətidir. O yazır: «Dil xalqındır. Ona görə də dilin gözəlliyi keşiyində yalnız alim və yazıçılar, filoloq və jurnalistlər deyil, bütün xalq durmalıdır. Bu, hər birimizin vətəndaşlıq borcudur. Bu, ümumxalq işi, dövlət işidir. Atababalarımızdan miras aldığımız ana dilimizi göz bəbəyimiz kimi qorumaq, onu cilalaya-cilalaya, öz dadı-tamı və təmizliyi ilə gələcək nəsillərə təhvil vermək müqəddəs borcumuzdur». (Dildə təbiilik və gözəllik. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.181)

Bəxtiyar Vahabzadə fikrin daha yığcam, dəqiq ifadə olunmasında dilin rolunu önə çəkir, dörd misralıq

bir bayatını nümunə gətirməklə sözlərin fikrin çatdırılmasında daşdığı məna yükünü izah edir.

Elim, günüm talandı,
Üstünə od qalandı.
Yad əlindən el köçdü,
Bir dağa daldalandı.

O, «Bir dağa daldalandı» misrası əsasında xalqdan gələn «El dağa daldalandı» misalının olduğunu deyir, eyni zamanda «daldalanmaq» sözünün etimologiyasına baş vurur. Bu sözün etimologiyası barədə yazır: «Daldalandı» sözünü açaq. «Dal» dilimizdə arxa mənəsindədir. «Dal» kökündən yaranan «dalda» sözü kölgə, xəfə mənəsində, «daldalanmaq» feli isə arxalanmaq, pənah gətirmək, sığınmaq mənəsindədir. Beləliklə, kökə əlavə olunan şəkilçilərdən müxtəlif rənglər, çalarlar yaranmışdır. Söz ilkin mənəsindən çıxıb müxtəlif rənglər qazana-qazana gözəlləşmiş, şirələnmiş, əlvanlaşmışdır». (Dildə təbiilik və gözəllik. –Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.180)

Bəxtiyar Vahabzadə elmi yaradıcılığına Səməd Vurğunla başladığı kimi, dillə bağlı yazılarında da Səməd Vurğuna xüsusi diqqət göstərmişdir. 1956-cı ildə yazdığı «Mən ona borcluyam» məqaləsində onun elmi və bədii yaradıcılıq yollarında Səməd Vurğunun oynadığı rolunu özü üçün müqəddəs bir borca çevirdi və bu barədə urəyindən keçənləri səmimi şəkildə qələmə aldı. Səməd Vurğunla olan ilk görüşü barədə belə yazır: «Mən Böyük Vətən müharibəsi illərində ədəbiyyata gəlmişəm. Mənimlə bərabər bu dövrdə ədəbiyyata gə-

lən onlarla gəncin bir şair kimi püxtələşib, yetişməsinə də ustad şairimiz Səməd Vurğunun böyük rolu olmuşdur. Hələ orta məktəbin 7-8-ci siniflərində oxuduğum zaman Səməd Vurğunla görüşmək, onunla söhbət etmək mənim ən böyük arzumu idi. Bu arzuma mən birinci dəfə 1945-ci ildə nail ola bildim. O zaman «Ədəbiyyat qəzeti»ndə mənim «Yaşıl çəmən, ağac altı, bir də tünd çay» adlı şeirim dərc olunmuşdu. Ertəsi günü məni Yazıçılar İttifaqına çağırdılar. O zaman «Ədəbiyyat qəzeti»ndə işləyən şair Zeynal Cabbarzadə mənə dedi ki, Səməd Vurğun səni görmək istəyir (Səməd Vurğun Azərbaycan sovet Yazıçılar İttifaqının sədri idi). Bir qədər sonra Zeynal Cabbarzadə ilə bərabər onun otağına daxil olduq». (Mən ona borcluyam. –Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s. 65) Səməd Vurğun Bəxtiyar Vahabzadənin «Ədəbiyyat qəzeti»ndə çap olunmuş şeirlərinin məziyyətlərini təhlil etmiş, onu həvəsə gətirmiş, daha yaxşı yazmağa inam hissini aşılamışdır. Bəxtiyar Vahabzadə yazır: «O, (Səməd Vurğun– B.X.) «Ədəbiyyat qəzeti»ndə çap olunmuş şeirimi göstərib:

-Bu, çap olunmuş neçənci şeirindir?

-Doqquzuncu, -deyə cavab verdim.

O ayağa qalxıb:

-Yaxşı şeirdir, - dedi. - Yaxşılığı orasındadır ki, ritorikadan, ümumi sözcükdən uzaqdır. Konkret bir lövhə çəkmisən.

Bundan sonra o bizə sənətin, şeirin bəzi sirlərindən danışdı....Ədəbiyyata gələn hər bir gəncdən yeni

səs, yeni nəfəs tələb etdiyini təkidlə təkrar edirdi. O mənə də konkret lövhələr əsasında yazmağı, şablona, ritorikaya uymamağı məsləhət gördü». (Mən ona borcluyam.– Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s. 66)

Bəxtiyar Vahabzadə Səməd Vurğunun onun yaradıcılığına çox həssas yanaşdığını, onun şeirləri üzərində qeydlər apardığını inkişafı üçün böyük fayda saymışdır. Hətta «Daşda bir ürək», «Axma, dur ey zaman» «Sarılığın hikməti» və sair şeirlərinin qüsurlu cəhətlərini tənqid etdiyini, misralar üzərində qeydlər apardığını onun yaradıcılığına «istiqlamət verən bir mayak» hesab edir. (Mən ona borcluyam.– Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976,s.66-67)

Bəxtiyar Vahabzadə Səməd Vurğundan sənətkarlığın, yaradıcılığın sirlərini öyrənmiş, «Səməd Vurğunun poeziyası» mövzusunda yazdığı elmi iş ona elmi dərəcədən başqa gələcək yaradıcılıq yolunu da müəyyənləşdirməkdə, yəni elmi yaradıcılıqla yox, şeir yaradıcılığı ilə məşğul olmasına yol açmışdır. Bu barədə oxuyuruq: «1947-ci ildə mən aspiranturaya daxil oldum. Mən «Səməd Vurğunun poeziyası» mövzusunda dissertasiya yazmağa başladım. Bu mövzu mənə yalnız elmi iş olmadı. Bu mövzunu işlərkən mən həm də bir şair kimi Səməd Vurğundan, onun sənətkarlıqla işlədiyini ədəbi vasitələrdən sənətin sirlərini öyrəndim. Mən 1950-ci ildə dissertasiyamı tamamlayıb müdafiə etdim, elmi dərəcə aldım.Mən həmin əsərimdən bir nüsxə Sə-

məd Vurğuna təqdim etdim. O özünün yaradıcılığı haqqında yazılan dissertasiyanı varaqlayıb mənə dedi:

- Elmi işdir yazmısan, yaxşı eləmişən. Ancaq mənə, sən şeirdə daha çox müvəffəq olursan. Sən bu yolla getməlisən». (Mən ona borcluyam. –Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.67) Beləliklə, Səməd Vurğunun bu məsləhəti ilə Bəxtiyar Vahabzadə şeirə, şeir yaradıcılığına üstünlük verir, dilin bədii imkanlarına, obrazlılığına daha çox diqqət göstərir. Nəticədə, o, şeirdə uğurlar qazanır, eyni zamanda dilimizin imkanları ilə bağlı söylədiyi fikirlər dilçilik görüşləri kimi diqqəti cəlb edir. O təkcə şeirdə deyil, həm də dilimizin bədii imkanları ilə bağlı söylədiyi fikirlərində,dillə bağlı görüşlərində sənətkarlığını, peşəkarlığını təsdiq edir. Bu işdə Səməd Vurğundan öyrəndikləri heç də az deyil. O yazır: «Səməd Vurğun bizim şeirlərimizi oxuyarkən, xüsusən onun dilinə, dilin bədiilik və obrazlılığına çox diqqət yetirirdi». (Mən ona borcluyam. –Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.67) 1951-ci ildə yazdığı «Əbədi heykəl» poemasının Səməd Vurğun tərəfindən diqqətlə oxunduğunu, əsərin bir çox səhifələrində qeydlərin göstərildiyini onun sənətkar kimi formalaşmasına müsbət təsir göstərmişdir: O, bir çox misraların altından xətt çəkərək: «dilə fikir ver» sözlərini yazmışdır. Bəyəndiyi misraların yanında isə ya üç nida, ya «sağ ol», yaxud da «afərin» sözlərini yazmışdı. Həmin poemanı Səməd Vurğunun qeydləri əsasında yenidən işləyib çapa verdim və əsər haqqında tənqidimiz yaxşı

fikirdə oldu». (Mən ona borcluyam.– Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik. Bakı, 1976, s.67) Deməli, Səməd Vurğunun qeydləri, fikirləri Bəxtiyar Vahabzadənin təkcə şair kimi deyil, həm də dilin təəs-sübkeşi kimi formalaşmasında özünün qeyd etdiyi kimi «bizim (Bəxtiyar Vahabzadə nəzərdə tutulur – B.X.) inkişafımıza kömək etmişdir». (Mən ona borcluyam.– Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.67)

Bəxtiyar Vahabzadə Səməd Vurğunun məruzələ-rindən, alovlu şeirlərindən, qeydlərindən, söhbətlərindən yaradıcılığın nə demək olduğunu öyrənmiş, Mehdi Hüseynin ədəbi əsərlərindən, elmi-nəzəri səviyyəsi yüksək olan məqalələrindən, ədəbi döyüşlərdə fikir, ideya sahibi kimi seçilməyindən ədəbiyyat, sənət hava-sı ilə nəfəs almağı, iradəli, təmkinli olmağı əxz etmiş və bununla da ədəbiyyatın, dilin keşikçisinə çevrilmiş-di. Öz xalqının dilinin, tarixinin, ruhunun və mənə-viyyatının keşikçisi olmuşdu. Xalqımızın ruhuna, mənəviyyatına, psixologiyasına dərinədən bağlı olan ədib-lərin, şairlərin yaradıcılığını təhlil etməsi, dil xüsusiyyətlərini araşdırması təsadüfi olmamışdır. Təsadüfi olmamışdır ona görə ki, onun özü də xalqa, onun dilinə, dəyərlərinə çox bağlı olmuşdur. Bu mənada 1957-ci il-də yazdığı «Ən böyük dayaq xalqdır» məqaləsində Mir-zə İbrahimovun «Böyük dayaq» romanının dil və üslub xüsusiyyətlərindən bəhs etməsi xalqa bağlılıq hissini ən bariz nümunəsidir. Hətta Mirzə İbrahimovun «Böyük dayaq» əsərindən gətirdiyi nümunə də bunu

təsdiq edir: «Ey mənim xalqım, ey mənim ümidim və pənahım, ürəyimin istiliyi səndədir. Fikrim işığını sən-dən alır. Həyatımın hər yolunun sürüşkən döngələrində qolumdan tutan, məni yıxılmağa qoymayan sən olmu-san. Gözəl binalar üçün mənə daş yonduran sən eş-qindir. Yolların kənarında ağac əkdirən, səhralara su gətirdən, yerin altını eşib sərvət tapdıran, çöllərdə məhsul yetirmək həvəsimi alovlandıran, qolumdan tu-tub «Yaz!» deyən sən sən. Alçaq əllər məni uçuruma itələyəndə dadıma sən çatmışan, amansız qorxu başı-mın üstünü alaraq məni ağır fikirlərə saldığı zaman, xoş günün dönük dostları, zəif və qorxaq yoldaşlar məndən üz döndərdiyi zaman yeganə dayanacağım sən olmu-san». (Ən böyük dayaq xalqdır. –Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman.Gənclik, Bakı, 1976, s.42) Bu ro-manda Bəxtiyar Vahabzadənin diqqətini özünə çəkən cəhətlərdən biri elə yuxarıda qeyd olunan sözlərdə, hə-min sözlərin məna və məzmunundadır. Bəxtiyar Va-habzadə yazır: «Bircə, romanın adı da bu sözlərdən doğmuşdur və müəllif yuxarıda misal gətirdiyimiz söz-lərlə oxucusuna demək istəyir ki, hər bir kəsin ən böyük dayağı tək-tək adamlar deyil, mənsub olduğu xalqdır. Vay o adamın halına ki, öz xalqından ayrı düşsə, onun ruhuna, onun mənəviyyatına, dilinə və tarixinə biganə ola». (Ən böyük dayaq xalqdır. –Bəxtiyar Va-habzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.42)

Bəxtiyar Vahabzadəni «Böyük dayaq» əsərinin dilində cəlb edən cəhətlər nədir? Obrazların dilinin

canlı, təbii, fərdi olması. Canlı danışığı dilindən düzgün istifadə olunması. Obrazların dilində atalar sözümdən, məsəllərdən, idiomatik ifadələrdən gen-bol istifadə olunması. Eyni zamanda müəllifin dilinin də canlı, təbii və təmiz olması. Bəxtiyar Vahabzadə yazır: «Əsərin dilinə gəlicə demək lazımdır ki, M. İbrahimovun bu əsərinin dili başqa əsərlərinin dilindən daha canlı, daha təbii, daha gözəldir. Romanda obrazların dilində fərdiləşmə daha üstündür. Müəllif idiomatik ifadələrdən, el danışığı tərzindən, atalar sözlərindən, məsəllərdən, bir sözlə, canlı danışığı dilindən istifadə etmişdir». (Ən böyük dayaq xalqdır. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.54)

Bəxtiyar Vahabzadə müəllifin – Mirzə İbrahimovun öz dilində işlətdiyi idiomatik ifadələrə diqqətlə yanaşır, yazıçıların dilində çox az təsadüf olunan idiomatik ifadələrə izah verir. O yazır: «Müəllif bir yerdə «kəkliyim azıb» idiomatik ifadəsini işlətmişdir. Mən şəxsən bu sözə yazıçılarımızın dilində çox az təsadüf etmişəm. Lakin bu ifadə el arasında işlənir. Bu, çox yeyəndən sonra soyuq dəyən adamın vəziyyətini, daha doğrusu, xəstələndiyini çox dürüst ifadə edən bir sözdür. Bu sözün yaxşılığı bir də orasındadır ki, xəstəliyin adı poetik ifadə olunmuşdur». (Ən böyük dayaq xalqdır. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.54-55)

Bəxtiyar Vahabzadə «Böyük dayaq» romanının dilindəki nöqsanlar barədə də qeydlərini söyləyir. Romanın dili fonunda Azərbaycan dilindəki sözlərin işlən-

mə imkanlarına, məna və məzmun gözəlliyinə münasibət bildirir. O, yerində işlənməyən sözləri nəzərdən keçirir, onların mətndəki və mətndən kənar mənalarına izah verir. Məsələn, «Son zamanlar Rüstəm kişi oğlunun tora düşməsindən, pis bir günah işləməsindən qorxurdu. 24 yaşlı canı-başı sağlam, istiqanlı bir oğlan özünü nə qədər saxlayacaqdı» cümləsindəki istiqanlı sözünə izah verərək yazır: «Sonuncu cümlədə «istiqanlı» sözü yerinə düşməmişdir. Çünki «istiqanlı» sözü canlı danışığı dilində mehriban, səmimi mənada işlənir. Burada isə müəllif həmən sözü təxminən - «ehtiraslı» mənada işlətmişdir». (Ən böyük dayaq xalqdır. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.55) Doğrudan da, nəinki canlı danışığı dilində, eləcə də ədəbi dildə «istiqanlı» sözü «qanı isti olan» (məsələn, istiqanlı heyvanlar; Balina istiqanlı heyvandır) və məcazi mənada «çox ünsiyyətli, adamayovuşan, mehriban, üzügülər» (məsələn, istiqanlı uşaq; istiqanlı adam. – Əsasən çox istiqanlı olan bu gənc komandirlə soyuqqanlı danışır. Ə.Vəliyev) mənalarında işlənir. (Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Dörd cild. 2-ci cild. Bakı, «Şərq-Qərb», 2006, s.585) «İstiqanlı» sözündən yaranmış «istiqanlılıq» sözü «mehribanlıq, səmimilik, üzügülərlik», «coşqunluq, dəliqanlılıq» mənalarında (Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Dörd cild. 2-ci cild. Bakı, «Şərq-Qərb», 2006, s.585) işlənir və təsdiq edir ki, «istiqanlı», «istiqanlılıq» sözləri «ehtiraslı» mənasını ehtiva edə bilmir.

Bəxtiyar Vahabzadə «Böyük dayaq» əsərindən çıxış edərək sözlərin, ifadələrin ən incə mənalarına, ifadə imkanlarına tələbkar mövqedən yanaşır, sözlərin, ifadələrin ruhunu duyur. Bu mənada «başın sağ olsun» ifadəsi ilə «canın sağ olsun» ifadəsini bir-birindən fərqləndirir. O yazır: «Əsərdə iki yerdə dilimizdə əzizi ölənlərə adama təsəlli üçün deyilən «başın sağ olsun» ifadəsi «canın sağ olsun» şəklində işlənmişdir.

Ferma müdiri Rüstəm kişiylə belə deyir: «A Rüstəm, sən kolxoz sədrisən, hər ixtiyar sənin əlindədir. Sözü niyə havaya sovurursan? Yalandan akt eləmişəm, əlində material var, şübhəyə düşmüşsən, qəmisiyə göndər, yoxlat. Düz çıxdı, ixtiyar sənin əlində, nə cəzan var ver. Yalan çıxar, başın sağ olsun». (Ən böyük dayaq xalqdır.– Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.55) «Başqa bir misal: Telli arvad Pərşana deyir: «Ay qızım, mənə nəyim var, dədən mənə neynəsin. Qulluğum yox, aşağı sala, əyri işim yox, başıma çırpı. Bir oğlumdur. Ferma müdiri, onu da özü qoyub. Xoşuna gəlməz özü də çıxardar. Sənə başın sağ olsun. Acından ölməyəcəksən ha». (Ən böyük dayaq xalqdır.– Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.56) Göründüyü kimi, «başın sağ olsun» ifadəsi «canın sağ olsun» kimi işlənmişdir, bu da düzgün deyildir.

II FƏSİL

BƏXTİYAR VAHABZADƏNİN DİLÇİLİK GÖRÜŞLƏRİNİN İKİNCİ MƏRHƏLƏSİ (XX ƏSRİN 60-CI İLLƏRİ)

II.1. Xalqın dili, xalqın ruhu

Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığında dilçilik görüşlərinin ikinci mərhələsi keçən əsrin (XX əsrin) 60-cı illərindən başlayır. 60-cı illəri onun dilçilik görüşlərinin ikinci mərhələsi adlandırmaq olar. 1960-cı ildə yazdığı «Xalq yazıçısı» məqaləsində «Şamo», «Saçlı», «Mehman», «Aynalı» və s. kimi ölməz sənət əsərləri yaratmış görkəmli yazıçımız Süleyman Rəhimovun yaradıcılığında bəhs edir. (Xalq yazıçısı. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sadəlikdə böyüklük. Yazıçı, Bakı, 1978, s.83-94) Hələ vaxtilə Səməd Vurğunun dediyi «Süleyman Rəhimov ədəbiyyatımızın uzaqvuran artilleriyasıdır» fikrinin elə-belə söylənilmədiyini onun yaradıcılıq nümunələri ilə əsaslandırır. Bu görkəmli yazıçımızın yaradıcılığına verdiyi qiymət belə olur: «Əgər Cəfər Cabbarlı bizim dramaturgiyamızın zirvəsində dayanırsa, Səməd Vurğun müasir şeirimizin ən böyük ustadıdırsa, Süleyman Rəhimov da müasir nəsrimizin müdrik

ağsaqqalıdır. Böyük Mirzə Fətəli Axundov tərəfindən əsası qoyulmuş bizim doğma nəsrimizin həyata daha artıq enməsində, müsbət qəhrəmanlar silsiləsinin yaranmasında, nəsrə psixoloji vəziyyətlərin gətirilməsində, ümumən ədəbiyyatımızın inkişafında Süleyman Rəhimovun xidmətləri böyükdür». (Xalq yazıçısı. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sadəlikdə böyüklük. Yazıçı, Bakı, 1978, s.94) Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, Süleyman Rəhimovun yaradıcılığı dil baxımından da hadisədir. Onun obrazları kimi dilinin də diapazonu çox genişdir. Onun üslub zənginliyi onunla bağlıdır ki, obrazları kimi dili də həyatdan, xalqın özündən, xalqın içindən, xalqın ruhundan gəlir. Bunu gənc tədqiqatçılar gələcəkdə Süleyman Rəhimovun dil və üslub xüsusiyyətlərini araşdırmaqla bir daha təsdiq edə bilərlər.

Bəxtiyar Vahabzadə xalqın dili ilə xalqın ruhunu birgə, vəhdətdə götürür, onları bir-birindən ayırmır. Onun bu mövqeyi bütün məqalələrinin içindən bir ana xətt kimi keçir. Bu mənada 1964-cü ildə yazdığı «Folklor və S. Vurğun poeziyası» məqaləsindən bəzi məqamlar fikrimizi təsdiq edə bilər. «Səməd Vurğun əsl xalq şairidir. Xəlqilik isə yalnız sadə yazmaqdan, xalqın yaratdığı folklor xəzinəsindən istifadə etməkdən ibarət deyildir. Vurğun vaxtilə bu haqda yazmışdı: «Məncə, yazıçının dilinin sadə olması heç də onun xalq dili olmasında deyil. Biz dildə xalq düşüncəsi, xalq mədəniyyəti axtarıq. Misal üçün, Azərbaycan şairlərindən Füzulini götürün. Məgər onun dilində ərəb, fars sözləri azdırmı? Nə üçün Füzulini 400 il bizim xalq əz-

bərdən oxuyur? çünki bu şeirlərdə xalq ruhu yaşayır». (Folklor və S. Vurğun poeziyası. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sadəlikdə böyüklük. Yazıçı, Bakı, 1978, s.75)

Bizcə, hansı sənətkar mənsub olduğu xalqın dilinə və ruhuna möhkəm bağlıdırsa, o sənətkar sənətin ən yüksək zirvəsini fəth etmiş olur. Ədəbiyyat tariximizdə bütün görkəmli sənətkarların yaradıcılıq yolu belə olmuşdur. O cümlədən Səməd Vurğunun da. Bu barədə Bəxtiyar Vahabzadə yazırdı: «Səməd Vurğun ədəbiyyata xalq yaradıcılığından, aşiq şeirindən gəldi. O, ilk yaradıcılığında belə aşiq şeirində olduğu kimi qeyri-adi və böyük fikirləri adi, sadə və səmimi şəkildə deməyi bacardı. S. Vurğunun şeirlərinin qüdrəti onun bu sadəliyində və səmimiyyətində idi. Onun şeirlərindəki sadəlik və səmimiyyət, əlbəttə, söykəndiyi xalq ədəbiyyatından gəlir. Buna görə də S. Vurğun xalq şeirinin yalnız formasından deyil, məzmunundan da sənətkarına istifadə etməyi bacardı». (Folklor və S. Vurğun poeziyası. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sadəlikdə böyüklük. Yazıçı, Bakı, 1978, s.75)

O, 1967-ci ildə «Adlar, ləqəblər» adlı məqaləsini yazır. Bu məqalədə İsa Hüseynovun «Kollu Koxa» povestindəki adlardan və ləqəblərdən bəhs edir. Həmişə ədəbi mühitə təzə söz deyən İsa Hüseynovun yaradıcılığına onun belə diqqət göstərməsi təsadüfi olmamışdır. Ona görə ki, İsa Hüseynovun əsərləri bütün dövrlərdə ədəbi mühitin diqqət mərkəzində olmuş, onun yaradıcılığı barədə bir-birinə zidd olan fikirlər söylənilmişdir. Onun əsərlərinin mövzusu da, üslubu da yaxşı mənada

fərqlənmişdir. Bu fərqli mövzu, üslub Bəxtiyar Vahabzadəni də özünə cəlb etmişdir. Bəxtiyar Vahabzadə antroponimlər sisteminə daxil olan və bu sistemi zənginləşdirən ləqəblər vasitəsilə xalq ənənəsindən gələn adətlərə (ləqəblərə) marağını gizlətmir. «Universitetin müəllimlərindən biri mənə İsa Hüseynovun təzə povestini - «Kollu Koxa»nı çox təriflədi. Soruşdum:

- Nədən danışır?

Dedi:

- Adların yanına qoşulan ləqəblərdən.

Bəli, adlara ləqəb qoşmaq hələ qədimdən bizim kəndlərimizdə adətdir. Dərhal yadıma bizim tərəflərdəki ləqəblər düşdü:

- Şətə Cabbar, Pələ Qaffar, Çaqqal Əyyub, Ayaqyalımlar, Təndirəgirənlər, Yeddiəppəklər, Daşagirənlər, Qıyalar və s.» (Adlar, ləqəblər. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.90)

İsa Hüseynov Mirzə Cəlil ruhuna, üslubuna yaxın bir əsər yazmaqla yanaşı, təzə və yeni söz deyir. Bu yeniliyin və təzəliyin biri məhz adlardır. O adlarda ki orada təəccüblü heç nə yoxdur. Onların hamısı xalqın ənənəsindən gəlir. Bəxtiyar Vahabzadəyə görə, Kollu Koxanın adı arxiv qoxuyur. O, adamlara xarakterinə uyğun adlar, ləqəblər qoyur. Bu keyfiyyətinə görə o, bizə Dədə Qorqudu xatırladır. Bəxtiyar Vahabzadə Kollu Koxanın ad, ləqəb qoymasını Dədə Qorquddan gələn bir ənənə kimi izah edir. Kollu Koxanın bu işini haqlı bir iddia kimi qiymətləndirir. Bu haqlı iddianı təsdiq etmək üçün povestdən belə bir parçanı nümunə gə-

tirir: «- Hamının ləqəbi var. Ləqəbsiz adam yoxdur». Bu məqamda Bəxtiyar Vahabzadə yazır: «Necə bilirsiniz, Koxa düz demir?» Xeyr, Koxa düz deyir. Ona görə də camaat Koxaya inanmayanda o belə deyir:

«- Açıq ürəyinizi. Ürəyinizə baxın. Ləqəbləriniz ordadır. Kimin ürəyi necədir, vicdanı necədir, ləqəbi də elədir.

Hamı susdu.

Hakim yerə baxırdı, qızarmışdı».

Beləliklə, Bəxtiyar Vahabzadə əsas mətləbə gəlmək üçün Kollu Koxanın haqlı iddiaları ilə kiçik bir müzakirə açır. Məsələn, Bəxtiyar Vahabzadəyə görə, hakim niyə qızardı? Ona görə ki, o, Kollu Koxanın əmri ilə qəlbinə baxmışdı. Qəlbində öz ləqəbini özü görmüşdü. Qəlbindəki ləqəb və gizli əməllər onu qızartmışdı. Burada vicdan mühakiməsi hər şeyi həll etmişdi. Həmin vicdan mühakiməsi onu qəlbindəki ləqəbi tapmağa vadar etmişdi. Deməli, hər bir kəs ona verilən rəsmi addan başqa, içində bir ləqəb də gəzdirir. Bu ləqəb onu həmişə daxilində, içində, qəlbində izləyir. Bir sözlə, ləqəb əmələ, fəaliyyətə, iş görə qoyulur ən azı adamların içində olur və adamları xarakterizə edir. Beləliklə, Bəxtiyar Vahabzadə yazığının ləqəblərdən bir priyom kimi istifadə etdiyini sənətkarlıq hesab edir. Eyni zamanda ləqəblər povestin üslubuna, sənətkarlığına, ideyasına xidmət edir. Bir daha qeyd edək ki, Bəxtiyar Vahabzadə yazığının əsərin ideyasının açılmasında ləqəblərdən istifadə etməsini bir priyom kimi səciyyələndirir. Bu mənada povestdəki Kollu Koxa, Qılınc Qur-

ban, Cında qarı, Pəpə-kökə nənə, Podrat Qurban və s. ləqəblər ideyanın açılmasında mühüm rol oynayır. Bəxtiyar Vahabzadə povestdəki konkret bədii nümunələr əsasında ləqəblərin mənasını izah edir. Məsələn, Qılınc Qurban öz doğma kəndində yaşayan zaman el-oba camaatının dərd-sərini bilirdi. Göy kimi guruldayır, şimşək kimi çaxır, qılınc kimi kəsirdi. Elə ki bu kişini rayon mərkəzinə köçürtdülər, ev verdilər, böyük vəzifə verdilər. Həmin vaxtdan o, həyata öz təzə evindən, vəzifəsindən baxmağa başlayır. Vəzifəcə böyüsə də, ürəkə kiçilmişdi. Ürəkə o qədər kiçilmişdi ki, adi bir suçunun verdiyi «Podrat» ləqəbi onu özündən çıxarır. Gecənin yarısı, dəhşətli istidə kəndə gəlir, Kollu Koxanın «dərsini vermək» istəyir. Ancaq hər şey əksinə olur. Kollu Koxa onun dərsini verir. Kollu Koxa Qurbanın şəkər xəstəliyinə tutulduğunu eşidəndə belə deyir: «- Ancaq məni bağışlayın. Mənim «Podrat»ım yox, o kişini naxoşladan sizin çək-çevirinizdir. Özü deyirdi, o qədər şirni-mirni yedirdilər ki, axırda damarlarımda qanım da şəkərə döndü». Bəxtiyar Vahabzadə buradakı «şəkər» sözünə izah verir. O yazır: «Buradakı «şəkər» sözünə diqqət yetirək. Şəkərin birinci mənası müstəqim, ikinci mənası isə məcazidir. Onu üzünə qarşı o qədər təriflədilər ki, ona o qədər şirin sözlər dedilər ki, axırda ayağının altından yer qaçdı, Qılınc Qurban dönüb oldu Podrat Qurban.

Bu faciəni hamıdan əvvəl Qurban özü başa düşmüşdü. Elə buna görə də onun şənində şirin sözlər deyilən iclasda (o, pensiyaya çıxandan sonra) «mənə elə bir

vəzifə verin ki, ondan torpaq iyi gəlsin» - deyir. Əsərdə qoyulan üçüncü məsələ də məhz bu torpaqla bağlıdır». (Adlar, ləqəblər. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.93) Elə buradaca Bəxtiyar Vahabzadə başqa bir ləqəbi (Pəpə-kökə ləqəbini) povestdəki bədii materiallar əsasında izah edir. Belə ki, Qurban Koxa ilə haqq-hesab çəkmək üçün kəndə gələn zaman onları kolxoz sədri Cavanşir ikimərtəbəli cah-cəlallı evinə dəvət edir. Koxa isə qabağa çıxır və deyir ki, mən kənddə «kurort» kimi yer tanıyıram. Həmin yer Pəpə-kökə nənənin torpaq damıdır. Koxa qonaqlara da, kolxoz sədri Cavanşirə də deyir ki, kurort-cənnət Pəpə-kökə nənənin torpaq damındadır. Bəxtiyar Vahabzadə Pəpə-kökə nənənin torpaq damı, Cında qarının iyli damı deyəndə yazıçının nəyi nəzərdə tutduğunu belə izah edir: «Yazıçı demək istəyir ki, bu gün Cavanşirin yaşadığı ikimərtəbəli bina bu torpaq damdan doğulmuşdur. Məgər Cavanşir də, Koxanın özü də bu damlarda böyüməmişlərimi? Biz bu gün torpaq damlarda deyil, uca binalarda yaşamalıyıq. Çünki əsr, zaman bunu tələb edir. Biz hər gün, hər saat irəli gedirik. Biz irəli gedək, ancaq kökümüzü də unutmayaq, cında nənələrin də qayğısına qalaq. kökdən ayrılmaq, torpağa dal çevirmək bəlasını Koxa bu cür izah edir:

«- Səndən xəbər alıram ki, Pəpə-kökə nənə niyə dönüb Cında nənə olub? Çünki pəpəsini-kökəsini yeyib, özünüzdən əliniz pəpəyə çatandan sonra onu lazımsız cında tək atıbsınız! İyirmi beş ildir ki, sən çıxıbsan bu qara damdan. Uzağa getməyibsən. Buradaca, gözü-

müzün qabağında gəzirsən, sədrlik eləyirsən; de görüm, bu 25 ildə bircə kərə baş salıbsanmı bu qara dama ki, görəsən Pəpə-kökə nənəniz necə dolanır, dərdi-səri nədir? Baş salmayıbsan!» (Adlar, ləqəblər. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.93-94)

Beləliklə, Bəxtiyar Vahabzadə povestdəki ləqəblərin rəmzi mahiyyət daşıdığını söyləyir: «Burada torpaq dam da, Pəpə-kökə nənə də, ona verilən ləqəb də (Cında) rəmzdür. Ancaq havadan asılı rəmzlər deyil, təbii, həyatın özündən doğan canlı rəmzlərdir». (Adlar, ləqəblər. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.94) Deməli, yazıçı ləqəblərin mənasından, ifadə imkanlarından istifadə edərək povestlərin məzmun və ideyasını oxucuya çatdırmış, öz məqsədinə, istəyinə nail olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, ləqəblər xarakterik obrazların yaradılmasına, mühit və şərait barədə təsəvvürlərin genişlənməsində, sosial-mənəvi problemlərin, bütövlükdə problemlərin qabarıq verilməsində mühüm rol oynayır. Bu mənada adlardan, ləqəblərdən hər bir yazıçı ən güclü priyom, üsul kimi istifadə etməlidir və bununla da dövrün, zamanın sözünü deməyi bacarmalıdır. Ona görə ki, adlar, xüsusilə də ləqəblər olduqca mənalı, məzmunlu və tutarlıdır.

II.2. Sənətkar və üslub məsələləri

Bəxtiyar Vahabzadə sənətkar və zaman, yazıçı və oxucu probleminə, bu tərəflər arasındakı əlaqəyə, bu tərəflərin bir-birinə olan tələbinə məntiqli şərhlər verir. Bunların hamısını o, 1967-ci ildə yazdığı «Sənətkar və zaman» adlı məqaləsində əks etdirir. (Sənətkar və zaman. –Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.141-145) Ədəbi-nəzəri və estetik baxımdan onun mövqeyi, fikri maraqlıdır. Ancaq bunlar öz yerində, bu məqalədə üslub məsələsinə istər-istəməz diqqət yetirilir. Ona görə ki, yazıçı və oxucu, sənətkar və zaman, mövzu və ideya məsələləri üslub və sənətkarlıqdan kənar da heç nə demir. Bir sözlə, sənətkar və zaman da sənətkardan (onun istedadından, qabiliyyətindən) və onun işlətdiyi materialdan (geniş mənada dildən, dar mənada özünəməxsus üslubundan) az asılı deyil. Bunu sənətkar dərk etdikdə, yüz faiz anlaşıqda dövrün, zamanın və oxucunun nəbzini tutur. Söz vasitəsilə həm dövrün, zamanın sözünü deyir, həm də dövrün, zamanın fəvqində dayanaraq sonrakı illərə və əsrlərə yaşamaq üçün vəsiqə alır. Yalnız və yalnız sözə həssas yanaşmaqla, sözü yerində və məqamında işlətməklə, sözün və onun arxasında dayanan fikrin, ideyanın üstündə həqiqi mənada əsməklə çox uğurlar əldə etmək olar. Odur ki, Bəxtiyar Vahabzadə sənətkar və üslub məsələsinə belə bir münasibət bildirir: «Sənətkar Molla Nəsrəddin lətifəsində olduğu kimi, barmağını tarın bir pərdəsinə qoyub, qırx il eyni havanı çalmamalı»

dır. Pərdələri, xalları zamana müvafiq olaraq dəyişməli, günün, əsrin havasını çalmalıdır.

S. adlı bir oxucu məndən soruşur: «Siz filan şairin üslubuna necə baxırsınız?» Cavab verirəm: Yaxşı ki, siz o şairin özünəməxsus üslubu, yolu olduğunu müəyyən-ləşdirmisiniz. Demək, o şairin onlarca səslər içərisində öz səsi vardır. Məsələn, mən o şair kimi yazmıram, ancaq mən öz üslubumu, öz yolumu o şairə qəbul etdirə bilmərəm, onun üslubuna pis deyə bilmərəm. Əsil sözü isə siz oxucular və zaman deyəcəkdir.» (Sənətkar və zaman. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.144-145) Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, dili səlis, üslubu aydın, sənətkarlığı güclü olan yazıçının bir xoşbəxtliyi də ondadır ki, onun (yazıçının) bu tələbləri özündə ehtiva edən oxucusu olsun. Bütün zamanların və dövrlərin tələbi belədir. Bütün zamanlarda və dövrlərdə həm də oxucunun diqqətində olmağın bir qaydası belədir. Elə oxucular vardır ki, onların oxuyacağı əsər yoxdur və heç zaman da yazılmayacaqdır. Ona görə ki, belələri üçün nə yazılsa da, onlar yazılanları da oxumayacaqlar. Belələrinə oxumayan «oxucular» demək olar. Və belələri bütün zamanlarda olub, indi də var, gələcəkdə də olacaqdır.

Biz informasiya əsrində yaşayırıq. Kiçik bir zaman kəsiyində çox sayda informasiya əldə edə bilirik. Həm zaman, həm də informasiya çox şeyi həll edir. Az qala zamanın, vaxtın çərçivəsi kiçilib, informasiyanın yayılma imkanları isə genişlənidir. Ona görə də kiçik zaman, vaxt çərçivəsində daha dolğun, mənalı və məz-

munlu söz deməyə, fikir yürütməyə olan ehtiyac daha böyükdür. Hal-hazırkı dövrdə bu reallığı nəzərə almaq daha vacibdir. Məhz bu baxımdan məsələlərə yanaşanlardan biri də Bəxtiyar Vahabzadə olmuşdur. O, 1968-ci ildə «Bir «tut ağacı» var...» məqaləsini yazmışdır. Məqalədə nəsrimizdə hekayə janrına üstünlük verilməsini məqsədəuyğun sayır. Hekayədən aldığı təəssüratın ona yaxşı təsir bağışladığını qeyd edir. Fikrini təsdiq etmək üçün ədəbiyyat tarixindən misallar gətirərək söyləyir ki, «Mirzə Cəlilin, Əbdürrəhimbəyin, bu günsə Mir Cəlalin kiçik hekayələri ictimai fikir tariximizdə mühüm rol oynamış, xalqımızın ən vacib sözünü demişdir». Deməli, bütün dövrlərdə fikri yığcam, mənalı və lakonik söyləməyə ehtiyac olmuşdur. Deməli, bütün dövrlərdə fikri yığcam, mənalı, dəqiq və lakonik ifadə etməyə qadir olan sözə ehtiyac olmuşdur. (Bir «tut ağacı» var... – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.99) Deməli, bütün zamanlarda fikri ifadə etmək, qarşı tərəfə çatdırmaq üçün söz ən güclü silah vəzifəsini yerinə yetirmişdir. Lakonik danışmaq, söyləmək üçün sözün bütün imkanlarından düzgün istifadə etmək lazımdır. Keçmişdə də, indi də, gələcəkdə də dəqiq, yığcam, mənalı, lakonik söz hər bir şeydən üstün olması ilə fərqlənmişdir. Bu mənada Bəxtiyar Vahabzadə yazır: «Əsrimiz lakonizmi çox sevir. Dünya ədəbiyyatına ötəri nəzər salmış olsaq, görürük ki, indi romanların da həcmi xeyli kiçilmişdir. Məsələyə bu baxımdan yanaşdıqda, hekayə janrına bu gün tələbin daha da artdığını görürük». (Bir «tut ağacı»

var... – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.99) O, hekayə janrının lakonikliyi, yığcamlığını, konkretliyini izah etmək üçün Ələviyyə Babayevanın «Tut ağacı» kitabında toplanmış 12 hekayədən bir neçəsini - «O, bundan şirindi!», «Portsiqar», «Tut ağacı» təhlil edir, «Mehparə!», «Simurq quşu», «Mənim ilk məhəbbətim», «Qonşu» hekayələrinin isə yüksək sənətkarlıqla yazıldığını söyləyir. (Bir «tut ağacı» var... – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.99-101) Məsələn, vur tut dörd səhifədən ibarət olan «O, bundan şirindi!» hekayəsinin predmeti bir tikə qənddir. Bəxtiyar Vahabzadə yazır: «Müharibənin ağır illərində ana oğlunun ad günündə onu bir tikə qəndlə təbrik edir. Müharibə qurtarandan sonra da bunu unutmur. Ona başqa hədiyyələrlə yanaşı, bir tikə də qənd verir. Oğul yeyir. Ancaq bu qənd müharibə ilində yediyi qəndin dadını vermir. Oğlan hər dəfə, «o, bundan şirindi!»- deyir». (Bir «tut ağacı» var... – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.99)

Beləliklə, Bəxtiyar Vahabzadə hekayə dilinin yığcamlığını, konkretliyini, lakonikliyi təqdir edir, əsərin məzmununun, ideyasının asan yolla çatdırılmasında dilin rolunu birmənalı olaraq böyük silah, güc kimi qiymətləndirir. Adiliyin içərisində qeyri-adilik axtarır. Ona görə ki, adiliyin içərisində aydın məntiq, əlaqəli və ardıcıl rabitə, xalqın dilində, xalqın idrakında millətin öz kodunda danışmaq var. Bu cür adilik məntiqsiz, rabitəsiz mürəkkəblikdən, təbii ki, qeyri-adi

görünür. Bu cür adilikdəki forma və məzmun vəhdəti yenə də mürəkkəblikdəki forma və məzmun vəhdətindən qeyri-adi görünür. Deyilənləri təsdiq etmək üçün Bəxtiyar Vahabzadənin nümunə gətirdiyi bayatıları qeyd etmək yerinə düşər:

Əzizim dərdə mərdim,
Düşməsin dərdə mərdim.
Mənə dərman neyləsin,
Tifilkən dərd əmərdim.

Əzizim su dayandı,
Sel gəldi, su dayandı.
Özümü suya atdım,
Alışdı su da yandı.

Bu bayatıları nümunə gətirməsinin səbəbi barədə yazır: «Bəzən xalqın anlayacağı dildə, xalq ifadə tərzində sadə və səmimi bir şəkildə yazılan əsərlərə primitiv damğası vurulur və belə güman edirlər ki, tez çatan, aydın, səlis, səmimi şeirlər müasir dövrün tələblərinə cavab vermir, bunlar çoban bayatısıdır. Buna görə də mən məhz çoban bayatılarından bir neçə misal gətirmək istəyirəm». (Adidə qeyri-adi. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.152) Və yuxarıdakı bayatıları da haqlı olaraq nümunə gətirir. Bu bayatılarda xalqın nə qədər dərin fikir söylədiyini deyir. O yazır: «Bu parçalar (bayatılar nəzərdə tutulur. B.X.) bizə çox adi görünür, çünki sadə deyilmişdir. Lakin bu adidə nə qədər qeyri-adilik və böyüklük var! Mən poeziyada bunun tərəfdarıyam. Qəsdən fikri do-

laşdırıb ifadə tərzini mürəkkəbləşdirənlər adi söz deyir, lakin bu adını qeyri-adi şəkildə oxucuya çatdırırlar. Sənətin yolu isə əksinə olmalıdır, qeyri-adini adi şəkildə demək!» (Adidə qeyri-adi. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.152-153) Qeyri-adini adi şəkildə demək, eləcə də adının özünü adi şəkildə demək sözdən çox asılıdır. Yenə də hər şey sözün səlahiyyətində və ixtiyarındadır ki, bunu da Bəxtiyar Vahabzadə nəzərdən qaçırmır.

Bəxtiyar Vahabzadənin 1967-ci ilin aprel ayında Kasablankada yazdığı “Latın dili” şeiri bir zirvədir. Bu zirvə Bəxtiyar Vahabzadənin 60-cı illərdə dillə bağlı duyğularının, düşüncələrinin məramını açıqlayır. Məqamdan istifadə edərək Bəxtiyar Vahabzadə dillə bağlı platformasını ortalığa qoyur.

Latın dili!

Hər sözündə dünya boyda yük daşıyır,

Latın dili! -

Millət ölüb, dil yaşayır.

“Ana” deyən, “torpaq” deyən, “Vətən” deyən

Yox bu dildə.

Ancaq yenə yaşar bu dil.

Sabah bizim ərzimizin

Sərhəddindən o yana da

Qoşar bu dil.

Bəlkə... bütün ulduzları

Gəzər bu dil.

Döyüşlərdə zəfər çalıb

Ölən ərə bənzər bu dil.

Vətəni yox,

Milləti yox

Yaşar özü.

Elmlərin təməlidir

Əvvəl sözü, axır sözü.

Kim deyir ki, ölüdür bu?

Həkimlərin,

Alimlərin,

Loğmanların dilidir bu.

Bu dil ilə hesablanır ay da, il də.

Çiçəklərin,

Böcəklərin,

Küləklərin,

Fələklərin

Adlarını yazır alim

Ölü dildə.

Kim deyir ki, ölüdür bu?

Ölülərin dili deyil,

Dirilərin dilidir bu.

Atlantika sahilində

Coşa - coşa,

Daşa - daşa:

- Mən azadam, mən xoşbəxtəm, -

Deyir natiq yad dilində.

Söylə natiq,

İndi nəyə inanaq biz -

Qulağamı,
 Ya gözəmi?
 Əmələmi,
 Ya sözəmi?
 “Mən azadam müstəqiləm” sözlərini
 Öz dilində deməyə də
 İxtiyarın yoxsa əgər,
 De, kim sənə azad deyər?..
 Söylə, necə azadsan ki,
 Komalarda dustaq olub
 ana dilin.
 Böyük - böyük məclislərdən
 İtirilib ilim - ilim?..
 İclaslarda bir kəlməsi, sözü yoxdur.
 Bəlkə... onun böyük, rəsmi məclislərə
 Çıxmaq üçün üzü yoxdur?
 Söylə, bəlkə - bəic doğulub,
 Atasından yox xəbəri?
 Bəlkə bu dil çox kasıbdır,
 Qucağına sığışmayır
 Əsrin böyük fikirləri?..

 Sən dərddə bax,
 Vətən də var,
 Millət də var.
 Ancaq onun dili yoxdur.
 Elə bil ki,
 Güzgü kimi, hamar, şəffaf röyalın var,
 dili yoxdur...

İndi söylə,
 Hansı dilə ölü deyək:
 Vətən varkən,
 Millət varkən,
 Kiçik, yoxsul komalarda
 dustaq olan bir diləmi?
 Yoxsa, uzun əsrlərdən
 keçib gələn,
 Xalqı ölən,
 Özü qalan bir diləmi?

Bəxtiyar Vahabzadə öz səsi, öz nəfəsi olanlara diqqətlə yanaşır. O, Hüseyn Arifin yaradıcılığına bu baxımdan yüksək qiymət verir. Onun yaradıcılığını real və bədii həqiqət kimi dəyərləndirir. Bu reallıqda, bədiiilikdə təbiilik və səmimilik hər şeyi üstələyir. Təbiilik və səmimilikdə, məzmun və forma vəhdətində – bunların hər birində taleyi həll edən sözlərdir. O sözlər ki, onlar sanki təbiətin öz qoynundan süzülüb gəlir. Oxucunu yormur, bezdirmir, əksinə ona qol-qanad verir, ruhunu təmizləyir, təbiətini təbiət qədər təbii edir. Bəxtiyar Vahabzadə 1969-cu ildə qələmə aldığı «Həyatın nəfəsi şeir deyilmi? məqaləsində yazır: «Hüseynin dillər əzbəri olan «Şeir deyilmi» qoşması ənənəvi aşırıq formasında yazılmışdır. Bəs məzmun? Məzmun tamamilə yeni və tərəvətlidir. Şair bu köhnə formada bugünkü şeirin qarşısında duran tələblərdən danışıq:

Dərədə moruq dər, döşdə çiyələk,
 Gah yağış xoş gəlir, gah sərin külək.

Yaş ötür, doymayı dünyadan ürək,
Yaşamaq həvəsi şeir deyilmi?» (Həyatın nəfəsi
şeir deyilmi? – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar
və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.87)

Burada məzmun ona görə təbii və tərəvətlidir ki,
məzmunu ifadə edən sözlərin özü təbii və tərəvətlidir,
diri və canlıdır.

III FƏSİL

BƏXTİYAR VAHABZADƏNİN DİLÇİLİK GÖRÜŞLƏRİNİN ÜÇÜNCÜ MƏRHƏLƏSİ (XX ƏSRİN 70-Cİ İLLƏRİ)

III. 1. Dilimiz ruh və mənəvi dominantlıq müstəvisində

Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığında dil məsələləri 70-ci illərdə daha yüksək səviyyədə təzahür edir, özünü göstərir. Ona görə də 70-ci illərdə onun dillə bağlı yazdıqları, ayrı-ayrı məqalələrdə dillə bağlı dediyi fikirlər imkan verir qeyd etmək ki, 70-ci illər Bəxtiyar Vahabzadənin dilçilik görüşlərində xüsusi bir mərhələdir. O, 1970-ci ildə «Tarixi dostluq, mənəvi yaxınlıq» adlı məqaləsində çox ustalıqla bəzi incə məqamları açıqlayır. B.Vahabzadə yazır: «Bir neçə il əvvəl Yerevanda keçirilən Zaqafqaziya xalqlarının poeziya günlərində mən də iştirak edirdim. Biz burada şeirlərimizi azərbaycanca oxuyurduq. Erməni xalqının, demək olar ki, böyük bir qismi bizim dilimizi bilir. Buna görə də oxuduğumuz şeirlər gurultulu alqışlarla qarşılanırdı». (Tarixi dostluq, mənəvi yaxınlıq. – Bəxtiyar Vahabza-

də. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.289) Təbii ki, bunun əsas səbəblərindən biri Azərbaycan xalqının ruh və mənəvi dominantlığı ilə bağlıdır. Tarix boyu Azərbaycan xalqındakı mənəvi zənginlik, güclü ruh imkanı vermişdir ki, bu mənəviyyat və ruh qonşuluqda olan xalqların, o cümlədən ermənilərin düşüncəsinə, dünyagörüşünə təsir edə bilsin. Və təsir də etmişdir. Bunun nəticəsidir ki, ermənilərin böyük ədibi Sayat Nova iki yüzə qədər şeirini Azərbaycan dilində yazmışdır. Məsələn, Abbas Tufarqanlının məşhur:

Adam var, dolanar səhranı-düzü,
Adam var, döşürər gülü-nərgizi.
Adam var, geyməyə tapammaz bezi,
Adam var al geyər, şalı bəyənəmz.
Adam var, çox işlər, eylər irada
Adam var, yetəmməz kama, murada.
Adam var ki, çörək tapmaz dünyada
Adam var, yağ yeyər, balı bəyənəmz.

qoşmasının təsiri ilə Sayat Nova aşağıdakı qoşmanı yazmışdır:

Bəzi adamlara heyran qalmışam,
Bülbülü bəyənəmz, gülü bəyənəmz.
Cibində paslı bir bıçaq da yoxdur
Xəncərin qaşında ləli bəyənəmz.

Adam var yuvası-yurdu dərbədən,
Ömrü küçələrdə, yollarda keçər.

Palıd qozasını xurma zənn edər,
Şanlardan süzülən balı bəyənəmz.

Bu qoşmada Azərbaycan xalqının mənəviyyatının, ruhunun, ən başlıcası dilinin təsiri göz qabağında. Ümumiyyətlə, erməni aşiq və şairlərinin Azərbaycan dilində şeir yazmalarının səbəbi bu dilin poetik gücü ilə bağlı olan bir məsələdir. Dilimizin poetik çeşməsinin gur olması ilə bağlı olan bir məsələdir. Dilimizin poetik ruhunun öz arxasınca aparmaq qadirliyi ilə bağlı olan bir məsələdir. Dilimizin hissi, duyğunu, həssaslığı və həyəcanı ifadə etmək gücündə olan zəngin lüğət tərkibindən, zəngin mənə qrupunu yaradan sözlərdən ibarət olması ilə bağlı bir məsələdir.

Erməni aşiq və şairlərinin Azərbaycan dilində yazmalarının bir əhəmiyyətini alması barədə Bəxtiyar Vahabzadə yazır: «Sayat Novadan başqa, 16-17-ci əsrlərdə yaşamış Tatos, Xəyyati, Miskin, Səfil, Yaqub oğlu, Bağiroğlu, Dəllək Murad, Məcnun, Qazar Əmir oğlu, Keşiş oğlu, Dəmirçi oğlu, Turab Dədə kimi onlarla erməni aşiq və şairlərinin Azərbaycan dilində gözəl şeirlər yazdığını bilirik». (Tarixi dostluq, mənəvi yaxınlıq. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.293)

Bəxtiyar Vahabzadə ermənilərin Azərbaycan dilinin sehrinin və möcüzəsinin təsiri altında olduqlarını anlatmaq üçün bir hadisəni xatırlamalı olur. Hadisənin məzmunu belədir ki, Bəxtiyar Vahabzadə, Osman Sarıvəlli, Tofiq Bayram, Cabir Novruzdan ibarət olan Azər-

baycan nümayəndə heyəti Alek Xaçuns adlı bir erməni şairinin evində olurlar. Bu hadisə 60-cı illərin sonu 70-ci illərin əvvəlində Yerevanda keçirilən Zaqafqaziya xalqlarının poeziya günlərinə təsadüf edir. Bəxtiyar Vahabzadə yazır: «Qoca ana (Alekin anası- B. X.) və Alekin xanımı bizimlə Azərbaycan dilində danışdırlar. Bu balaca otaqda qonaq qarşılamaqdan tutmuş yeməklərə qədər, evin səliqə-səhmanından tutmuş körpələrin bir-biri ilə rəftarına qədər, hər şey bizə Azərbaycanı xatırladırdı». (Tarixi dostluq, mənəvi yaxınlıq.– Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.291) O davam edərək yazır ki, qoca ananın «tez-tez təkrar etdiyi «başınıza dönüm» ifadəsi bizim üçün nə qədər doğma və nə qədər xoş idi». (Tarixi dostluq, mənəvi yaxınlıq. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.291) Əlbəttə, Azərbaycan xalqının ruhundan süzülüb gələn «başına dönüm» ifadəsinin ermənilərin qocalarının dilində tez-tez təkrarlanması təkcə Azərbaycan dilinin gücü ilə bağlı deyil, həm də Azərbaycan ruhunun gücü ilə bağlıdır. Elə bunun nəticəsidir ki, dilimizdən erməni dilinə yüzlərlə sözlər, yüzlərlə məsəllər keçmişdir.

Tarix boyu ermənilər fərqi nə varmadan danışdıqları zaman tez-tez Azərbaycan sözlərini və məsəllərini işlədiblər, indi də işlədirlər. Məsələn, «Peşkəş atın dişlərinə baxmazlar», «Qatır həccə getməklə hacı olmaz», «Ya Həsən keçəl, ya keçəl Həsən», «Hər oxuyandan Molla Pənah olmaz» və s. Deməli, tarix boyu ermənilər

təkcə Azərbaycan torpağına deyil, həm də Azərbaycan dilinə, ruhuna və mənəviyyatına sığınıblar.

Bəxtiyar Vahabzadə Azərbaycan dilinə, doğma ana dilimizə Allahın bizə verdiyi ən gözəl nemət kimi baxır. O yazır: «Əgər məndən soruşsalar ki, dünyada ən gözəl nəğmə nədir? Mən tərəddüdsüz deyərdim: Ana laylası. Əgər məndən soruşsalar ki, dünyada ən maraqlı və ən gözəl kitab hansıdır? Mən deyərdim: Ananın danışdığı nağıllar. Əgər məndən soruşsalar ki, dünyada ən təhlükəsiz, ən gözəl sığınacaq haradır? Mən deyərdim: Ana qucağı». (Ana. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.225) Ananın laylası da, ananın nağılı da, ananın qucağı da ona görə hər bir kəs üçün doğma və əzizdir ki, hər bir kəs laylanı da, nağılı da doğma ana dilində anasından eşidir. Analar doğma ana dilində öz övladlarına təbiətin, cəmiyyətin və kainatın sirlərini tələq edirlər. Dil ən təmiz, pak, qüsursuz, müqəddəs bir yuvadır. Hər birimiz bu müqəddəs yuvadan gücümüzü, ilhamımızı almışıq. Vətən bizim yurd yerimiz olduğu kimi, dil də bizim ruh yerimiz, mənəviyyat yerimizdir. Bizim hər birimiz dünyaya buradan boylanırıq. İlk sıçrayış nöqtəmiz, istinad yerimiz ana dilimizdir. Onun qucağı ana qucağı kimi istidir. Ona görə də ana sözü təkcə bu məfhumun adı deyil, həm də ana sözü dil sözünün təyinedənidir (ana dili). Ana sözünün bu cür təyinetmə funksiyası barmaqla sayılacaq sözlərə aiddir. Onların birincisi dil sözüdür. Odur ki, ana və dil sözləri o qədər doğmalaşmışdır ki, az qala bir-birinin əvəzləyicisinə, sinoniminə çevirilibdir.

Bəxtiyar Vahabzadə 1971-ci ildə qələmə aldığı «Ana» məqaləsində yazır: «Biz dilimizi də «ana dili» adlandırırıq. Çünki bizə ilk dəfə doğma dilimizi də öyrədən ananın özüdür.

Savadsızdır mənim anam

Ancaq mənə say öyrədib

Ay öyrədib

İl öyrədib

Ən vacibi dil öyrədib mənim anam.

Mən bu dildə hiss etmişəm,

Həm sevinci, həm də qəmi.

Bu dil ilə yaratmışam,

Hər şeirimi, hər nəğməmi.

Yox, mən heçəm

Mən yalanam,

Kitab-kitab sözlərimin

Müəllifi- mənim anam». (Ana. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.226)

Bütün dahilər, istedadlar ilk tərbiyəçiləri olan analarına və ilk layla,nəğmə eşitdikləri dilinə borcludurlar. Anaların özü də doğma dillərinə borcludurlar. Çünki doğma dilləri vasitəsi ilə həm özlərini, həm də doğmalarını yüksəldirlər, ucaldırlar. Doğma dilləri vasitəsi ilə hələ körpəlikdən övladlarına hər şeyi, bütün gözəllikləri öyrədirlər. Bəxtiyar Vahabzadə böyük ingilis filosofu Q. Boklin belə bir fikrinə istinad edir: «Maraqlıdır ki, böyük dahilərin əksəriyyətinin gözəl anaları olmuşdur. Dahilər atalarından çox, analarından

öyrənmiş ana tərbiyəsi ilə yüksəlmişlər». (Ana. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.225) Nəhayət, o, böyük rus şairi Nekrasovun belə bir fikrini örnək gətirir: «Biz bacımızı, qardaşımızı, arvadımızı və atamızı sevirik. Ancaq çətin ayaqda həmişə anamız yada düşür». (Ana. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.226) Bu deyilənlərin hamısı bir mətləbə xidmət edir. Həmin mətləbin arxasında yenə də anamızın doğma dili (doğma ana dili) durur. Bəli, ən çətin ayaqda anamız yada düşməklə yanaşı, ana kəlməsini öz doğma dilimizdə işlədirik. Bütün ağrı, acılarımızı unutmaq üçün ana dilimizdəki kəlmələri işlətməklə təsəkinlik və təsəlli tapırıq. Haraları gəzib dolansaq da, hansı dilləri öyrənib danışsaq da, yenə də son məqamda, çətin anlarda doğma ana dilimizə üz tuturuq, onun cazibəsi ətrafında dolanırıq. Bunu yaradan analarımızın doğma ana dili vasitəsi ilə bizə verdiyi idraktır. Həmin idrakin içərisində milli dilimiz birincidir, sonra milli tərbiyəmiz, milli əxlaqımız, bir sözlə, milli varlığımız gəlir. Bunu Bəxtiyar Vahabzadə məntiqi belə deyir: «Öz anasına, bu ananın dilinə və vətəninə dal çevirənin başqa bir anaya, başqa bir vətənə oğulluq edəcəyinə inanmaq çox çətindir». (Ana. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.228) Onun Cəlil Məmməd-quluzadənin «Anamın kitabı»ndakı hadisəni xatırlaması yerinə düşür. Belə ki, ananın üç oğlunun hərəsi bir yerdə təhsil alıb vətənə qayıdır. Onlar özgə dillərdə danışsalar. Öz doğma ana dillərini sevmir, ona xor baxırlar.

Ana isə özgə dillərdə danışan övladlarının dillərini başa düşür. Ananın dilində yalnız qızı Gülbahar danışır. Ana yalnız qızı Gülbaharın dilini başa düşür. Gülbahar qardaşlarının yad ölkələrdən gətirdikləri kitabları yandırır, yalnız bir kitabı- ananın kitabını saxlayır. Həmin kitabda övladların atası belə bir vəsiyyəət yazmışdı: «Mən etiqad edirəm ki, mənim də balalarım dünyada hər yanı gəzib -dolansalar, yenə əvvəl-axır anaları Zəhranın ətrafında gərək dolanalar; çünki ay və ulduz Şəmsin parçaları olan kimi, bunlar da analarının ayı və ulduzlarıdır. Vay o kəsin halına ki, təbiətin həmin qanununu pozmaq istəyə». (Ana. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.228) Bu mənada ana da, dil də millətin milli parçalarıdır. Bəli, ay və ulduz Şəmsin parçaları olduğu kimi, ana və dil də millətin milli parçalarıdır.

Bəxtiyar Vahabzadə 1971-ci ildə «Mən», yoxsa «biz»? məqaləsini yazdı. Bu məqalənin əsas məzmunu real həyat həqiqətlərini əks etdirir. Bu məsələnin bir tərəfi. Məsələnin bizim üçün əsas və ikinci tərəfi odur ki, məqalədə Bəxtiyar Vahabzadə öz fikrini izah etmək üçün bəzi deyimlərə aydınlıq gətirir. Bununla da sözün arxasında gizlənən, çoxlarının fərqi varmadığı mənaların fərqi aydınlaşdırır. O yazır: «Bəzən deyirlər: «Filankəs yaxşı adamdır». Bəzən də deyirlər: «Filankəs başısağ, zərərsiz adamdır». Gəlin bunların fərqi aydınlaşdırmaq. Unutmayaq ki, başısağ, zərərsiz hələ «yaxşı adam» demək deyil. Başısağ adam «dəymə mənə, dəyməyim sənə» prinsipini əsas tutan, özü üçün

yaşayan, xeyrə-şərə yaramayıdır. Belələrindən ehtiyat etmirik, amma iyronirik.

Bəs yaxşı adam kimdir? Yaxşı adam hamını özünə deyil, özünü hamıya borclu biləndir. Belələri başqaları üçün yanan çıraqlar misallıdır. Yaxşı adamlar borc hissini dərk edənlər, nə üçün yaşadıklarını bilənlər, başqalarının səadətindən həzz almağı bacaranlardır. Belə adamlar üçün «mən» yoxdur, «biz» var. Daha doğrusu, o öz «mən»ini «biz»in içində əritməyi bacarır. («Mən», yoxsa «biz»? – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.215-216)

Bəxtiyar Vahabzadə klassiklərin yaradıcılığında bədiilikdən, sözlər vasitəsi ilə şəkil çəkmək gözəlliyindən, sözlərin poetik lövhə və musiqi yaratmaq imkanından məqalələrinin bir çoxunda, o cümlədən 1972-ci ildə yazdığı «Aşıq Ələsgər» adlı məqaləsində bəhs edir. (Aşıq Ələsgər. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.74-77) Düzdür, məqalədə Aşıq Ələsgər şeirinin bütün xüsusiyyətlərindən danışılmaz. Bu, məqalədə qarşıya məqsəd kimi də qoyulmamışdır. Əslində Aşıq Ələsgərin yaradıcılığının bütün xüsusiyyətlərindən tədqiqat işlərinin aparılmasına ehtiyac vardır. Bəxtiyar Vahabzadəyə gəlincə o, Aşıq Ələsgər şeirinin həyat qüvvəsindən, bədiiliyindən və reallığından yığcam şəkildə söhbət açmışdır. İstər-istəməz ayrı-ayrı sözlərin, ifadələrin mənalarına, şeirdə yaratdığı poetik məqamlara izah vermişdir. Məsələn, Aşıq Ələsgərin «Qoca baxtım» adlı şeirindən aşağıdakı parça nümunə gətirilir:

Nə sevda tapıbsan, nəyə talıbsan,
Hansı qəflətdəsən, gəl, qoca baxtım!
Ya məndən küsübsən, ya qocalıbsan,
Bu sınıq könlümü al, qoca baxtım!

Birinci misradakı «tapıbsan» və «talıbsan» sözlərinin bir-birinə forma və şəkil yaxınlığına, mənə yaxınlığına belə bir izah verilir ki, «tapıbsan» sözündəki mənə «nəyə talıbsan» ifadəsindəki (yəni tələbin nədir, istəyin nədir) mənaya çox yaxındır. Onun fikrincə, sözlərin «məzmun və şəkil yaxınlığı ilə şeirdə poetik lövhə və musiqi» yaranır. (Aşıq Ələsgər. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.76) Şeir üçüncü və dördüncü misralarında qocalıqdan söhbət gedir. Bəxtiyar Vahabzadəyə görə, qocalığın özü də qocaldığı üçün şair (yəni Aşıq Ələsgər) ondan istədiyi həzzi ala bilmir və deyir: «Ya məndən küsübsən, ya qocalıbsan».

Beləliklə, Bəxtiyar Vahabzadə Aşıq Ələsgər yaradıcılığında sözlərin mənə və ifadə imkanlarına toxunmaqla tədqiqatçılara istiqamət verir, gələcəkdə gənc tədqiqatçıların nəyi tədqiq edəcəkləri barədə düzgün bir yol göstərir. O, Aşıq Ələsgər yaradıcılığı barədə ümumiləşdirici fikir söyləyir: «Bugünkü ədəbi gənclik Ələsgər şeirindən çox şey öyrənə bilər. Bəzən aşıq şeirinə ibtidai damğası vurulur. Bu şeirin dərinliyinə getmək lazımdır. Onun incəliklərini qavramaq lazımdır. Təcnislərdə çox böyük şəkil məhdudluğu var. Həm sözlərin şəklində, həm də şeirin formasında. Lakin bu məhdudluğa (Təcnisdəki şəkil məhdudluğu məcbur edir ki, şairdə

sözün bütün incəliklərindən məharətlə istifadə etmək qabiliyyəti olsun. Belə olmasa, təcnis yazmaq mümkün olmaz. (Təcnislərdəki şəkil məhdudluğu onun özünə-məxsusluğudur - B. X.) baxmayaraq, Ələsgər yalnız forma oyunbazlığına uymamış, məhdud forma qəlibində çox böyük fikirlər söyləməyi bacarmışdır.

Biz Aşıq Ələsgərin şeirindən həm fikir, həm də şəkil gözəlliyini öyrənə bilərik». (Aşıq Ələsgər. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s

Bəxtiyar Vahabzadə Aşıq Ələsgər yaradıcılığında xalq ruhunun, xalq mənəviyyatının hayqırtısını, hikmət dərinliyini yüksək qiymətləndirir. 1972-ci ildə «Mən aşıqəm, yasaq yoxdur dilimə» adlı məqaləsində yazır: «Uşaqlıqda onun şeirlərindəki doğmalığa, təmizliyə, nəğməyə vurulmuşdumsa, indi onun hikmətinə, onun dərinliyinə səcdə edirəm». (Mən aşıqəm, yasaq yoxdur dilimə. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, s.79) O, Aşıq Ələsgər yaradıcılığını Nizami, Füzuli şeirinin davamı hesab edir. Və 1972-ci ildə yazdığı «Yel qayadan nə aparar?» məqaləsində Füzulinin böyüklüyünü ədəbi mühitlə bölüşür. (Yel qayadan nə aparar? – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.126-134) 1972-ci ildə Türkiyədə «Varlıq» jurnalının avqust nömrəsində İsmət Zeki Eyyuboğlu adlı birisinin «Ölü ədəbiyyat» məqaləsinə etirazını bildirir. Bu məqalədə Nəsimi və Füzuli fikirdən məhrum, mənasız, əyləncə məqsədi ilə yazan şairlər, eyni zamanda XX əsrə qədərki ədəbiyyat «ölü

ədəbiyyat» hesab olunur. Halbuki bu qeyri-dəqiq fikir ədəbiyyat tariximizə qəsd-qərəzdən başqa bir şey olmamışdır. Bəxtiyar Vahabzadə yazır ki, Eyyuboğlu klassik ədəbiyyatın, xüsusilə Füzulinin dilinin qəlizliyindən gileylənir, onu təqlidçi şair adlandırır. Guya Füzuli ona görə təqlidçi şairdir ki, onun dilində ərəb və fars tərkibləri çoxdur, o, ərəb və fars dillərindən bəzi tərkib və sözlər götürmüşdür. Bəxtiyar Vahabzadə bu yersiz irada qarşı çox məntiqli cavab verir: «... Füzulinin dilində ərəb və fars tərkibləri çoxdur. Lakin bu təqlidçilik deyil. Bəs dilin tarixiliyini nəzərə almaq lazım deyilmi? Dünyada hansı xalq iddia edə bilər ki, mənim dilim tamamilə safdır? İkinci tərəfdən, dünyanın ən mühafizəkar xalqlarından sayılan ingilislərin müasir dili Şekspir çağının dilidirmi? Bəs bu dil o vaxtdan bəri inkişaf etməmişmi?» (Yel qayadan nə aparar? – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.126) Doğrudan da, Eyyuboğlu dilin tarixiliyini nəzərə almır, nəzərə almır ki, hər bir şair, yazıçı yaşadığı dövrün dil normalarını və qaydalarını qorumalıdır. Füzulinin yaşadığı dövrün dilində də, təbii ki, ərəb və fars tərkiblərinin olmasını o dövrün dil normaları kimi başa düşmək lazımdır. Dil ictimai bir hadisədir. Onun lüğət tərkibi dövrün ictimai-siyasi reallıqları ilə bağlı olaraq inkişaf edir, dəyişir, yeniləşir. Bu mənada Füzulinin dili müasir Azərbaycan dili ola bilməz. Belə bir məntiqlə yanaşmaq qeyri-elmi yanaşmadır. Ona görə də Eyyuboğlunun yanaşması qeyri-elmidir. Odur ki, Bəxtiyar Vahabzadə Eyyuboğlunun qeyri-elmi yanaşması müqabilində elmi

dəlillərlə fikir söyləyir: «Əgər dil qəlizliyinə görə klassiki inkar etmək mümkünsə, Avropada milli dillər inkişaf edənə qədər bir çox şairlərin yalnız latın dilində yazmasını Eyyuboğlu nə ilə izah edir? Vaxtı ilə Avropada ümumi ədəbi dil latın dili olmamışdı? Elm tarixində «Neolatın poeziyası» deyilən məfhum nədir? İtaliya poeziyasının ən böyük nümayəndələrindən biri olan Françesko Petrarca latın dilində yazmamışdı?» (Yel qayadan nə aparar? – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.127)

Klassik ədəbiyyata hücum 20-ci illərdə Türkiyə cümhuriyyəti qurulduqdan sonra hissiyyata qapılaraq keçmişdə yaranmış ədəbiyyatı, mədəniyyəti inkar edən subyektiv bir cərəyanın yaranması ilə əlaqəli olmuşdur. Bu cərəyanın nümayəndələri süni olaraq ədəbi və mədəni mühitdə dəyişikliklər aparmağa çalışmışlar. Onlar dil üzərində də dəyişiklik aparmışlar. Bəzən dili milliləşdirmək naminə dildə vətəndaşlıq hüququ qazanmış ərəb, fars mənşəli sözləri dildən çıxarmışlar. Əlbəttə, hər bir işdə, o cümlədən dildə islahat aparan zaman ifrata varmaq olmaz. Hər şeyi keçmişin qalığı kimi çıxarıb atmaq, hər şeyin üstündən xətt çəkmək heç bir fayda verməz. Məhz bu baxımdan da Bəxtiyar Vahabzadə düzgün bir müvqə tutur və yazır: «... Qərbdəki mənalı və mənasız ədəbi cərəyanları, üsulları süni surətdə Türkiyə ədəbi və mədəni mühitinə (bəzi siyasi və ideoloji xadimlər - B. X.) daşımağa başladılar. Eyni dəyişikliyi dil üzərində də apardılar. Əsrlər boyu türk dilində yaşamış və bu dildə vətəndaşlıq hüququ qazanmış ərəb

və fars mənşəli sözləri də dildən qovub, əvəzində süni sözlər yaratdılar. (Məs.: «müəllim» sözü əvəzinə «öyrətmən», «məktəb» əvəzinə «okul», «inkişaf» əvəzinə «gəlişmə» və s. kimi) Nəticədə oğul atadan, yeni nəsil köhnə nəsilədən, budaq kökdən ayrıldı. Gənclik dədə-babadan miras qalmış böyük bir xəzinədən ayrı düşdü. (Yel qayadan nə aparar? – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.128)

Bəxtiyar Vahabzadə süni yolla ədəbiyyat və dil yaradanlara, o cümlədən Eyyuboğluna sözün həqiqi mənasında dərs verir. Süni ideyaların heç bir bəhrə verməyəcəyini söyləyir. O yazır: «Eyyuboğlunun dili də fikirləri kimi süni və dolaşıqdır. Buna baxmayaraq, o özü iddia edir ki, «Dili toplumun dilindən olmalı aydın».

Bu nə cümlədir? Türk dilli xalqların heç birinin dilində belə cümlə quruluşu yoxdur. Hələ buradakı ayrı-ayrı süni sözləri demirəm. Eyyuboğlu yuxarıdakı cümləsi ilə demək istəyir ki, ziyalıların dili xalqın dili ilə eyni olmalıdır. Düz fikirdir. Ancaq görək bu fikrini ifadə etmək üçün qurulan cümlə türk cümləsidirmi? Hansı türk dilli xalqın dilində mübtəda axıra düşür?» (Yel qayadan nə aparar? – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.133)

Bəxtiyar Vahabzadə Füzuli sənətinin qeyri-adiliyini və möcüzəsini getdikcə daha dərinə anlamış, onun sevilməsinin və əzbərlənməsinin səbəbini aydınlaşdırmağa çalışmışdır. Bəlkə də Eyyuboğlunun Türkiyədə «Varlıq» jurnalında çap etdirdiyi məqalə

məcbur etmişdir ki, o, dönə-dönə Füzulini oxusun və onun yaradıcılığını incələməyə çalışsın. Bəlkə buna görədir ki, o, 1974-cü ildə «Heyrət, ey büt!..» məqaləsini yazmışdır. (Heyrət, ey büt!.. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.9-36) Məqalədə o, Füzulini yenidən təhlil etmiş, onun yaradıcılığı barədə fikir və düşüncələrini bölüşmüşdür. Əlbəttə, bizim məqsədimiz bunların hamısından bəhs etməkdən uzaqdır. Əsas hədəfimiz onun Füzulinin dili ilə bağlı olan fikirləridir. Bəxtiyar Vahabzadə Füzulinin dili ilə bağlı yenə də orijinal, real və dəqiq fikirlər söyləmişdir. O yazır: «Mən həmişə Füzulinin bu qədər sevilməsinin, əzbərlənməsinin səbəbini aydınlaşdırmaq istəmişəm. Axı bir məsələni də unutmamaq olmaz ki, indiki Azərbaycan dili Füzuli dilindən fərqlidir. Füzuli dilindəki ərəb və fars sözləri, tərkibləri müasir Azərbaycan dilində yoxdur. Xalq bu sözləri tam mənada başa düşə bilmir. Bununla belə xalq bu şeirə necə də vurğundur! Görəsən, bunun sirri nədir?»

Bunun sirri ondadır ki, xalq ayrı-ayrı ifadələri, kəlmələri başa düşməsə də Füzuli ruhunu, Füzuli zövqünü və düşüncə tərzini çox yaxşı başa düşür. Çünki Füzuli ruhu, onun düşüncə tərzini xalqın özünüküdür. Çünki Füzuli şeiri bütövlükdə bu xalqın öz bağrından fısqıran bir nalədir, bir fəryaddır. Çünki Füzuli şeiri öz kökləri ilə bu torpaqdan göyərmiş, bu torpaqdan boy atmışdır. Demək, Füzuli kənardan gəlmə hər hansı bir təriqətin deyil, xalq ruhunun ifadəçisi olmuşdur». (Heyrət, ey büt!.. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və za-

man. Gənclik, Bakı, 1976, s.18) Düşüncəsi, fikri böyük olanın sözü də böyük olur. Bu böyüklüyü Füzulidə görməmək mümkün deyil. O, eşq və sevgini, dərd və kədəri o qədər böyüdür, ucaldır ki, bunların hər birinə mübtəla olmaq hissləri insanı bürüyür. Eşq də, kədər də insanı fədakarlığa, mübarizəyə, ucalmağa və yüksəlməyə çağırır. Buna Füzuli sənətinin böyüklüyü və qeyri-adiliyi ilə nail olur. Nail olmanın başlıca səbəblərindən biri onun sözünün sehri ilə bağlıdır. Bəxtiyar Vahabzadənin sözləri ilə desək: «Şairlər var ki, biz onları bəyənirik. Şairlər var ki, onlara vurulur, onları sevirik. Şairlər də var ki, biz onların sənəti qarşısında donur, heykəlləşir, sözün tilsiminə düşürük. Füzulinin özü demişkən, «surəti-halım görən surət xəyal eylər məni». (Heyrət, ey büt!.. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.35-36)

III.2. Xalqın ruhundan süzülüb gələn dil

Bəxtiyar Vahabzadə 1973-cü ildə «Bayatılar», «Ana laylası, uşaq dünyası» məqalələrini yazır. Bu məqalələrdə o, xalq yaradıcılığından - bayatılardan, laylalardan, yəni xalqın ruhundan süzülüb gələnləri yaşatmağımızı vacib sayır. Bununla belə, məqalələrdə qeyd olunur ki, doğma dilimizin, doğma sözlərimizin sehrində xalqın düşüncəsini, mənəviyyatını əxz edə bilirik. Deməli, yenə də dil aparıcı mövqedə olur.

Bəxtiyar Vahabzadə «Bayatılar» məqaləsində elə bayatıları təhlilə cəlb edir ki, oradakı sözlərin təsiri hadisəni, məzmunu düşünməyə vadar edir. Bayatıların məzmununun arxasında hansı hadisənin dayandığını axtarmalı olursan. Məsələn:

Əziziyəm odumu,
Dağdan gələn odumu?
Su od keçirən olur,
Su yandırdı odumu.

Əzizim nə dindirir,
Nə dinir, nə dindirir.
Dərdini dindirməyin,
Dərd onsuz da dindirir.

Aşiq mərdə nə bağlar,
Gümüş gərdənə bağlar.
Gedək dərdli yanına,
Görək dərdə nə bağlar?

Fələyin bir bağı var,
Üstündə çardağı var.
Mən o bağa getməyəm.

Qəlbimdə yar dağı var. (Bayatılar. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.70-72)

Birinci bayatıdakı «odumu», ikinci bayatıdakı «nə dindirir» və «dindirir», üçüncü bayatıdakı «nə bağlar» və «bağlar», dördüncü bayatıdakı «bağı var», «çardağı

var», «dağı var» sözləri məna yükünü öz üzərinə götürür. Göründüyü kimi, bu sözlərsiz bayatıların məna və məzmunu itir. Deməli, sözlər fikrin, mənanın çatdırılmasında həlledici rol oynayır. Deməli, sözlərsiz bu bayatılar yarana bilməz, xalqın yaratdıqları dövrümüzə gəlib çata bilməz.

Bayatılar xalqın müdrik düşüncəsini, ağıllı mühakiməsini, bağrından qopan fəryadını min illərdən bəri yaşadaraq dövrümüzə gətirib çıxarır. Bu, məlum bir həqiqətdir. Bir həqiqət də odur ki, bayatılarda xalqın sözü müqəddəsləşir, daha da müdrikləşir. «...Bayatılarda xalqın sözü daha müdrikləşir, daha artıq mənəvi məna kəsb edir». (Bayatılar. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.73)

Bəxtiyar Vahabzadə laylaların bizim yaddaşımıza həkk olunmasından, dilimizin gözəlliyindən və incəliyindən yaranmasından, möcüzəli nəğmə kimi bizi gözəl bir dünyaya çağırmasından bəhs etməklə yanaşı, onun dil xüsusiyyətlərindən də söhbət açır. Məlum bir laylanı nümunə gətirir:

Laylay dedim yatasan,
Qızıl gülə batasan.
Qızıl gülün içində,
Şirin yuxu tapasan.

Sonra yazır: «Bu şirin, bu doğma səslər, sözlər bizim yaddaşımızda sehri nağıllar kimi həkk olunmuş, bizi harasa, gözəl bir dünyaya çağırmış, biz bu möcüzəli nəğmə ilə ətə-qana dolmuşuq. Axı hər xalqın dili, o xalqın düşüncəsindən, mənəviyyatından, ruhundan

doğur». (Ana laylası, uşaq dünyası. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.208-209) Bəxtiyar Vahabzadə laylalardakı kəlmələrin, sözlərin təsiri altında dildəki sözlərin yaranması ilə bağlı suallara cavab axtarır. «Nə üçün biz suya «su», torpağa «torpaq» demişik? Bu sözlər ilk dəfə necə yaranmış? Kim deyə bilər ki, «su», yaxud «torpaq» hansı keyfiyyətinə görə belə adlandırılmışdır?

Rənginəmi, səsinəmi, şəklinəmi görə? Bu kəlmələr həm səsinə, həm rənginə, həm şəklinə, həm də mənasına görə həmin dildə danışan xalqın ruh və zövqünün ifadəsidir. Körpə ikən biz hələ mənasını başa düşmədiyimiz bu kəlmələrdəki doğmalığı və istiliyi hiss edirik, onlardakı səslərin musiqisi ilə qidalanırıq. Bu nəğmə, bu musiqi, sonralar isə onlarda ifadə olunan məna bizi vətənimizə, onun təbiətinə, sakinlərinə incə tellərlə bağlayır». (Ana laylası, uşaq dünyası. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976, s.209) Sözlər layladakı nəğmənin ahənginə qarışır və daha da gözəlləşir. Sözlə nəğmənin vəhdətində yaranmış gözəllik aləmində körpələr qanadlanır, xəyallar aləmində uçar, şirin yuxunun içində gülümsəyirlər.

Bəxtiyar Vahabzadə laylalardakı sözlərin körpəni vətənlə, onun ab-havası ilə tanış etməsini elə həssaslıqla izah edir ki, insanın yaxşı mənada hissi, duyğusu yüksəkliklərə, ucalıqlara qalxır. Onun həssas məntiqi laylaların hikməti və laylalardakı analarımızın qəlbindən qopub gələn sözlərin sehri, möcüzəsi barədə insanı düşündürür: «Ana qəlbindən süzülən doğma sözlər və

doğma xallar, körpəni beşiyində ikən vətənlə, onun ab-havası və ruhu ilə tanış edir.

Budur, laylaldakı qüdrət və gözəllik! Kim deyə bilər ki, cəbhələrdə böyük qəhrəmanlıqlar göstərən atalarımızın, babalarımızın fədakarlığında, əzmkarlığında, bir sözlə, vətənsəvərliyində bu doğma sözlərin-şirrin laylaların rolu olmamışdır?» (Ana laylası, uşaq dünyası. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Gənclik, Bakı, 1976. s.209)

Bəxtiyar Vahabzadə Səməd Vurğun yaradıcılığının böyüklüyünü incələmək və açmaq üçün 1976-cı ildə «Xalqın oğlu - dünyanın oğludur» məqaləsini yazır. Bununla bir daha Səməd Vurğun yaradıcılığının sirrini açmağa, xırdalamağa çalışır. Səməd Vurğun şeirindəki sadəliyə heyrət etməməyin mümkün olmadığını qeyd edir. O, Səməd Vurğunun bu şeiri ilə böyüdüyünü, bu şeirindən qidalandığını deyir:

Baxın səhərlərin yaqut rənginə,
Bənzəyir şairin söz ahənginə.
Bir qaraquş kimi uçan xəyalım,
Vətən torpağını seyr edir yenə.

Və yazır: «Bu şeirdə, ümumiyyətlə, Vurğun şeirində ifadəsi çətin olan, sirri çətin açıla biləcək elə böyük bir sadəlik var ki, bu sadəlik önündə heyrət etməmək olmur. Mürəkkəblikdəki sirri açmaq, incələmək nə qədər asandırsa, sadəlikdəki sirri açmaq, xırdalamaq o qədər çətinidir. Çünki sadə sadədir. İlk baxışda onu izah etmək gülünc görünür. Lakin... izaha gəlməyən sadəlikdə elə böyük dərinlik və müdriklik gizləni

ki, onu tapıb üzə çıxarmaq böyük qüdrət tələb edir. Sənətdə çətin yol sadəni tapmaq, böyük fikri sadə yolla deməkdir». (Xalqın oğlu - dünyanın oğludur. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sadəlikdə böyüklük. Yazıçı, Bakı, 1978, s.65)

Bəxtiyar Vahabzadə Füzuli şeirindəki mürəkkəb obrazlar silsiləsi ilə Səməd Vurğun şeirindəki sadəliyi qarşılaşdırır. Biri - Füzuli insanı heyrətə gətirir. Digəri - Səməd Vurğun insanı məftun edir. Füzuli divan ədəbiyyatının, klassik şeirin, Səməd Vurğun xalq ruhuna, xalq ədəbiyyatına söykənən gözəl sənət əsərlərinin nümunəsini yaratmışdır. Həm divan ədəbiyyatı, klassik ədəbiyyat, həm də xalq ruhuna, xalq ədəbiyyatına söykənən ədəbiyyat, təbii ki, şeir qədim dövrlərdən başlayaraq şairlərimiz üçün ədəbi mənbə, ədəbi qaynaq olmuşdur. (Xalqın oğlu - dünyanın oğludur. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sadəlikdə böyüklük. Yazıçı, Bakı, 1978, s.65)

Bəxtiyar Vahabzadə Səməd Vurğun şeirinin böyüklüyünü çeşmə kimi zümzümə edən sözlərdə axtarır. Bunun nə qədər düzgün qənaət olduğu ilə razılaşmaq mümkün deyil. O yazır ki, Səməd Vurğunun «böyüklüyünün sirri bizə aydın olur.

Xudaya, insanın halı yamandır,
Nələr çəkdiyimiz sənə əyandır.
Mənası varmıdır min təriqətin?
Aç... aç qapısını sən həqiqətin
Nə olur, bir yeni işıq ver bizə -
Bizim kor yaranmış gözlərimizə.

Bu şeirdir, ya şaq-şaq şaqıldayan çeşmə? Mənanı qoyaq bir tərəfə... Sözlər yarpaqlar kimi xışıldayır, çeşmə kimi zümzümə edir. Sözlər oxuyur... Dil heç yerdə topuq çalmır... Çünki bu şeir ürəkdən üzülüb, sözdən süzülüb sətərə düzülüb...

İndi gələk mənaya... Bu parçadakı bütün ifadələr xalq düşüncə tərzindən, deyiliş tərzindən gəlir. Xalq «halım pisdır» deməz, «halım yamandır» deyər. «Allaha məlum olmaz», «Allaha əyan olar». Çünki onun özü məlum deyil, məchuldur.

Bu incəliklər xırda məsələ deyil. Bu, xalqın ağı ilə düşünən, qəlbi ilə hiss edən, gözü ilə görən bir şairin uğurlarıdır». (Xalqın oğlu - dünyanın oğludur. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sadəlikdə böyüklük. Yazıçı, Bakı, 1978, s.66-67)

III.3. Sənətkarın xalqın dilinə söykənməsi

Sənətkar xalqın dilinə, xalqın ruhuna, xalq yaradıcılığına söykəndikdə xalqın qəlbinə daha asan yol tapır, xalqın qəlbinə girməyi bacarır. Belə olanda sənətkarın yaradıcılığını xalqın hər bir üzvü əzbərdən bilir. Belə olanda sənətkar kim üçün yazdığını və oxucusunun kim olduğunu dəqiq bildiyindən cəfəkeşliklə yazıb-yaratmaqdan usanmır. Hətta bəzən onun yazdıqlarını xalq onun özündən də artıq sevir, qoruyub saxlayır, gələcək nəsillərə çatdırır. Nəticədə sənətkarın yaradıcılığı xalqın sərvətinə, xalqın malına çevrilir. Azərbaycan

ədəbiyyatında yaradıcılığı xalqımızın sərvətinə, malına çevrilmiş bədii nümunələr və onların müəllifi olan sənətkarlar az olmamışdır. Onlardan biri Səməd Vurğun və onun «Azərbaycan» şeiri barədə Bəxtiyar Vahabzadə maraqlı bir hadisəni xatırlayır: «Heç yadımdan çıxmaz: şairin ölümündən iki il qabaq filarmoniyada şeir gecəsi keçirilirdi. S. Vurğun «Azərbaycan» şeirini əzbərdən deyirdi. Lakin bir yerdə bənd qırıldı. Şair növbəti misranı unutmuşdu. Yenidən bir də dedi. Yenə arxasını gətirə bilmədi. Bu zaman salonda əyləşən dinləyicilər yer-yerdən həmən misranı şairə dedilər. Şair xalqın ürəyinə yol tapan misrasını xalqdan alıb yenə xalqa qaytardı». (Xalqın oğlu - dünyanın oğludur. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sadəlikdə böyüklük. Yazıçı, Bakı, 1978, s.67) Görün, Bəxtiyar Vahabzadə Səməd Vurğunun yaradıcılığının xalq tərəfindən sevlməsi ilə bağlı nə qədər əyani sübut gətirir. Məhz belə əyani sübutlar sənəti də, sənətkarı da yaşadır.

Bəxtiyar Vahabzadə 70-ci illərdə ayrı-ayrı şairlərin yaradıcılığına, dil və üslub xüsusiyyətlərinə imkanı daxilində toxunmuş, həmin dövrün ədəbi mühitinə fəal münasibət bəsləmişdir. Məsələn, yaradıcılığına və onun dil, üslub xüsusiyyətlərinə diqqətlə yanaşdığı sənətkarlardan biri Şahmar Əkbərzadə olmuşdur. 1977-ci ildə yazdığı «Cavan şair dostum» adlı məqaləsində Şahmar Əkbərzadənin bədii ümumiləşdirmə bacarığınan və kontrast sözlərdən istifadə etmək qabiliyyətindən söhbət açır. (Cavan şair dostum. – Bəxtiyar Vahab-

zadə. Sadəlikdə böyüklük. Yazıçı, Bakı, 1978, s.167-170) Məsələn, Şahmar Əkbərzadənin

Ayaq altda kəsilsə də,
Gül dərisi ziynət oldu.
Heykəlləşdi, başa çıxdı,
Papaqlaşdı qeyrət oldu.

bu şeiri barədə yazır: «Bu bəndin birinci sətrindəki «ayaq» sözü ilə dərinin papaq olub «baş» çıxması fikrindəki kontrast sözlər (baş-ayaq) bəndə bədii fikir tamlığı, şeirə isə böyük bir ümumiləşdirmə gətirir. Bunlar cavan şairin sözün rəngindən, şirəsindən tam istifadə edə bilmək qabiliyyətinin göstəricisidir». (Cavan şair dostum. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sadəlikdə böyüklük. Yazıçı, Bakı, 1978, s.169)

1978-ci ildə yazdığı «Fikrət Qoca» məqaləsində Fikrət Qocanın özünəməxsus deyim tərzini onun yaradıcılığının isti nəfəsi kimi qiymətləndirir. Fikrət Qoca yaradıcılığında özünəməxsus ifadə tərzlərinin bir çoxunu təhlil edir. (Fikrət Qoca. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sadəlikdə böyüklük. Yazıçı, Bakı, 1978, s.132-136) Bəxtiyar Vahabzadə ilk baxışda Fikrət Qoca yaradıcılığında «Aydan alışdırdım papirosumu», «Qızlar gecə ulduzlardan arzu yığır», «Qız qalası ilə şəhəri mıxladım sahilə», «Ölüm xəbərinin ümitsizlik soyuğu» və s. ifadələrin ilk baxışda adama qəribə gəldiyi, sonra bu deyim tərzinin gözəl assosiasiyalar yaratması deyim tərzini kimi yeni sayılır.

Qız qalası Bakının emblemidir. Bakının emblemindən danışan şair bunu elə obrazlı deməlidir ki, orijini-

nallıq qorunub saxlana bilsin. «Qız qalası ilə şəhəri mıxladım sahilə» cümləsində «Bizə qəribə görünən «mıxlamaq» deyimini burda nişanın, emblemin «sancılmaq» «taxılmaq» əlamətini çox gözəl ifadə edir. Buna görə də biz bu deyimini öz qəribəliyi ilə bərabər çox doğru və düzgün hesab edirik». (Fikrət Qoca. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sadəlikdə böyüklük. Yazıçı, Bakı, 1978, s.132) Bəxtiyar Vahabzadə davam edərək mətləbə bir az da aydınlıq gətirir. O yazır: «Bunu tənqidin dilinə çevirsən belə olar: «De ki, Qız qalası Bakının sahilində şəhərin emblemi kimi dayanır... Mıxlamaq nədir? Qız qalasını şəhərə necə mıxlamaq olar?»

Amma onu bilmirlər ki, sözün yüyəni yoxdur. O, ilham qamçısı altında hara desən gedər. Bədii sözün imkanları hüdudsuzdur. Əgər söz bədiidirsə, qaydası da onun öz içindədir. Bu qaydanı görmək istəyirsənsə, buyur, özün axtar tap. Eldə belə bir söz var: «Atını daşlığa sürmə!» Amma sənət dünyasında gərək atını daşlığa sürəsən ki, səsi eşidilə». (Fikrət Qoca. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sadəlikdə böyüklük. Yazıçı, Bakı, 1978, s.133)

Bəxtiyar Vahabzadəyə görə, Fikrət Qoca deyim və düşüncə tərzini ilə fərqlənən sənətkardır. Onun özünəməxsus deyim tərzini düşüncə tərzindən doğur. Bəxtiyar Vahabzadə Fikrət Qocanın simasında elə orijinal fikir söyləyir ki, bunu öz yolunu gedən hər bir sənətkara aid etmək olar. «Gərək xam yerə düşsən, bataqlıqdan keçsən, büdrəyəsən, yıxılasan, dizin əzilə, ufuldayasan, qalxıb üst-başını təmizləyib təzədən addım-

layasan. Əlbəttə, bu yol çətin yoldur. Amma öz yolundur. Ona görə ki, özün açmışsan. Hər işdə adamın öz yolunun olması nə gözəldir! Tapdanmış yolda ləpir qalmaz, iz qalmaz...Amma heç kəsin nəzərini cəlb etməzsən. Xamda gedən adamın dalınca qışqırırlar: «Hara gedirsən? Hamı gedən yolla getsənə». (Fikrət Qoca.– Bəxtiyar Vahabzadə. Sadəlikdə böyüklük. Yazıçı, Bakı, 1978, s.133)

Dilin lüğət tərkibindəki sözlərin hər birinin mənə çalarlarını bilirikmi? Sözlərin hər birinin ifadə imkanlarını bilirikmi? Bu suallara çoxlu cavablar ola bilər. Ən məqbul cavablardan birini böyük fransız yazıçısı Volter vermişdir: «Başqa dilləri öyrənmək bir-iki ilin işidir, amma ana dilini yaxşı bilmək üçün ömrün yarısı lazımdır». Volterin bu fikrini haqlı hesab etməkdən başqa bir yol yoxdur. Bəxtiyar Vahabzadə də bu fikri haqlı hesab edir və yazır: «Otuz ildən artıqdır ki, yazıb yaradıram. İndi də elimizdə, obamızda dili kitab dili ilə korlanmış qocaların söhbətində elə gözəl, elə dolu və çoxrəngli sözlərə rast gəlirəm ki, ana dilimizin qüdrətinə heyran qalıb hisslərimin ifadəsindəki acizliyimdə dilimizi yox, özümü günahkar bilirəm. Heç demə dili bilmək azdır. Dili yaradan ayrı-ayrı sözlərin məzmununu, şəhdinə qədər hiss etmək, duymaq, cövhərinə qədər yaşamaq lazımmış!» (Sözün şəhdi, dilin nəğməsi. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sadəlikdə böyüklük. Yazıçı, Bakı, 1978, s.143)

Söz nədir? Sözü nəyə bənzətmək olar? Bu sualların elmi və bədii cavabları var. Elmi cavablar da, bədii

cavablar da nisbidir, şərtidir. Bəxtiyar Vahabzadənin cavabı isə elmiliklə bədiiliyin sintezindən ibarətdir. Ancaq onun cavabında bədiilik elmiliyi üstələyir. Bununla belə, Bəxtiyar Vahabzadənin cavabındakı bədiilik elmi cavabdan daha düşündürücüdür. Ona görə ki, onun bədii cavabı dərin hissiyyatdan, duyğudan, dərk etmədən qidalanır. Hissiyat, duyğu, dərk etmə iştirak edən yerdə səmimiyyət olur. Fikir verək: «Sözlər - güllərə, çiçəklərə bənzər. Ağ, qırmızı, çəhrayı... Baxmaq-la ətrini duymaq olmaz. Duymaq üçün gözlərini yumub dərindən qoxlamaq lazımdır...

Söz hələ fikir deyil, məfhumdur. Bir neçə sözün toplusundan fikir yaranır. Fikir - gül topasından güləb çəkməyə bənzər. Güləb çəkən güllərin şəhdini çəkir, cecəsini atır. Güləb artıq gül deyil, gülün şirəsidir, şəhdidir. Demək, gül söz, güləb çəkən söz ustasıdır. Eşq olsun o güləb çəkən ustaya ki, gülün şəhdini, cövhərini son giləsinə qədər çəkə bilər. Eşq olsun o söz ustasına ki, sözün rəngini deyil, ətrini üzə çıxarıb cövhərini bizə göstərə bilər». (Sözün şəhdi, dilin nəğməsi, – Bəxtiyar Vahabzadə. Sadəlikdə böyüklük. Yazıçı, Bakı, 1978, s.143-144) Bu fikri Bəxtiyar Vahabzadə 1978-ci ildə yazdığı «Sözün şəhdi, dilin nəğməsi» məqaləsində Hüseyn Ariflə, Məmməd Aslanın yaradıcılığından bəhs edərkən söyləyir. Hər iki şairin yaradıcılığından xarakterik misallar gətirməklə söz sənətkarlığının ilkin şərtlərini açıqlayır. Sözləri dərinliyinə, çalarlarına, rüşeyminə qədər duymaq, hiss etmək məqamlarını misallarla izah edir. Bəxtiyar Vahabzadə yazır: «...müasir şeiri-

mizdə iki sənətkarı çox sevirəm. Hüseyn Arif (Hüseynzadə) və Məmməd Aslan! Mən bununla başqa söz ustalarımızı kiçiltmək və onları incitmək istəmirəm. Hər sənətkarın öz cövlan yeri var. Adlarını çəkdiyim sənətkarların atları dil gülzarımızın ayaq dəyməyən xamında çapır. Bu gülzardan elə güllər, çiçəklər dərib üzə çıxarırlar ki, onların rəngi də təzə olur, ətri də. Bu təzə gül və çiçəkləri başı qarlı dağlardan şəhər parklarına gətirmək çox böyük xidmətdir». (Sözün şəhdi, dilin nəğməsi. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sadəlikdə böyüklük. Yazıçı, Bakı, 1978, s.144)

Bəxtiyar Vahabzadə obyektivliyin, həqiqətin, faktın qarşısında etiraf etməyə hazır olan vətəndaş şairdir, ziyalıdır, alimdir. Vaxtilə onun «Ulduz» jurnalında çap olunmuş məqaləsində düzgün işlətmədiyi bir sözə irad tutan Məmməd Aslana haqq qazandırır. O yazır: «Ulduz» jurnalında dərc olunan bir məqaləmdə belə bir cümlə var idi: «Buğa dartım zəncirini qırdı və nərildəyənə-nərildəyə dəyə dəyəyə dəyəyə dəyəyə başladı».

Məmməd Aslan bu cümlədəki «nərildəyənə-nərildəyə» sözüne irad tutaraq dedi ki, «buğa nərildəməz, böyür».

Şairin iradı tamamilə doğrudur. Bu, sözü cövhərinə qədər, atomuna deyil, elektronuna, protonuna qədər hiss eləməyin nəticəsidir». (Sözün şəhdi, dilin nəğməsi. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sadəlikdə böyüklük. Yazıçı, Bakı, 1978, s.144) Həqiqəti bu cür etiraf etmək böyüklükdən və o böyüklük içərisində olan sadəlikdən, səmimiyyətdən xəbər verir. Elə bu sadəlik və səmimilik

Bəxtiyar Vahabzadəni böyüdür, ucaldır. Nəticədə Bəxtiyar Vahabzadə heç bir şeyə əhəmiyyət vermədən dilimizin naminə, dil faktlarının dediyi həqiqətin naminə Məmməd Aslanın şeirlərindəki uğurlara sevinir, həmin şeirləri səslərin və sözlərin harmonik simasında təhlil edir. Onun şeirlərini bir nəğmə hesab edir. Məsələn:

Bir tifildim, aləmdim,
Çiçəyinə bələndim.
Bulağından bal əmdim,
Mənim şəhdim-şirəmdi.

Göydə gurlar təbillər
Kim çalır? Kim nə bilər?
Koroğlular, Nəbilər,
Bu dağlarda şir əmdi!

Yenə çiçək fəslidi,
Hava gül nəfəslidi.
Bu dağlar - Xan Əslidi,
Məmməd - yanıq Kərəmdi.

Bu şeir parçasından sonra yazır: «Bu şeir sözlərin, səslərin uyurluq nəğməsidir. Dili mükəmməl bilmədən, duymadan onu təşkil edən sözləri nəğmədəki melodiya kimi yan-yanaşı düzmək olmaz». (Sözün şəhdi, dilin nəğməsi. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sadəlikdə böyüklük. Yazıçı, Bakı, 1978, s.144-145)

Bəxtiyar Vahabzadə misal gətirilən şeir parçasında «bələndim», «bal əmdim», «nə bilər», «Nəbilər», «şirəmdi», «şir əmdi» cinaslarının yalnız melodik söz

kimi deyil, fikir yükünü daşıyıb aparən söz kimi şeirin misralarında öz yerini tapdığını, fikir yükünü daşıyıb aparən söz kimi şeirə mıxlanmış olduğunu çox düzgün qeyd edir ki, bu da onun həqiqi elmi qənaətindən başqa bir şey deyildir. Bəxtiyar Vahabzadə Məmməd Aslanı cinaslı şeirlərin ustası kimi qiymətləndirir. Ustad Ələsgərin ənənəsini davam etdirən sənətkar kimi dəyərləndirir. Məmməd Aslanı verdiyi qiymət müqabilində Ələsgəri yada salmaq məcburiyyətində qalır. Çünki təcnisdən söhbət gedirsə, Ələsgəri yada salmamaq mümkün deyil. Bəxtiyar Vahabzadənin sözləri ilə desək: «Ələsgər ana dilimizi - sözlərin yükünü, çəkisini, rəngini, çalarını incəliklərinə qədər duyduğundan onun hər rəngində yeni məzmun yaradır, sözü elə yerində işlədir ki, biz onun yalnız səsinə eşitmirik, tamamını, duzunu, şirəsini dadırıq. Əlbəttə, dilin imkanlarını - ətrini, rəngini, çalarını incəliklərinə qədər bilməyən, hiss etməyən şair təcnis yarada bilməz». (Sözün şəhdi, dilin nəğməsi. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sadəlikdə böyüklük. Yazıçı, Bakı, 1978, s.145)

Söz hər bir kəsə xidmət edir. O, xidmət etdiyi insanları bir-birindən ayırmır, onlar arasında fərq qoymur. Bütün fərqləri insanlar yaradır. Hərəsi öz qabiliyyətindən, sözdən istifadə imkanından asılı olaraq sözə yanaşır, sözə dirilik, işləklilik verir. Xalqın dilinə, ruhuna və təbiətinə doğma olan sözlərə dirilik, işləklilik verdikdə ana dilimizin dadını, duzunu, şəhdini, şəkərini duyumağa müvəffəq olmaq asanlaşır. Bəxtiyar Vahabzadənin sözləri ilə desək: «Rəssam yeddi məlum rəngi, bəs-

təkar yeddi məlum səsi bir-birinə qatıb yeni rənglər, yeni səslər ala bildiyi kimi, söz ustaları da məlum sözləri və şəkilçiləri bir-birinə calamaqla hissini tam ifadəsi üçün yeni ifadə tərzləri və tərkibləri yarada bilirlər». (Sözün şəhdi, dilin nəğməsi. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sadəlikdə böyüklük. Yazıçı, Bakı, 1978, s.146)

Məlum səslər, sözlər, rənglər təklidə çox adi görünür. Ancaq ayrı-ayrı səslərin qarışığı, ayrı-ayrı sözlərin qarışığı, eləcə də ayrı-ayrı rənglərin qarışığı orijinal səslər, sözlər və rənglər yaradır, bu yeni yaranmışların hər biri bizi heyrətə gətirir.

Bəxtiyar Vahabzadə dilə də belə yanaşır. O yazır: «Məsələ dildə də belədir. Xalqın yaratdığı məlum sözlərdən və şəkilçilərdən yeni tərkib və yeni deyim tərzini yaratmaq!» (Sözün şəhdi, dilin nəğməsi. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sadəlikdə böyüklük. Yazıçı, Bakı, 1978, s.146) Məmməd Aslanın yaradıcılığı əsasında bəzi söz və ifadələrin yaranmasını izah edir. Məsələn, «yeyib doymaq» mənasında olan «doymaq» sözündən «göz doyarlığı» ifadəsinin yaranmasını yeni hesab edir. Dilimizdə «ar» şəkilçisi ilə «axar-baxar», «lıq» şəkilçisi ilə «yaxşılıq», «adamlıq», «altılıq» sözlərini yaratmaq qaydası vardır. Bu qaydaya əsasən şair «doymaq» felindən «doyarlıq» ismini yaratmışdır. Yaxud «Zirvə! Dərələrin əzmi, güvənci» misrasında «güvənc» sözü «qaxmaq» sözündən «qaxınc» sözüünün yaranması qaydasına uyğun olaraq şair tərəfindən yaranmışdır.

Konkret olaraq «doyarlıq» isminin izahına gəlincə qeyd edək ki, «doyarlıq» ismi «doymaq» felinin məz-

munundan fərqli məzmun daşıyır. Məmməd Aslan «doyarlıq» sözünü belə işlətmişdir: «Tükənməz sərvətim - gözdoyarlıq».

Bəxtiyar Vahabzadə dilin təbiətinə uyğun olaraq yaranmış «gözdoyarlıq» sözü barədə yazır: «Doymaq - fiziki haldır. Bu sözün əvvəlinə «göz» sözünü qoşmaqla fiziki hal mənəvi halla əvəz olunmuşdur. «Gözdoyarlıq» yeyib doymaq mənasını itirir. «Nəfsi özündə olmaq», yəni heç yemədən özünü tox hesab etmək mənasını qazanır.

Bələliklə, yaranan yeni söz, dilin təbiətindən, xalqın ruhundan doğur. Məlum yeddi səs və yeddi rəngdən yeni ahəng, yeni uyarlıq yarandığı kimi, söz sənətində də məlum sözlərdən dilin təbiətinə uyğun yeni uyarlıq və yeni məzmun yaranmış olur». (Sözün şəhdi, dilin nəğməsi. – Bəxtiyar Vahabzadə. Sadəlikdə böyüklük. Yazıçı, Bakı, 1978, s.146)

IV FƏSİL

BƏXTİYAR VAHABZADƏNİN DİLÇİLİK GÖRÜŞLƏRİNİN DÖRDÜNCÜ MƏRHƏLƏSİ (XX ƏSRİN 80-Cİ İLLƏRİ)

IV.1. Milli dilin, milli hissin keşiyində

Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında 80-ci illər elə bir mərhələdir ki, bu mərhələdə onun dillə bağlı şəxsi düşüncələri, təəssüratları milli hissi güclü olan hər bir kəsi narahat edir. Təsadüfi deyil ki, 1982-ci ildə çap olunmuş «Vətən ocağının istisi» adlı kitabda toplanmış məqalələrin ana xəttini dilimizlə bağlı fikirlər təşkil edir. (Bəxtiyar Vahabzadə. Vətən ocağının istisi. Gənclik, Bakı, 1982, 184 səhifə) Məsələn, «Anamın kitabı» məqaləsində Cəlil Məmmədquluzadənin bir çox nöqsanlarımızı tənqid etdiyini təhlil etməklə yanaşı, milli dilimizə laqeydlik göstərənləri tənqid atəşinə tutmasını da rəğbətlə izah edir. Bəxtiyar Vahabzadə yazır ki, Cəlil Məmmədquluzadə «Azərbaycan» məqaləsində «Mənim anam kimdir?» sualına cavab verir ki, Zəhrabanudur. «Anamın kitabı» pyesində isə Vətənin rəmzi kimi verilən ananın adı Zəhrabəyimdir. Bu adların hər

biri iki hissədən ibarətdir: Zəhra və banu, Zəhra və bəyim. Zəhra adı ərəb adı olsa da, ona qoşulan «banu» və «bəyim» sözləri öz sözlərimizdir. «Banu» sözü də, «bəyim» sözü də qədim türk sözləridir. «Banu» sözü qadın, qız adlarının əvvəlində işlənmişdir: Banuçiçək («Kitabi-Dədə Qorqud» dastanında) «Bəyim» sözü isə qadına, qıza hörmət əlaməti olaraq deyilmiş «mənim bəyim» müraciətinin ixtisar formasıdır. Bəxtiyar Vahabzadə «Anamın kitabında» anaya Zəhrabəyim adının verilməsini təsadüfi saymır. O yazır: «Anamın kitabında müəllif anaya başqa ad da verə bilərdi. Məsələn, Fatma, Səkinə və s. Lakin ananı Zəhrabəyim adlandırmağı təsadüfi deyil. Lakin bu adlar sırf ərəb adları olduğundan ədib onlardan imtina etmiş, ərəb adı olan «Zəhra»ya «banu», «bəyim» qoşmaları (qoşulan sözlər mənasında nəzərdə tutur - B. X.) əlavə etməklə ana adını özləşdirmişdir». (Anamın kitabı. – Bəxtiyar Vahabzadə. Vətən ocağının istisi. Gənclik, Bakı, 1982, s.31)

Bəxtiyar Vahabzadə Cəlil Məmmədquluzadənin bir sıra məsələlərlə yanaşı, dil məsələsinə də təəssübkeşliklə yanaşdığını özünü tanımaq, özünü dərk etmək kökdən ayrılmaq, kökə qayıtmaq məsələsi kimi izah edir. Cəlil Məmmədquluzadənin dil təəssübkeşi kimi xidmətlərini açıqlamaq üçün onun çap etdirdiyi jurnala «Molla Nəsrəddin» adını qoymasını təsadüfi saymır. Bəxtiyar Vahabzadə Cəlil Məmmədquluzadənin bu adı jurnal adı kimi seçməsinin səbəbini belə izah edir ki, Molla Nəsrəddin bizim folklor qəhrəmanımız-

dır. Cəlil Məmmədquluzadə bu folklor qəhrəmanının dili ilə bizim hər birimizi danışdırmaq və düşündürmək istəmişdir. «Ona görə ki, xalqı düşündürmək üçün onun öz dili ilə danışmaq lazımdır. Dil deyilən zaman dilin yalnız sadə və anlaşılıq olmasını düşünmək azdır. Həm də xalqın düşüncə tərzini, aşılana fikrin çatdırılması yolu, üslubu nəzərə alınmalı idi. Bu yol isə gülüş yoludur. Burada gülüş, istehza özü də bir növ dildir. Bu dil xalqa Molla Nəsrəddin lətifələrindən tanışdır, doğmadır. Axı, Molla Nəsrəddin adına deyilmiş bu lətifələrin müəllifi xalqın özüdür. Demək xalqı öz dili ilə danışdırmaq üçün ədib Molla Nəsrəddini köməyinə çağırmış, jurnalına da onun adını vermişdir». (Anamın kitabı. – Bəxtiyar Vahabzadə. Vətən ocağının istisi. Gənclik, Bakı, 1982, s.32)

Bəxtiyar Vahabzadə «Anamın kitabı» əsərindən doğan bir neçə məntiqi ümumiləşdirir. Məsələn, «Anamın kitabı»nın kitablar kitabı olmasını, məhz anamızın kitabı olmasını. Bununla müqayisədə «Kitabi-Dədə Qorqud»un dədəmizin kitabı olmasını. Bundan başqa, «Anamın kitabı»nın yad dillərdə yazılmış kitablara qarşı qoyulmasını. Ananın Vətən timsalı kimi ümumiləşdirilməsini və bunun da təsadüfi olmamasını. Belə ki, «Dədə Qorqud»da «ana haqqı tanrı haqqı» ilə eyniləşdirilir. Dədə Qorqud övladlara ad verir. «Anamın kitabı»nda da uşaqların adlarını ata qoyur və s.

«Anamın kitabı»nda Rüstəm bəyin kitabları lüğətlər və ensiklopediyalardır. Mirzə Məhəmmədəlinin kitabları müxtəlif dualar, Səməd Vahidin kitabları isə qə-

liz dildə yazılmış cəfəng şeirlərdir. Beləliklə, hər üç qardaşın kitabları dilimizə, Vətənimizə yad kitablardır. Bu kitabların heç biri ana dilimizdə danışmır. Bu kitabların heç birində Vətənimizin dərdləri dil açmır. Əksinə, bu kitablar bizi öz kökümüzdən, istəyimizdən, arzumuzdan ayrı salır.

O biri qardaşlarından nisbətən öz ağılı və düşüncəsi ilə progressiv olan Rüstəm bəy faciələrinin səbəbini düzgün başa düşdüyü üçün anasına deyir ki, biz nə qədər ki, bu kitablara etiqad eləyirik birləşə bilməyəcəyik və mehriban yola getməyəcəyik. Bəxtiyar Vahabzadə bu doğru nəticəyə haqq qazandırır. Belə ki, əqidə ayrılığı, fikir müxtəlifliyi insanları birləşdirə bilməz. Vətənin övladlarını ana dili, məhz ana dilində yazılmış kitablar, «Anamın kitabı»qəbilindən olan kitablar birləşdirə bilər. Ona görə də Bəxtiyar Vahabzadə Gülbaharın əlinə anasının kitabını götürüb oradan atasının ana dilində yazdığı vəsiyyəti oxumasını didaktik bir sonluq kimi qiymətləndirir: «Yer göy, aylar və ulduzlar göylərdə seyr edib gəzə-gəzə yenə əvvəl-axır günün başına dolanırlar, çünki bunlar hamısı qədim əzəldə gündən qopub ayrılmış parçalardır.

Mən etiqad edirəm ki, mənim də balalarım dünyada hər yanı gəzib dolansalar, yenə əvvəl-axır anaları Zəhranın ətrafında gərək dolanalar; çünki ay və ulduz şəmsin parçaları olan kimi, bunlar da analarının ayı və ulduzlarıdır. Vay o kəsin halına ki, təbiətin hamı qanununu pozmaq istəyə». («Anamın kitabı»). –

Bəxtiyar Vahabzadə. Vətən ocağının istisi. Gənclik, Bakı, 1982, s.39-40)

Bəxtiyar Vahabzadə poeziya tariximizdə yeni bir dövr açan Səməd Vurğundan həmişə ürək dolusu danışmışdır. 1980-ci illərdə bir daha Səməd Vurğunun yaradıcılığından, konkret olaraq «Vaqif» dramından bəhs etmişdir. O, «Azad ilham» şeirindəki bu misraları xatırlayır:

Gətir xatirinə Vaqifi bir dəm,
Qırıldı qəlbində bir yurdun sazı...
Ağladı ardınca gözlərində nəm.
Uçan durnaların küskün avazı.
Gərdi sinəsini o fars dilinə,
Bağardı: - Öz dilim, öz şeirim gərək!
Bir yeni can verdi doğma elinə,
Üfüqdən-üfüqə qanad gərərək...
Yazıq! nəğməkarın ürək nəğməsi
Dəydi şüşə kimi daş ürəklərə.
Böyük bir insanın boğuldu səsi,
Ahımı əks etdi min dağ, min dərə,
Sən ey şeirimizin ana şairi!
O tərlan xəyallı, sona şairi!

Sonra yazır: «Bu parçada iki cəhətə xüsusilə diqqət yetirmək lazımdır: birinci, pyesdə Qacarın Vaqifə «gərək fars dilində yazsın sənətkar» fikri bu şeirdə «gərdi sinəsini o fars dilinə» şəklində öz əksini tapmışdır. İkinci cəhət isə S. Vurğunun Vaqifə verdiyi qiymətdir». («Vaqif». – Bəxtiyar Vahabzadə. Vətən ocağının istisi. Gənclik, Bakı, 1982, s.44) Bəxtiyar Vahabza-

də yazır ki, S. Vurğun Vaqifi milli Azərbaycan şeirinin atası hesab etmişdir. Bu fikir «Azad ilham» şeirində «sən ey şeirimizin ana şairi» kimi əks olunmuşdur. Bəxtiyar Vahabzadə onu da haqlı olaraq qeyd edir ki, bu fikir heç də ədəbiyyat tariximizdə Vaqifə qədərki görkəmli sənətkarları - Nizamini, Xaqanini, Nəsimini, Füzulini inkar etmir. Onların hər birinin ədəbiyyatımızın, eləcə də ictimai fikrimizin inkişafında böyük xidmətləri vardır. Lakin bu sənətkarların hər birinin böyüklüyü olduğu kimi, Vaqifin də öz böyüklüyü vardır. Vaqifin böyüklüyünün bir cəhəti barədə Bəxtiyar Vahabzadə yazır: «...Vaqif şeirimizə xalqımızın özünəməxsus, onun öz ruhuna, öz zövqünə məxsus, adət-ənənəsinə və psixologiyasına məxsus hiss və duyğular gətirmişdir. Vaqif bizim şeirimizə bir millilik gətirmişdir. Bizə elə gəlir ki, Vaqifin şeirini oxuyan bir əcnəbi rəssam, oradakı hisslər, duyğular, təsvirlər və tərənnümlər əsasında 18-ci əsr Azərbaycan gözəlinin portretini yarada bilər, bu gözəl, öz hərəkətləri, duyğuları, hissləri, geyimi, bəzək-düzəyi, saçının cıqqası, gülüşü, baxışı, bir sözlə, bütün varlığı ilə tərədən dırnağa qədər azərbaycanlıdır». («Vaqif». – Bəxtiyar Vahabzadə. Vətən ocağının istisi. Gənclik, Bakı, 1982, s.44-45) Məhz Vaqifi Səməd Vurğuna sevdiren cəhətlərdən biri onun tərədən dırnağa qədər azərbaycanlılığı, milliliyi, bir sözlə, bədii dili xəlqiləşdirməsidir.

Bəxtiyar Vahabzadə kimin yaradıcılığından bəhs edirsə etsin dil məsələsinə xüsusi olaraq toxunur. Dillə bağlı hisslərini, duyğularını səmimi və səmimi olduğu

qədər də məntiqi əsası, istinadı olan materiallar əsasında bölüşür. Məsələn, 1980-ci illərdə yazdığı «Borçalı - Başkeçid dağlarında qaynayan çeşmə» məqaləsi ona bağlı olan «Çeşmə» adlı kitabdan qaynaqlanır. Bu kitabda Gürcüstanda yaşayan şair və yazıçıların əsərləri toplanmışdı. Bəxtiyar Vahabzadə burada toplanmış şeirlərdən bəhs edir. Qeyd edir ki, buradakı şeirlərin özü dil açıb danışır. Bu şeirlər içməli su kimi dupduru və təmizdir. Odu ki, şeirlərin hər biri deyir ki, məndən danışmaya bilməzsən. Çünki sən qəlbindən xəbər verirəm.

Bəxtiyar Vahabzadə bu şeirlərin dil saflığına xüsusi olaraq diqqət yetirir. Dil saflığının qaynaqlandığı mənbəni və mühiti tanımaq üçün ürək sözlərini söyləyir. «Çeşmə» adlı topludakı şeirlərin gözəlliyini dilimizin (şeirlərin dilinin) gücündə axtarır. O yazır: «Bu cəhəti mən, ilk növbədə, şeirlərin dil saflığında, bu dilin ilkinliyində, yad təsirlərdən uzaqlığında, özlüyünü saxlamasında görürəm. Müəlliflərin əksəriyyəti Borçalı və Başkeçid mahallarında yetişmiş, orada boya-başa çatmış pöhrələrdir. Bu mahallar öz folkloru- saz havaları, aşığı qoşmaları, xalq dastanları ilə məşhurdur. Şair Nəbi, Aşığı Sadıq, Aşığı Kamandar, Aşığı Xındı, Aşığı Əmrax və Hüseyin Saraclı kimi ustad el nəğməkarlarını yetişdirən bu mahallar, qoruyub saxladığı gözəl ənənələri, ən vacibi də dil saflığı və təbiiliyi ilə seçilir. Azərbaycan radiosunun təşkil etdiyi «Bulaq» verilişinin ünvanına göndərilən hələ əl dəyməmiş folklor materialının böyük bir qismi bu mahallardan gəlir. Bu gün

Azərbaycanda yazıb yaradan yazıçılardan T. Hüseynov, İ.İsmayilzadə, M.Süleymanlı, Eyvaz Borçalı, A. Abdullanın dilində də biz eyni dağ təbiiliyini və su saflığını görürük». (Borçalı - Başkeçid dağlarında qaynayan çeşmə. – Bəxtiyar Vahabzadə. Vətən ocağının istisi. Gənclik, Bakı, 1982, s.74-75)

Bəxtiyar Vahabzadə Hüseyn Saraclının söylədiyi dastanların dilindəki bədiliyi, obrazlılığı yüksək qiymətləndirir. Onun söylədiyi dastanların təsirli və güclü olması səbəbini dil gözəlliyi ilə bağlayır. Qeyd edir ki, o, Hüseyn Saraclının söylədiyi dastanları bir neçə dəfə dinləmişdir. Ustad aşığın bədii və obrazlı danışığı onun gözü qarşısında bir teatr tamaşasını canlandırmış, sanki bir opera səhnəsini yaratmışdır. Onun fikrincə, bu operanın rejissoru da, dirijoru da, ifaçısı da, müşayiət edəni də ustad aşığın özüdür. «Məsələnin əsl tərəfi aşığın (Hüseyn Saraclı nəzərdə tutulur - B. X.) danışığındakı, deyim tərzindəki təbiilik və səmimilik, şirinlik və gözəllikdir. Onun dilindəki «Bizi borana qırdırma», «A çıran keçsin», «Ağzı qırqovullu gəlmisən», «Yel vurub yengələr oynayır», «Ağzımı boza vermə» kimi xalq deyimləri təbii olduğu qədər obrazlı, obrazlı olduğu üçün də dəqiqdir, təsirlidir». (Borçalı - Başkeçid dağlarında qaynayan çeşmə. – Bəxtiyar Vahabzadə. Vətən ocağının istisi. Gənclik, Bakı, 1982, s.75) Odur ki, «Çeşmə» adlı topludakı şeirlərin bədii və dil baxımdan gözəlliyini ənənədən gələn bir hal hesab edir.

Bəxtiyar Vahabzadə 80-ci illərdə bir sıra müasirlərinin yaradıcılığında dil və üslub məsələlərinə

xüsusi diqqət yetirir. Məsələn, Mövlud Süleymanlının, Nəriman Həsənzadənin, Sabir Azərinin və digərlərinin yaradıcılığı bu qəbildəndir.

«Əzizim Mövlud» məqaləsində yalnız dillə bağlı olan məqamlar bir daha Bəxtiyar Vahabzadənin dilə nə qədər bağlı olduğunu, belə demək mümkünsə, dillə nəfəs aldığı təsdiqləyir. Qeyd edir ki, Mövlud Süleymanlının ərsəyə gətirdiyi, yaratdığı «Bulaq» verilişi hər bir kəsin ürəyindən oldu. Hamı bu verilişi həsrətlə gözləyir, maraqla dinləyir. O, Mövlud Süleymanlıya ünvanlayaraq yazır: «Bulaq» dağlarımızın sərinliyini, bağlarımızın kölgəliyini ürəklərimizə çilədi. «Bulaq»da ağbirçək nənələrimizin, ağsaqqal dədələrimizin dili ilə danışdın. Bu verilişlərin dilinə, deyim tərzinə hayılmağı oldum. Səndən xahiş elədim ki, «Bulaq»da gədən yazıları mənə gətirəsən, özüm oxuyam. Təkcə oxuyum yox, öyrənəm. Gətirdin. Mən bu yazıları döndөнə oxuyurdum ki, “bulağ”ın dili qələmimə hopsun. Yazılarımdakı ütülənmiş deyimlərdən, sürtük ibarələrdən azad olum, el danışan dildə yazım, gördüm, bacarmıram, bu dilə sonradan yiyələnmək olmur. Gərək əvvəldən elə bu dildə dil açasan... Burda mərhum yazıçımız Mir Cəlalın bir sözü yadıma düşdü: Mən onun aspirantı idim. S. Vurğun haqqında ilk yazılarımı ona oxudum, kişi əsəbiləşdi. Dedi: evdə ananla nə təhər danışsansa, yazılarını da elə yaz. Mən o zaman onu başa düşməmişdim. Mətləb sonralar mənə aydın oldu». (Əzizim Mövlud. – Bəxtiyar Vahabzadə. Vətən ocağının istisi. Gənclik, Bakı, 1982, s.86) Bəxtiyar Vahabza-

dənin bu dedikləri böyük bir həqiqətdir. «Bulaq» verilişindən indi də öyrənmək lazımdır. Onun dilində Azərbaycan dilinin şəhdi, şirəsi var. «Bulaq» verilişinin özü ayrıca bir tədqiqatdır. Bu verilişin dili xüsusilə tədqiq olunmalıdır. «Bulaq» verilişi dil zənginliyi baxımından xam materialdır. Onun toplanmasında, dinləyicilərə çatdırılmasında, bir qaynaq şəklinə salınmasında Mövlud Süleymanlının xidməti əvəzsizdir. Bəlkə də Azərbaycan ədəbiyyatı, mədəniyyəti tarixində tək «Bulaq» verilişinə görə Mövlud Süleymanlının əbədi yaşamağa mənəvi haqqı var. Bax bu mənəvi haqqı Bəxtiyar Vahabzadə vaxtında söyləmişdir. Onu da dəqiq ifadə etmişdir ki, Mövlud Süleymanlı «Dəyirman» və «Köç» əsərlərinin dilində xalqdan aldığı sözləri, ifadələri, ibarətləri xalqın özünə qaytarmışdır. Bəxtiyar Vahabzadə konkret olaraq «Köç» əsərinin dili barədə yazır: «Sənin (Mövlud Süleymanlının - B. X.) dilinə həmişə olduğundan daha artıq bu romanda («Köç» romanında- B. X.) hayıl- mayıl oldum. Sən yazı dilimizdə unudulmaz doğma kəlmələrimizi, deyimlərimizi tarixdən deyil, həyatın özündən, xalqın canlı dilindən alıb yenidən bizə qaytardın.

Ədəbiyyatımızda hadisə olan «Köç»lə sən bu vaxta qədər heç bir yazıçının eləmədiyini elədin. Bu əsər göstərir ki, qəlb doludur və sən daha böyük əsərlər yaratmağa qadirsən». (Əzizim Mövlud. – Bəxtiyar Vahabzadə. Vətən ocağının istisi. Gənclik, Bakı, 1982, s.90-91)

Bəxtiyar Vahabzadə 1980-ci illərdə Mövlud Süleymanlının «Bulaq» verilişinin ünvanına ürək sözlərini böyük sevgi və məhəbbətlə qələmə alırdı. O yazırdı ki, radio dinləyiciləri hər bazar günü «Bulaq» verilişini dinləyirlər. Bu veriliş məktəb yaşlı uşaqlardan tutmuş, el-obanın ağsaqqallarına, ağbirçəklərinə qədər bütün dinləyicilərin sevimli verilişidir. «Bulaq» verilişi dinləyicilərinin hər biri ilə çox təbii, munis bir dildə danışır. Ona görə də hər bir kəs bu verilişi sevir, hər həftənin bazar günü onu səbirsizliklə dinləməyi gözləyir. Xalq özünün gündəlik həyatında, məişətində işlətdiyi dilə «Bulaq» verilişində rast gəldi və bulaq suyu kimi təmiz olan bu dili öz köksünə çəkdi, onunla nəfəs aldı. «Bulaq» verilişinin dinləyici auditoriyası beləcə genişləndi. Onun ünvanına Türkiyədən, Cənubi Azərbaycandan, Ermənistandan, Gürcüstandan və digər neçə-neçə ölkələrdən xoş məramlı məktublar daxil oldu.

Bəxtiyar Vahabzadə «Bulaq» verilişinin canlı danışığı dilinə, yazılı ədəbi dilə təsirindən də bəhs edərək yazır: «Bulaq» verilişinin folklor materialları toplanması, onun daha da bitkin hala salınması, cilalanması işində xüsusi xidmətləri olduğu kimi, canlı xalq danışığı dilinə, müasir yazılı ədəbiyyatımızın dilinə də təsiri dənılmazdır. Dövrü mətbuatımızda, nəşriyyatlarımızda çap olunan bəzi kitabların yazılış tərzində, üslubiyatında bir «bulaqvarilik» hiss edirəm ki, mən bunu kiçik də olsa, «Bulaq» verilişinin xidməti sanıram.

Özünün meydana gəlişi, bugünkü varlığı ilə «Bulaq» bir daha sübut elədi ki, dil nə qədər ütülənərsə, bir

o qədər itirər. Dilin gözəlliyi onun mənalı ilkinliyində, deməli, tərəvətindədir. Dilin arxalı-dayaqlı kökə ehtiyacı varmı, qəlbində ona yer saxlayıbmış». («Bulaq» nədən deyib, danışır. – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.184)

Bəxtiyar Vahabzadə «Bulağ»ın hər nömrəsini orijinal bir radio əsəri kimi qiymətləndirir. «Bulağ»ın ilk redaktorları olmuş Mövlud Süleymanlının, Vaqif Əlixanovun dinləyici auditoriyasının etimadını doğrultduğunu, bu verilişin əvəzsiz ifaçıları Məhluqə Sadıqova ilə Səməndər Rzayevin səslərində ovqat üzərində köklənməni yüksək qiymətləndirir. («Bulaq» nədən deyib, danışır. – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.184)

Bəxtiyar Vahabzadə «Nəriman Həsənzadə» məqaləsində onun yaradıcılığından çıxış edərək sözlərin yaratdığı sehri, möcüzəni açıqlayır. Nəriman Həsənzadənin ürək dilində danışmasını, hisslərini, duyğularını pıçılda-pıçılda söyləməsini qeyd edir.

Yaxşı deyiblər ki, dənizin suyunun dadını bilmək üçün onun bir damlasını dadmaq kifayət edir. Bu mənada Bəxtiyar Vahabzadə Nəriman Həsənzadənin şair kimliyinin və bədii dilinin açımında müraciət etdiyi şeir parçasından biri də budur:

İllər pillələrmis bizdən ötəri,
Yollara gah bürkü, gah saxta düşür
Şöhrətin sevinci, yaşın kədəri,
Tərs kimi, ikisi bir vaxta düşür.

Bu şeir parçasından sonra o yazır: «Burada sözlər foto qarşısında durub şəklini çəkdirmək üçün poza almayıb. Əksinə sözlər başını aşağı dikib utana-utana demək istədiyini deyir. Nə çox, nə də az. Sözlər deyir ki, dünyanın işi belədir. Mənim bu sözümə inana da bilərəsən, inanmaya da. Amma burda bir incə nöqtə var: Sözlər elə həyalıdır, elə təvazökardır ki, biz onların dediyinə inanmaya bilmirik; ona görə ki, həyalı, təvazökar insan həm də səmimi olar. Səmimi insan isə həmişə doğru danışar. Nəinki başqalarının, lazım gəlsə öz nöqsanını da deməkdən çəkinməz. Belə bir ürəyin sözünə inanmamaq olarmı?»

N. Həsənzadə şeirini mən həmişə belə görmüşəm: Abırlı və həyalı, utancaq və səmimi!» (Nəriman Həsənzadə. – Bəxtiyar Vahabzadə. Vətən ocağının istisi. Gənclik, Bakı, 1982, s.93)

Doğrudan da, Nəriman Həsənzadənin dili elə onun özü kimi sadə, səmimi və abırlı, həyalıdır.

IV.2. Tərcümə məsələsi və onun problemləri

Bəxtiyar Vahabzadə həmişə olduğu kimi, 80-ci illərdə də ədəbi mühitə diqqətlə yanaşmış, mövzu dairəsindən tutmuş onların bədii həllinə qədər nəyi hiss etmişsə, nəyi duymuşsa, onu da yazmışdır. Sabir Azərinin «İlk təkən», «Duman çəkilir» povestlərini onun yaradıcılığının son uğurları hesab etməklə bərabər, həm də onun tərcümə sahəsindəki fəaliyyətinə də biganə qalmamışdır. Sabir Azərinin yazı tərzindən - tərcümə

qabiliyyətindən razılıqla danışmışdır. R. Həməzətovun «Mənim Dağıstanım» (1-ci hissə) əsərinin S. Azərinin tərcüməsində onu valeh etdiyini söyləyir. Fürsətdən istifadə edərək tərcümə ilə bağlı bəzi məqamlara münasibət bildirir. Məsələn, rus dilindəki «птица села» ifadəsini «quş oturdu» şəklində tərcümə etmək düzgün deyildir. Ona görə ki, Azərbaycan dilində «quş oturdu» yox, «quş qondu» deyirlər. Beləliklə, Bəxtiyar Vahabzadə tərcümə zamanı dilimizin ahənginə, təbiətinə və gözəlliyinə uyğun tərcüməni düzgün tərcümə hesab edir. Hərfi tərcümənin bir çox hallarda özünü doğrultmadığını düzgün olaraq əsaslandırır. O yazır: «Hərfi tərcümə dilimizin ahəngini və təbiətini pozur, gözəlliyini itirir. «Mənim Dağıstanım»da belə bir ifadə var: «Çтобы тvoya mat nosila по тебе траур». Bu cümlənin sətri tərcüməsi belədir: «İstəyirəm ki, sənin anan sənin üçün yas saxlasın». S. Azərinin tərcüməsində isə belədir: «Anan vayına otursun». Birinci tərcümə dəqiqdir, lakin azərbaycanca deyil, ikinci tərcümə isə orijinaldan bir qədər uzaqdır, lakin azərbaycandır. Bizə belə tərcümə lazımdır». (İki povest haqqında. – Bəxtiyar Vahabzadə. Vətən ocağının istisi. Gənclik, Bakı, 1982, s.101)

Tərcümə prosesində canlı xalq dilinə yaxınlığı, canlı xalq dilinin incəliklərini qoruyub saxlamaq lazımdır. Bu mənada Bəxtiyar Vahabzadə S. Azərinin tərcüməsində bu cəhətləri qoruyub saxlayan sənətkar kimi qiymətləndirməklə yanaşı, yazdığı əsərlərin dilinin də şirin və ürəyəyatımlı olduğunu dil faktları ilə təsdiq

edir. Bir daha qeyd edək ki, Sabir Azərinin tərcüməsindən əlavə, öz əsərlərinin dilinin şirin və ürəyəyatımlı olması barədə Bəxtiyar Vahabzadə yazır: «Tərcüməsində bu qədər canlı xalq dilinə yaxın olan, onun ahəngini və incəliklərini saxlayan yazıçının öz dili daha şirin və ürəyəyatımlıdır: «Əhməd səndələdi. Güllü arvad böyründə olmasaydı yıxılacaqdı. Güllü arvad da ləngərləndi, kiminsə qolundan yapışb özünü düzəltdi. Sonra fikir verdi ki, bu, Topal Vəlinin əli imiş. Əlini çəkdi. Topal Vəli Əhmədə çımxırdı». Yaxud: «Gecə vahiməli olur. Bilirsən niyə? Gecə sonsuz, ümitsiz, gedər-gəlməz yol kimidi. Ha yeriyirsən, ha qaçırsan, bir yana çıxammırsan, amma səhər... Səhər ayrı şeydi. Fikrin də, yolun da aydın olur, işıqlı olur, bilirsən, görürsən ki, hara gedirsən, necə gedirsən, niyə gedirsən...». (İki povest haqqında. – Bəxtiyar Vahabzadə. Vətən ocağının istisi. Gənclik, Bakı, 1982, s.101)

Tərcümə məsələsi və onun problemləri Bəxtiyar Vahabzadəni bir ədəbiyyat adamı kimi həmişə maraqlandırmışdır. O bu sahəyə həssaslıqla və məsuliyyətlə yanaşmışdır. Tərcüməyə ehtiyacı olmayan sənət sahələrini - bəstəkarları, rəssamları xoşbəxt saymışdır. Ədəbiyyata gəldikdə isə şairlərə nisbətən nasirləri daha xoşbəxt hesab etmişdir. Belə ki, nəsr əsərlərinin tərcüməsi şeirlə müqayisədə daha rahatdır. Bəxtiyar Vahabzadə bu məsələyə təcrübəli bir ədəbiyyatşünas kimi yanaşır: «Bu məsələdə (tərcümədə - B. X.) şairlərə baxmış, nasirlər nisbətən xoşbəxtdir. Şairlərə gəlincə, şeirin fikrini, məzmununu tərcümə etmək mümkün olsa da

onun ahəngini, musiqisini, obrazlar aləmini tərcümə etmək çox zəhmət tələb edir. Odur ki, çox zaman xalqın sevdiyi şair başqa xalqın dilində öz ana dilində olduğu kimi səslənə bilmir. Nasiri yazıçı olmayan ustad tərcüməçi başqa dilə çevirə bilər. Şairi isə yalnız həmin şairə qəlbən, ruhən yaxın olan şair tərcümə etməlidir». (Hörmətli yoldaşlar. – Bəxtiyar Vahabzadə. Vətən ocağının istisi. Gənclik, Bakı, 1982, s.128) Bəxtiyar Vahabzadə tərcümə ilə bağlı bu münasibətini Azərbaycan yazıçılarının 7-ci qurultayındakı çıxışında bildirmişdir. O, rus dilindən Azərbaycan dilinə olan tərcümələrin uğurunun səbəbini belə izah etmişdir: «Biz rus dilini və ən ümdəsi rus xalqının ruhunu, psixologiyasını bildiyimizə görə rus koloritinin qarşılığını dilimizdə tapa bilirik. Buna görə də respublikamızda rus ədəbi nümunələrinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi, demək olar ki, yaxşı səviyyədədir». (Hörmətli yoldaşlar.– Bəxtiyar Vahabzadə. Vətən ocağının istisi. Gənclik, Bakı, 1982, s.128) Ancaq Azərbaycan dilindən rus dilinə tərcümə olunmuş əsərlərin zəif olması səbəbini də unutmamışdır: «Dilimizi bilməyən, yalnız sətiri tərcüməyə əsaslanan rus yoldaşlar bizim əsərlərimizi çox zaman hərfən tərcümə edir və bu tərcümə rus oxucusunun ürəyinə yol tapa bilmir». (Hörmətli yoldaşlar. – Bəxtiyar Vahabzadə. Vətən ocağının istisi. Gənclik, Bakı, 1982, s.129)

Bəxtiyar Vahabzadə həm klassiklərimizin, həm də müasir sənətkarlarımızın əsərlərinin rus dilinə yüksək səviyyədə tərcümə olunub çatdırılmamasını ciddi şəkildə tənqid etmiş, dünyaya çıxmaq imkanlarımızın

məhdudluğunun bir səbəbini də bununla izah etmişdir. Bu işdə Yazıçılar İttifaqının işini məqbul saymamış, gələcəkdə bu sahədə fəallığı artırmaq üçün bir sistem yaranmasını məqbul hesab etmişdir. Belə ki, Yazıçılar İttifaqında tərcümə ilə məşğul olan xüsusi şöbənin yaranmasını irəli sürmüş, layiqli əsərlərin növbə ilə rus dilinə tərcümə olunaraq dünyaya çıxmasını vacib bilmişdir. (Hörmətli yoldaşlar. – Bəxtiyar Vahabzadə. Vətən ocağının istisi. Gənclik, Bakı, 1982, s.129)

Müasirlərinin qələm uğurları Bəxtiyar Vahabzadəni həmişə sevindirmiş, onun bəlkə də yaradıcılığının ilham qaynağına çevrilmişdir.

IV.3. Dilimizin imkanları

Bəxtiyar Vahabzadə xalq ədəbiyyatından qaynaqlanmağı, öyrənməyi, məhz mükəmməl öyrənməyi tövsiyə etmiş, bayatılardan, klassiklərin yaradıcılığından örnəklər gətirməklə dilimizin zənginliyi, zərifliyi, gözəlliyi barədə insanı məftun edən fikirlər söyləmişdir. Bu mənada «Dilimiz - ədəbiyyatımız» adlı məqalə maraqlı doğurur. (Dilimiz - ədəbiyyatımız. – Bəxtiyar Vahabzadə. Vətən ocağının istisi. Gənclik, Bakı, 1982, s.114-123) Məqalədə xalq ədəbiyyatının dilini bayatılar əsasında izah edən müəllif qeyd edir ki, bayatılarda boş söz gülləsi yoxdur, sözlərin hamısı hədəfə dəyir. Onun fikrincə, biz bayatıları öyrəndikcə, dilimizin nəyə qadir olduğunu və imkanlarını gördükcə ucalırıq, böyüyürük.

O, bir çox bayatıları nümunə gətirərək onun dili barədə ümumiləşdirmə aparır. Məsələn

Əzizim kasad olmaz
Mərd əli kasad olmaz
Yüz namərdin çörəyin
Doğrasan kasa dolmaz.

Əzizim dərdə mərdim
Düşməsin dərdə mərdim
Mənə dərman neyləsin
Tifilkən dərd əmərdim.

Əzizim su dayandı,
Sel gəldi, su dayandı.
Özümü suya atdım,
Alışdı, su da yandı.

Əzizim oyan yeri
Sevgilim, oyan yeri.
Min il sel gəlsə dolmaz
Bir gün qəm oyan yeri və s.

Bu qəbildən olan bayatıları nümunə gətirdikdən sonra Bəxtiyar Vahabzadə yazır: «Bayatı bizim dilimizin böyük imkanlarından, rəngarəngliyindən və son dərcə zərifliyindən yaranmışdır. Məhz buna görə də bayatı başqa dildə yarana bilməzdi. Az sözlə böyük fikirlər ifadə edən şeir növünü yalnız zəngin və imkanlı dil yarada bilər. Bu faktın özü də bizim dilimizin dünyanın zəngin dilləri ilə yanaşı durduğunu təsdiq edir». (Dili-

miz- ədəbiyyatımız. – Bəxtiyar Vahabzadə. Vətən ocağının istisi. Gənclik, Bakı, 1982, s.119-120)

Klassiklərimizin ana dilimizdə gözəl sənət inciləri yaratması onların özlərini dünyada məşhur etmiş, eyni zamanda dilimizin imkanlarının qapısı onların üzünə açılmışdır. Bu mənada Bəxtiyar Vahabzadə Füzulinin şeirlərindən nümunələr gətirir:

Məni candan usandırdı, cəfadən yar usanmazmı
Fələklər yandı ahimdən muradım şəmi yanmazmı?
Qamu-bimarinə canan, dəvayi-dərd edər ehsan
Neçin qılmaz mənə dərman, məni bimar sanmazmı?
Qəmim pünhan tutardım mən, dedilər yarə qıl rövşən
Desəm ol bivəfa bilməm, inanırmı, inanmazmı?

Qənaəti bu olur ki, bilmək olmur ki, bu şeirdir, nəğmədir, mahnıdır, sözdür, yoxsa axar sudur, yada ki bahar yarpaqlarının pıçılısı, payız mehinin iniltisidir. «Şeiri oxuyub sehrlənirsən və istər-istəməz deyirsən: görəsən dil də bu qədər gözəl, dadlı-duzlu, şəhdli-şirəli ola bilərmi?»

Belə sənət əsərləri ilə biz bir daha dilimizə, onun tarixiliyinə və gözəlliyinə məftun oluruq və deyirik, belə gözəl dilə malik olan xalq ölməzdir, əbədidir». (Dilimiz - ədəbiyyatımız. – Bəxtiyar Vahabzadə. Vətən ocağının istisi. Gənclik, Bakı, 1982, s.121)

Bəxtiyar Vahabzadə Füzulinin yaradıcılığı simasında və onun «Leyli və Məcnun» poeması ilə Azərbaycan dilinin şeir, sənət dili kimi Şərqdə fars dilindən əskik olmadığını nümunə gətirir. Azərbaycan dilində gözəl sənət inciləri yaratmağı mümkünsüz hesab elə-

yənlərə Füzulinin aşağıdakı qəzəlinə etiraz etdiyini nəzərə çatdırır.

Ol səbəbdən farsî ləfzilə nə çoxdur nəzm kim,
Nəzmi nazik türk ləfzilə ikən düşvar olur
Ləhcəyi-türki qəbuli-nəzmi-tərkib etməyib
Əksərən əlfazi namərbutü-nahəmvar olur
Məndə tövfiq olsa bu düşvari asan eylərəm
Növbahar olcaq tikəndən bərgü-gül izhar olur.

Və bununla da ümumiləşdirici fikir söyləyir: «Füzuli şirin qəzəlləri və «Leyli və Məcnun» dastanı ilə özü dediyi kimi «düşvari - yəni çətini asan eylədi», ədəbi dilimizi yüksək zirvəyə çatdırdı. Bu işdə böyük Azərbaycan hökmdarı və şairi Şah İsmayıl Xətəinin xidmətlərini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Ona görə ki, Füzuli dövründə Azərbaycan dilini dövlət dili elan etdi. Bu xidmətin nəticəsidir ki, həm özü, həm də öz müasiri olan Füzuli, Həbibî, Şahi kimi şairlər ana dilində yazıb yaratdılar.

Füzuli şeiri, bu şeirdəki böyüklük və qüdrət xüsusilə dil gözəlliyi türk dilli bütün xalqları əfsunladı, sehrələdi. Bu əfsun bu günə qədər davam edir». (Dilimiz - ədəbiyyatımız. – Bəxtiyar Vahabzadə. Vətən ocağının istisi. Gənclik, Bakı, 1982, s.120-121)

IV.4. Adlarımız tariximizdir

Bəxtiyar Vahabzadə yer-yurd adlarına, küçə adlarına, bir sözlə onomastik vahidlərə, onların hər birinin

yerli-yerində işlənməsinə öz fikrini bildirmiş, təklif və tövsiyələrini söyləmişdir. Ayrı-ayrı mətbuat orqanlarında bu barədə cap olunmuş məqalələrə, fikir və mülahizələrə mövqeyini gizli saxlamamış, konkret faktlar əsasında öz ziyalı mövqeyini ortalığa qoymuşdur. Onun «Tarixi adları dəyişmək olmaz» məqaləsi bu qəbildən olan məqələdir. (Tarixi adları dəyişmək olmaz. – Bəxtiyar Vahabzadə. Vətən ocağının istisi. Gənclik, Bakı, 1982, s.156-158) Məqələdə Şəki şəhərində küçələrə verilən bir sıra mənasız adların dəyişdirilməsi vacib və mühüm bir iş kimi diqqətə çatdırılmışdır. Məsələn, «Klub», «Pədməktəb», «Məktəb», «Fakültə» kimi küçə adlarının dəyişdirilməsi vacib bilinmişdir. Bundan başqa, qəbilə, tayfa adları ilə bağlı olan yer-yurd adlarını dəyişdirməyə ehtiyac olmadığını və bunun üçün toponimiyamızı, eləcə də tariximizi dərinədən öyrənməyi vacib və əhəmiyyətli hesab etmişdir. Məsələn, o, «Əğvanlar», «Otaq eşiği», «Şərbablar», «Qurcana» kimi adların xalqımızın tarixi ilə bağlı olduğunu və bu adların hər birinin arxasında tarixin dayandığını qeyd etmişdir. Verdiyi izahlar, konkret şəkildə məsələyə münasibət bildirmək imkanı onun mövqeyini inandırıcı, doğru və düzgün mövqe kimi təsdiqləyir. Məsələn, «Əğvanlar» küçəsinin sonralar «S. Rəhman» adlanmasını tarixə qəsd sayır. Ona görə ki, bu adın arxasında maraqlı bir tarix var. Həmin tarixi bu ad qoruyub saxladığı üçün onu dəyişdirmək olmaz. Tarixi qorumaq naminə bu ad qorunmalıdır. Doğrudan da çox düzgün yanaşmadır. Verilən izah da yerinə düşən bir izahdır:

«Şəkiddə bir «Əğvanlar» küçəsi var idi. Bu küçəyə camaat «Əfqanlar» da deyirdi. Bu küçədə yaşayan mərhum yazıçımız Sabit Rəhman bunun «Əğvanlar» olduğunu mənə demişdi. Bildiyimiz kimi, Şəkinin əfqan xalqı ilə heç bir tarixi ilişiği yoxdur. Şəkinin Kiş kəndində Əğvan kilsəsinin bu gün də durduğunu və qədim tariximizin mühüm bir dövrünün əğvanlarla bağlı olduğunu yada salsaq bu adın gerçəkliyini doğrultmuş olarıq. Dil hadisəsinə görə «v» səsinin «f»-ya keçməsi adi haldır. «Q» səsi ilə də «f» səsi yerini dəyişərək «əğvan» «əfqan» şəklini almışdır». (Tarixi adları dəyişmək olmaz. – Bəxtiyar Vahabzadə. Vətən ocağının istisi. Gənclik, Bakı, 1982, s.157) Göründüyü kimi, Bəxtiyar Vahabzadə əsl toponim mütəxəssisi, dilçi kimi məsələyə yanaşır və münasibət bildirir.

IV.5. Ana dilimizə qayğı və biganəlik

Bəxtiyar Vahabzadə 1980-ci illərdə ana dilimizin keşiyində ləyaqətlə dayanmış, onun hüquqlarının qorunması yolunda məhz elə mübarizə aparmışdır. Onun 1988-ci ildə çap olunmuş «Gəlin açıq danışaq...» kitabındakı dillə bağlı məqalələri bir daha bunu təsdiq edir. Bu kitabdakı məqalələr 1980-ci illərdə yazılmış məqalələrdir. Buradakı dillə bağlı məqalələrdə elə məsələlər qaldırılır ki, onların hər birindən o dövrdə bəhs etmək böyük cəsarət və qətiyyət tələb etmişdir. Bu cəsarəti və qətiyyəti Bəxtiyar Vahabzadənin dillə bağlı olan məqalələrində görməmək mümkün deyildir. Məsələn, «Ana dilim - ana köküm» adlı məqalə həm də müəllifin cəsarətindən və qətiyyətindən qaynaqlanan məqalədir. Məqalədə açıq şəkildə qeyd olunur ki, keçmiş Sovet İttifaqının ayrı-ayrı respublikalarında milli dillərin vəziyyəti məsələsi mübahisə doğurduğu kimi, bizim respublikamızda da bu məsələ hələ də həllini gözləyir. O qeyd edirdi ki, bu barədə yüksək kürsülərdən dəfələrlə deyilməsinə baxmayaraq, yenə də Azərbaycan dili dövlət dili səviyyəsinə qaldırılmamışdır. Halbuki konstitusiyamızda Azərbaycan dili dövlət dili kimi təsbit olunmuşdur. O, konstitusiyamızın 73-cü maddəsini olduğu kimi xatırlayırdı: «Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir.

Azərbaycan SSR dövlət orqanlarında və ictimai orqanlarda, mədəniyyət, maarif müəssisələrində və başqa idarələrdə Azərbaycan dilinin işlədilməsini təmin edir və onun hərtərəfli inkişafına dövlət qayğısı göstərir». (Ana dilim - ana köküm. – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... (məqalələr toplusu), Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.20-21) Qeyd edirdi ki, rus dilini bilməyimiz zəruridir, ona görə ki, bu dil SSRİ-nin bütün xalqları üçün ortaq bir dildir. Biz bu dil vasitəsilə rus və dünya mədəniyyəti ilə tanış oluruq. Ancaq bununla belə, elə etmək lazımdır ki, milli dillərin hüququnda tarazlıq pozulmasın. Bəxtiyar Vahabzadə yazır: «Tarazlıq bir yana, görək Konstitusiyada yazıldığı kimi Azərbaycan dili doğrudanmı dövlət dilidir? Hamımıza məlumdur ki, yox! Çünki dövlət dili-

nin hüququnu qorumuruq. Bunun zərurət olduğunu başa düşməyənlər idarələrdə işlənmədiyinə görə ana dilinə biganəlik göstərir, heç bu barədə düşünmür, bunu özlərinə nöqsan da hesab eləmirlər. Belələri haqqında böyük rus yazıçısı K. Paustovskinin məşhur kəlamını bir daha xatırlatmaq istəyirəm: «Hər bir insanın öz ana dilinə münasibəti onun mədəni səviyyəsi ilə yanaşı, vətəndaşlıq qeyrətini də müəyyən edir. Ana dilini sevmədən, Vətəni sevmək mümkün deyildir. Öz ana dilinə biganə olan adam vəhşidir». (Ana dilim - ana köküm. – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... (məqalələr toplusu), Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.21)

Bəxtiyar Vahabzadə milli dilimizin vəziyyətindən, eləcə də milli dilimizin zərurətindən danışanda bəzilərinin «bunlar da baş qaldırdı» deməsini, bunu bizim beynəlmiləlçi təbiətimiz kimi izah etməsini çəkinmədən tənqid edirdi. Qeyd edirdi ki, «beynəlmiləl» sözünün lüğəti mənası «millətlər birliyi» deməkdir. Belə olduğu təqdirdə milli dillərin rəsmi yığınaqlardan, dövlət idarələrindən qovulması beynəlmiləlçiliyi pozur.

Bəxtiyar Vahabzadə bu işdə bəzən özümüzün də təqsirimizi gizlətmirdi. Qeyd edirdi ki, özümüzü başqaları ilə bərabərhüquqlu bir xalq kimi dərk etməliyik. Özümüzə və milli varlığımıza hörmət etməliyik. «Heç kəs bizə yuxarıdan demir ki, övladlarına ana dilini öyrətmə, ana dilində olan məktəblərə biganəlik göstər, dövlət dilində yazılmış ərizəni qəbul etmə! Ana dilində danışma!

Bu yaxşı haldır ki, ümumdünya şöhrəti qazanmış, ana dilinin gözəl bilicisi Üzeyir bəy anadan olmasının 100 illik yubiley iclası ana dilində keçməsin? Eləcə də ədəbi dilimizin əsasını qoyan Nəsiminin yubileyi.

Dilimizə bu cür biganə olanlar kimdir? Öz kökündən ayrılmış, doğma xalqının dilini, tarix və mədəniyyətini bilməyən, bilmədiyinə görə də bilmədiyinə qənim kəsilən bəzi milli nihilistlər». (Ana dilim - ana köküm. – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... (məqalələr toplusu), Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.22)

Bəxtiyar Vahabzadə faktlar əsasında öz mövqeyini bildirir, dedi ki hər bir fikrə dair real həyat nümunələri gətirirdi. Ayrı-ayrı nazirlikləri, təşkilatları, qurumları doğma ana dilimizə göstərdikləri biganəliyə görə suçlayırdı. Faktlardan çıxış edirdi. Məsələn, «Kommunist» qəzetinin 1987-ci il 21 fevral tarixli nömrəsində bu qəzetə abunə yazılmayan təşkilatların adları çap olunmuşdur ki, bunun səbəbini Bəxtiyar Vahabzadə izah edirdi. Həmin təşkilatlar bunlardı: Azərbaycan SSR tikinti, mənzil-kommunal təsərrüfatı, yüngül sənaye, əhaliyə məişət xidməti nazirlikləri, Bakı Baş Tikinti İdarəsi, Bakı şəhər Soveti İcraiyyə Komitəsi və s. Bəxtiyar Vahabzadə Bu təşkilatların «Kommunist» qəzetinə abunə olmamalarının səbəbini belə izah edirdi: Onların heç biri ana dilini bilmir, ona görə də ana dilində qəzet oxumurlar. Belə olduğundan ana dilli qəzetlərə abunə yazılmırlar. Bəxtiyar Vahabzadə açıq şəkildə

yazırdı: «Bakı Soveti kimi mühüm dövlət idarəsinin başında duran sədr öz ana dilində danışa bilmir. Bu adam anasının dilinə hörmət eləmir, bu onun öz mədəniyyətinin göstəricisidir. Dövlət idarəsinin başında durursa, bəs dövlət dilini niyə bilmir? Əgər Bakı Sovetində işlərin heç olmasa 10-20 faizi ana dilində getsəydi, belə bir adam o vəzifəni tuta bilməzdi. Amma indiki halda, o, ana dilini bilməməsinə görə xəcalət çəkmir, əksinə, bunu ona nöqsan tutmadıqlarına görə fəxr edir.

Adamları vəzifəyə təyin edəndə, əgər onun hər iki dili mükəmməl bilib-bilmədiyini ilə maraqlansalar, belə adamlar yüksək rütbələrə çata bilməz. Rütbələrə can atanlar isə məcbur olub hər iki dili mükəmməl öyrənər». (Ana dilim - ana köküm. – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.23-24)

Bəxtiyar Vahabzadə ana dilində qəzet, jurnal, kitab oxumayanların xalqına olan bir biganəliyini də xüsusilə qeyd edirdi. Qeyd edirdi ki, onların öz xalqının görkəmli ziyalılarını tanınaması xalqa olan hörmətsizlik və diqqətsizlikdən başqa bir şey deyildir. Konkret misal gətirirdi. Yazırdı ki, o (yəni Bəxtiyar Vahabzadə), Xalq yazıçısı S.Rəhimov, Ə.Vəliyev, B.Bayramov və şair Q.Qasımzadə birlikdə vaxtilə böyük vəzifəli bir nəfərin qəbuluna getmişdir. Həmin böyük vəzifəli şəxs onların heç birini tanımamışdır. Nəyə görə? Ona görə ki, o (həmin vəzifəli şəxs), Azərbaycan mətbuatını oxumur, Azərbaycan televiziyasına baxmır, Azərbaycan radiosunu dinləmir. Nəticədə xalqın ziyalılarını da, elə

xalqın özünü də tanımır. O, bilmir ki, xalq nə ilə nəfəs alır, necə düşünür, nəyi necə etmək istəyir. Belələrinin adı və soyadı azərbaycanlı olsa da, xalqın dilini bilmədiklərindən xalqın dərd-sərindən uzaq olurlar. (Ana dilim - ana köküm. – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.24)

IV. 6. Ana dilimizin tədrisi və milli dillərin taleyi

Bəxtiyar Vahabzadə 1980-ci illərdə Azərbaycan dilinin tədrisi məsələsinə də mühüm bir iş kimi yanaşmışdır. Orta və ali məktəblərin Azərbaycan bölməsində rus dilinin, rus bölməsində Azərbaycan dilinin tədrisi məsələsi, daha doğrusu, bunun vəziyyəti onu açıq şəkildə söz deməyə məcbur etmişdir. Konkret olaraq bir ali məktəbin simasında bu məsələyə öz münasibətini belə bildirmişdir: Nə üçün D. Bünyadzadə adına Xalq Təsərrüfatı İnstitutunun rektoru rus bölməsində Azərbaycan dilini ixtisara salıb, Azərbaycan dili kafedrasını ləğv edibdir? Nə üçün bu barədə elmi şuranın qərarını çıxarıbdır? O vaxt D. Bünyadzadə adına Xalq Təsərrüfatı İnstitutu N. A. Voznesenski adına Leninqrad Maliyyə-İqtisad İnstitutunun Bakı filialı olmuşdur.

Bəxtiyar Vahabzadənin etirazı adi bir etiraz deyildi. Bu etiraz o vaxtkı mərkəzə, onun əməllərinə, dilimizə olan biganəliyinə olan etiraz idi. O vaxt bu cür

etiraz o qədər də asan deyildi: «Rektordan soruşan yoxdur ki, necə olur ki, sənə qədər bu instituta Azərbaycan dili lazım idi, sən isə bunu artıq hesab edirsən? Sən hansı səlahiyyətin sahibsən ki, bir ölkənin dövlət dilini lüzumsuz hesab edib onu böyük bir institutun tədris planından siləsən? Səndən mənsub olduğun xalqa xidmət istəmədik, bəs xəyanət nədir?»

O, xalqın dilinə qəsd etməkdən çəkinmədi. Çünki o əmindir ki, bundan ötrü ona heç kəs bir söz deməyəcək. Bu hərəkətin onun vəzifəsinə zərrə qədər xələl gətirə bilmək ehtimalı olsaydı, o, bu cəsarəti eləməzdi. Çünki belələri üçün nə vətən var, nə də onun minillik mədəniyyətini qoruyub saxlayan ana dili! Onlar üçün cəmiyyətdə mövqe tutmaq və onu möhkəm saxlamaq ehtirası var. Çünki belələri vəzifəsiz və mövqesiz heç bir şey olduqlarını özləri də yaxşı bilir». (Ana dilim-ana köküm.– Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.24)

Bəxtiyar Vahabzadə o vaxtkı mərkəzi mətbuatın milli dillərə biganəliklə bağlı çap etdiyi məqalələrə çox həssaslıqla yanaşır, belə məqamlarda da firsətdən istifadə edərək öz sözünü deyirdi. Məsələn, «Pravda» qəzetinin 1987-ci ilin 1 sentyabr tarixində yerli dillərə bigənəlik göstərənlərlə bağlı çap etdiyi məqalənin ən gərəkli və əhəmiyyət kəsb edən cəhətlərini təhlil edirdi. Bəxtiyar Vahabzadə qeyd edirdi ki, qəzətdə 30 ildən çox Vilnüsdə yaşamış bir nəfərin fikri verilir: «Rusca adamla danışmaq belə istəmir, hətta «salama» da cavab vermirlər». «Pravda» qəzeti isə belələrinə bu cür

cavab verir: «Günah sənin özündədir». «Axı respublikada bu qədər yaşayasan və Litva xalqının tarixini, mədəniyyətini, onun dilini bilməyəsən, bu, sadəcə olaraq ayıb deyil, bu, ətrafında olan adamlara hörmətsizlikdir». (Ana dilim - ana köküm. – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.25) Deməli, keçmiş Sovet İttifaqında ayrı-ayrı respublikalardakı rus məktəblərində milli dillər yarıtmaz bir şəkildə öyrədilmiş, milli dillərin öyrədilməsinə ciddi fikir verilməmişdir.

Bəxtiyar Vahabzadə Ermənistan və Gürcüstan respublikalarında yaşayan azərbaycanlıların dilinə hörmətsizliklə yanaşıldığını narahatlıqla qeyd edirdi. Və bu barədə vaxtilə respublikanın rəhbərlərinə açıq məktubla müracət etməsinə baxmayaraq, heç bir tədbirin görülmədiyini təəssüf dolu hisslərlə söyləyirdi. Qeyd edirdi ki, Gürcüstanın azərbaycanlılar yaşayan bəzi rayonlarında (Kaspi, Axmeta, Telavi və s. rayonlarında) ana dilində məktəb yoxdur. Bəzi məktəblərdə şagirdlərin sayı o qədər çoxdur ki, onlar müvafiq siniflərə yerləşdirilə bilmir, nəticədə şəxsi evlərdə (!) təhsil alırlar. (Ana dilim - ana köküm. – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.26)

Bəxtiyar Vahabzadə keçmiş Sovet İttifaqının müxtəlif ərazilərində milli dillərin taleyi ilə bağlı hər bir məsələyə öz mövqeyini yerli mətbuatda bildirmiş, bununla da milli şüurun inkişafında bir vətənpərvər ziyalı kimi heç nədən və heç kimdən çəkinməmişdir.

O vaxt, yəni 1988-ci ilin 16 yanvarında «Komsomolskaya pravda» qəzetində S. Romanyukun «Arqumentlər olmadan» məqaləsi çap olunmuşdur. Bu məqalədə «Əmək kollektivində vətənpərvərlik tərbiyəsi və milli tərbiyə» mövzusunda Qırğızıstanda keçirilmiş respublika elmi-praktik konfransında baş vermiş bir polemikadan bəhs olunmuşdur. Belə ki, elmi-praktik konfransda Çingiz Aytmatovla A. Tokombayev arasında, belə demək mümkünsə, mövqelər arasında polemika baş vermişdir. Çingiz Aytmatovu qırğız dilində uşaq bağçalarının, məktəblərin açılması, qırğızlar tərəfindən qırğız və rus dillərinin öyrənilməsi məsələləri narahat etdiyindən bu vəziyyət barədə o, obyektiv fikir söyləmişdir. Bu obyektiv fikrə A. Tokombayev tamamilə ayırır mövqedən yanaşmışdır. S. Romanyuk isə «Komsomolskaya pravda» qəzetində Çingiz Aytmatovun əleyhinə olan bir məqalə yazmışdır. Məqalədə o, Çingiz Aytmatovun fikirlərinə haqsız hücumlar edir. Məsələn, Çingiz Aytmatovun «Əgər qırğızlar öz dillərini bilməsələr, görəsən qırğız dilini öyrənən ruslar bu dildə kimlə danışacaqlar» fikrinə öz məqaləsində belə bir yozum verir: «Bu sözlər arxasında milli məhdudiyyət və milli təkəbbür ideyası gizlənmirmi?» Yaxud: «Ç. Aytmatov da daxil olmaqla qırğızlar özləri uşaqlarını ana dilində oxutmaq istəmirlər. Deməli, qırğız məktəblərinə ehtiyac yoxdur» və s. S. Romanyuk səbəbi axtarmaq əvəzinə qırğız xalqının əlindən alınmış hüququnu bir az da məhdudlaşdırmaq istəyir. Odur ki, Bəxtiyar Vahabzadə S. Romanyukun ədalətsiz mövqeyinə etiraz edir. Etiraz

əlaməti olaraq qeyd edir ki, ana dilində uşaq bağçalarının, məktəblərin olmasını istəmək hər bir xalqın hüququdur və bu elementar hüququ tələb etmək milli təkəbbür demək deyildir. O yazır: «Axı, S. Romanyuk bir qədər əvvəl, həmin qəzetin («Komsomolskaya pravda»- B. X.) 1987-ci il 29 noyabr tarixli nömrəsində belə bir fakt gətirmişdi ki, Qırğızıstanın paytaxtı Frunzədə qırğız dilində cəmi bir məktəb var! Bəs görəsən, bu faciəli fakt niyə «hörmətli» müxbiri narahat etmir!» Daha sonra fikrinə belə davam edir: «Həm də unutmaq olmaz ki, söhbət zəif inkişaf etmiş tayfanın və ya xalqın dilindən getmir, söhbət «Manas» kimi epos yaradan bir xalqın, öz ədəbiyyatı, kinomatografiya, mədəniyyət və incəsənət nailiyyətləri ilə nəinki Sovet İttifaqında, hətta dünyada tanınan bir xalqın dilindən gedir. Bu xalq öz uşaqlarını ana dilində oxutmaq istəmir? Xalq da öz ana dilindən imtina edərmi? Bax, məsələnin dəhşətli tərəfi budur. Boynuna ədaləti müdafiə etmək missiyası götürən müxbir bəs buna niyə narahat olmur? Yoxsa bu, ona sərf eləmir?» (İftiraya cavab. – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.28) Əlbəttə, Çingiz Aytmatovun mövqeyi S. Romanyuka və onun kimilərə sərf etməmişdir.

Bəxtiyar Vahabzadə qırğızların, eləcə də digərlərinin ana dilli məktəblərə biganəlik göstərmələrinin səbəbini açıqlayır. O yazır ki, Pribaltika respublikaları və Ermənistan, Gürcüstan istisna olmaqla, digər yerdə qalan respublikalarda idarə işləri, iclaslar, yığıncaqlar rus dilində aparılır. Ona görə də valideyn övladının gə-

ləcəyi naminə onu rus məktəbində oxudur. Bununla da ana dilli məktəblərə biganəlik yaranır. Bəxtiyar Vahabzadənin fikrincə, Çingiz Aytmatov bunun qırğız xalqı üçün milli faciə olduğunu bilir və ona görə də öz səsini vaxtında ucaldır. (İftiraya cavab. – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.28)

Bəxtiyar Vahabzadə fürsətdən istifadə edərək ana dilini bilməyənlərin ünvanına ürək sözlərini çəkinmədən söyləyir, yüksək vəzifələr tutmuş bəzi insanların doğma ana dilini bilməmələrini tənqid edirdi. O vaxt Azərbaycanda yüksək vəzifə tutanların, eləcə də dəqiq elmlərlə məşğul olanların bir qismini ana dilini bilməmələrinə görə milli nihilistlər adlandırırdı. Qeyd edirdi ki, Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputatı kimi seçicilərinin tapşırığını həll etmək üçün Bakı şəhər XDS İcraiyyə Komitəsinin sədri O. Zeynalovun qəbulunda olmuşdur. O. Zeynalov onunla iki kəlmə Azərbaycan dilində danışa bilməmişdir. Halbuki o vaxt Konstitusiyada Azərbaycan dili dövlət dili kimi təsbit olunmuşdur. Buna baxmayaraq dövlət aparatının başında oturanların bəziləri dövlət dilini bilməmişdir. «Maraqlı burasıdır ki, bu cür milli nihilistlər ana dilini bilməməsindən heç olmasa xəcalət çəkmir, əksinə bunu özləri üçün şərəf və üstünlük hesab edirlər. Bilməməyi üstünlük saymaq! Görün, ana dili nə qədər hörmətdən düşüb ki, onu bilmək deyil, bilməmək üstünlük sayılır». (İftiraya cavab. – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.29)

S.Romanyuk məqaləsində Frunze Pedaqoji İnstitutunun dosenti A. Vasilyevin apardığı bir eksperimentdən misal gətirir. Rus dilində imla yazan 246 tələbədən 138 nəfərinin qeyri-məqbul qiymət aldığını qeyd edir. Bəxtiyar Vahabzadə bunu rus dilinə olan biganəliklə deyil, orta və ali məktəblərdə tədrisin zəifliyi ilə əlaqələndirir. Doğrudan da, onun qeyd etdiyi kimi, eyni eksperiment rus dilli məktəblərdə, fakültələrdə və qırğız dili üçün aparılırsa, eyni nəticə alınar. (İftiraya cavab. – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.29)

Bəxtiyar Vahabzadə yazır: «Qırğız gənclərinin cəmi 4 faizinin rus dilini bilməməsindən əsəbiləşən müxbir bəs öz ana dilini bilməyən qırğızların neçə faiz olması ilə maraqlanıbmı? Mən müxbirin həqiqətən beynəlmiləlçi olduğuna və bu məsələdə obyektiv mövqe tutduğuna onda inanardım ki, öz ana dilini bilməyənlərin də faizini hesablayıb onlara da beləcə əsəbiləşəydi.

Heç şübhəsiz, rus dili çoxmillətli sovet xalqları üçün ümumi dildir və bu dili bilmək, həm də yaxşı bilmək SSRİ xalqları üçün zəruridir. Lakin müəllifin «Rus dili SSRİ-də ümumdövlət dilidir» fikri bizdə təəccüb doğurur. Bilmək istərdik ki, bu hökmü müəllif hansı rəsmi sənəddən götürmüşdür? SSRİ konstitusiyasında belə bir maddə, belə bir müddəə yoxdur». (İftiraya cavab. – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.29-30)

Bəxtiyar Vahabzadə bu məsələdə də çox dəqiq və faktlara əsaslanmaqla fikir söyləyirdi. Məsələnin

hüquqi tərəflərinə aydınlıq gətirir, bununla da insanları hüquq və vəzifələrini bilməyə, öyrənməyə çağırırdı. Araqızışdırıcı fikirlərin və mühakimələrin mahiyyətini açmağa çalışırdı. Onun fikri də, məntiqi də yalnız və yalnız fakta söykənirdi. O yazırdı: «1977-ci il oktyabrın 7-də qəbul olunmuş SSRİ konstitusiyasının 36-cı maddəsində oxuyuruq: «Müxtəlif irqlərdən və millətlərdən olan SSRİ vətəndaşları bərabər hüquqlara malikdirlər. Bu hüquqların həyata keçirilməsi SSRİ-nin bütün millətlərini və xalqlarını hərtərəfli inkişaf etdirmək və birbirinə yaxınlaşdırmaq siyasəti ilə, vətəndaşların sovet vətənpərvərliyi və sosialist beynəlmiləçiliyi ruhunda tərbiyə olunması ilə, ana dilindən və SSRİ-nin başqa xalqlarının dilindən istifadə etmək imkanı ilə təmin edilir». (İftiraya cavab. – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.30) Bundan kəskin və bundan açıq daha necə demək olardı? Heç şübhəsiz ki, məhz elə bu cür demək olardı və onu da Bəxtiyar Vahabzadə deyirdi.

Bəxtiyar Vahabzadə «Komsomolskaya Pravda»nın müxbirinin Çingiz Aytmatova haqsız hücumunu yalan, böhtan və iftira hesab edirdi. Ona görə də sözün həqiqi mənasında onun dərslərini verməklə mənəvi cəhətdən bir rahatlıq tapırdı. Hər şeydən əvvəl, həm də bir ziyalı yangısının tərəfində dayanmaqla millətini, dilini, ədəbiyyatını sevənləri ürəkdən müdafiə edirdi. Bunu yalnız o kəslər bacara bilərdi ki, onlar ziyalı olduqları qədər də cəsarətli və mübariz olsunlar. Həm də millətini, dilini sevsinlər. Belələri başqa millətlərə və dil-

lərə də hörmət qoymağı bacaranlardır. Məhz Bəxtiyar Vahabzadə kimi.

S.Romanyukun məqaləsi o vaxt «Komsomolskaya pravda» qəzetinin redaksiyası ilə yanaşı, həm də ÜİLKĞİ MK-ya göndərilmişdi. Odur ki, Bəxtiyar Vahabzadə təkcə S. Romanyuka yox, həm də ÜİLKĞİ MK-ya məlum həqiqəti çatdırırdı. İndi bəlkə də çoxlarına asan görünən bu mövqə o vaxt qəhrəmanlıq tələb edən bir iş idi. Hətta millətini və dilini ürəkdən sevən bir çox ziyalıların cəsarət etmədiyi bir iş idi. Bəli, Bəxtiyar Vahabzadənin işi idi. Bəxtiyar Vahabzadənin vətəndaş mövqeyi idi. Ömrü boyu haqq və ədalət yolunda mübarizə aparan Bəxtiyar Vahabzadənin milli dilləri inkişaf etdirmək istəyənlərin yolunda apardığı çarpışma idi. Onların səsinə səs vermək, mövqələrinə şərik olmaq idi. Diqqət edək: «30-35 illik yaradıcılığı boyu daim beynəlmiləçiliyi təbliğ edən, əsərlərinin əksəriyyətini rus dilində yazan bir yazıçını kiçik bir məqalədə «milli məhdudiyətdə» və «millətçilikdə» günahlandırmaq ən azı savadsızlıq və siyasi korluqdur. «Komsomolskaya pravda» qəzetinin Qırğızıstan üzrə müxbiri olan bu adam uzun illər Qırğızıstanda yaşamasına baxmayaraq, görəsən qırğız dilini bilirmi? Mən əminəm ki, Aytmatov rus dilini bildiyinin onda biri qədər o, qırğız dilini bilmir. İndi görün, kim kimə «milli məhdudiyət» damğası vurur? Burda bir el misalını xatırlatmaq yerinə düşər: Kor kora kor deməsə, bağı çatlayar.

Mən təkrar edirəm Ç. Aytmatovdan müxbirin misal gətirdiyi bu sözlər tamamilə doğrudur: «Əgər

qırğızlar öz dillərini bilməsələr, görəsən qırğız dilini öyrənən ruslar bu dildə kimlə danışacaqlar?»

Məgər yalan deyir? Yalanın həqiqət kimi gözlərə dürtüldüyü durğunluq dövründə belə yalan yazmayan, yalnız həqiqəti yazdığına görə təkcə SSRİ-də deyil, bütün dünyada hörmət qazanan və sevilən Ç. Aytmatov indi bizdə demokratiyanın qol-qanad açdığı bir dövrdə yalanmı danışacaqdı?...» (İftiraya cavab. – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.31)

20-ci əsr dünya ədəbiyyatında Çingiz Aytmatovun özünəməxsus yeri və mövqeyi olmuşdur. Bəxtiyar Vahabzadə onun yaradıcılığına və şəxsiyyətinə diqqətlə yanaşdığı kimi, bu görkəmli sənətkar da həmişə Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığından qardaş məhəbbəti ilə, qürur və iftixar dolu hisslərlə bəhs etmişdir. Lenin və SSRİ Dövlət mükafatları laureatı, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı Çingiz Aytmatov Bəxtiyar Vahabzadənin «Bir gəminin yolçusuydu» kitabını oxuyandan sonra yazırdı: «Bizi əhatə edən aləmdə nə varsa Vahabzadəni dərinlən düşündürür: xeyir və şəri, gözəlliklə eybəcərliyi, böyüklüklə kiçikliyi, bir sözlə, insan ruhunun ali və xırda duyğularını poeziya səviyyəsinə qaldırmaq ehtirası Bəxtiyarın fitrətindəndir. Mütəfəkkir sənətkarın, ustad şairin başlıca qayəsi, uğuru da bundadır». (Azərbaycan televiziyasının əməkdaşı ilə müsahibə. – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.111) Deməli, Çingiz Aytmatovla Bəxtiyar Vahabzadəni bir-birinə

bağlayan tellər olmuşdur. Bu da onların hər ikisinin böyük sənətkarlığından, böyük vətəndaşlığından və böyük insanlığından irəli gəlmişdir. Hər ikisinin sənətkarlığında da, vətəndaşlığında da, insanlığında da vətəninə, xalqına bağlılıq yüksək səviyyədədir. Bəxtiyar Vahabzadə qələm dostu Çingiz Aytmatovun xalqına, vətəninə bağlılığı barədə Azərbaycan televiziyasının əməkdaşına verdiyi müsahibədə deyirdi: «Mən Aytmatovun böyüklüyünü və şəxsiyyətinin bütövlüyünü ilk növbədə onun vətəninə, xalqına bağlılığında və cəsəretində görürəm. Bir dəfə «Oqonyok» jurnalında onun müsahibəsini oxudum. O, burada ekoloji problemlərdən danışır. Aralın, İssikkulun və çayların qurumasından söhbət açır və bunu böyük fəlakət sayır. Elə oradaca çayların və göllərin qurumasından daha dəhşətli olan bir məsələdən - milli dillərin tədricən yox olması təhlükəsindən danışır və göstərir ki, son zamanlar öz doğma dilini bilməyən və ən qərribəsi budur ki, dilini bilməməklə öyünən milli nihilistlər meydana gəlmişlər. Yazıçı göstərir ki, bu təhlükə millətçilik təhlükəsindən daha qorxuludur. Yazıçı haqlıdır. Belə milli nihilistlər bizdə də var və mən vaxtilə «Ana dili» adlı şeirimdə yazmışdım:

Siz ey doğma dilində danışmağı ar bilən,
Bunu iftixar bilən,
Fasonlu ədabazlar,
Ruhunuzu oxşamır qoşmalar, telli sazlar.
Bunlar qoy mənə olsun,
Ancaq vətən çörəyi qoy sizə qənim olsun.

Məni Ç.Aytmatovla bağlayan tellərdən biri budur». (Azərbaycan televiziyasının əməkdaşı ilə müsahibə. – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.111-112)

Bəzən adi həqiqəti demək çox çətin olur. Həqiqət od-alov içərisindən keçir və öz təsdiqini tapır. Hücumlara və təqiblərə məruz qalsa da, həqiqət öz yerini tapır. Gec olsa da, həqiqət onu görmək istəməyənləri məğlub edir. Məğlubları günahkar kimi tarixin ləkəli və qara səhifələrinə köçürür. Həqiqətin özü və bu yolda mübarizə apararlara tarix həmişə bəraət qazandırır. Necə ki bu gün Bəxtiyar Vahabzadə də, Çingiz Aytmatov da tarixin bəraət qazanmış şəxsiyyətləridir. Millət durduqca onlar yaşayacaq və seviləcəklər.

IV.7. Adlarımız: reallıqlar, gerçəkliklər

Bəxtiyar Vahabzadəni 1980-ci illərdə adlarımız və onların taleyi məsələsi də narahat etmiş, o, konkret faktlara müraciət etməklə adlarımıza biganə yanaşanlara qarşı mübarizə aparmışdır. Onun «Adlarımız barədə» məqaləsində adlarımızla bağlı ən aktual problemlər təhlil olunur. (Adlarımız barədə. – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.32-35) Bəxtiyar Vahabzadə adların və sözlərin yaranma prinsipləri barədə səciyyəvi əlamətləri belə xarakterizə edir: «...adları elə-belə vermək olmaz, ad xarakterdən, sifətdən, əlamətdən, funksiyadan

doğmalıdır. Dilimizdə sözlər bu prinsip əsasında yaranmışdır. Məsələn, götürək «dolma», yaxud «dolça» sözlərini. Hər iki söz «dolmaq», yaxud «doldurmaq» funksiyasından, «qazayağı», yaxud «qurdağzı» bitki və çiçəyin adı oxşarlığından, «Çəmənli», «Çəsməli», «Söyüdlü» kənd adları isə kəndlərin səciyyəsiindən, əlamətindən yaranmışdır. Adam adları da bu sonuncu prinsipə görə - yəni xarakterinə, əlamətinə, xüsusiyyətinə görə verilir. Məsələn, qəhrəman buğa ilə güləşdiyinə görə ona Buğac adının verilməsi kimi...» (Adlarımız barədə. – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.32)

Bəxtiyar Vahabzadə son zamanlarda adqoymanın prinsiplərinin unudulmasını qeyd edir. Ayrı-ayrı müəsisələrə, idarələrə, təşkilatlara, institutlara uyğunsuz adların qoyulmasını haqlı olaraq düzgün hesab etmir. «Ayrı-ayrı müəsisələrə, idarə və institutlara uyğunsuz adlar qoyulmuşdur. Məsələn, Bədən Təربiyəsi İnstitutunun inqilabçı S.M.Kirovun, Azərbaycan Dövlət Akademik Dram Teatrının M.Əzizbəyovun, Azərbaycan Dövlət Opera və Balet Teatrının M.F.Axundovun adı ilə adlanması nə dərəcədə düzgündür?» (Adlarımız barədə. – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.32-33)

Bəxtiyar Vahabzadə görkəmli dövlət və ictimai-siyasi xadimlərin adının əbədiləşdirilməsinin əleyhinə olmamışdır. Ancaq bu əbədiləşdirmədə bir uyğunluğun olmasını haqlı olaraq vacib bilmişdir. Doğrudan da,

vaxtilə M. Əzizbəyovun adını daşıyan Azərbaycan Dövlət Akademik Dram Teatrı M.F. Axundovun adını daşısaydı daha düzgün olardı. Yaxud M. Əzizbəyovun abidəsinin N.Nərimanov prospektinin başında, 11-ci Qızıl Ordu abidəsinin Avakyan küçəsində, C.Cabbarlının abidəsinin Sabunçu vağzalının qarşısında, Nəsimi abidəsinin Dövlət Bankının arxasında qoyulması uyarlı, məntiqə uyğun deyildir. Doğrudan da verilən adlar səciyyəsinə, funksiyasına uyğun olmalıdır. Ona görə də Bəxtiyar Vahabzadə son dərəcə yöndəmsiz və uyğunsuz adların dəyişdirilməsini məqsədəuyğun sayırdı: Xreptovaya, Tramvaynaya, Droqalnaya, Kislotnaya, Zavodskaya, Kirpiçnaya, Kraynaya Krivaya və s. (Adlarımız barədə. – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.34-35)

Bəxtiyar Vahabzadə şəhərlərimizdə və qəsəbələrimizdə Azərbaycan dilində ilk «Vətən dili» dərsliyini yazan A. O. Çernyayevskinin, böyük inqilabçı Səttarxanın, Şeyx Məhəmməd Xiyabaninin, Bağır xanın, dövlət xadimlərindən Xətəinin, alimlərdən Bəhmənyarın, N. Tusinin, Nəvvabın, M. Kazımbəyin, H. Hüseynovun, sərkərdələrdən Mehmandarovun, Ə. Şıxlınskinin, yazıçılardan Ə. Haqverdiyevin, F. Köçərlinin, Ə. Cavadın, R. Rzanın, S. Rəhimovun və başqalarının adlarına küçələrin olmamasını tarixi dəyərlərimizə biganəlik kimi qiymətləndirirdi. Davam edərək yazırdı: «Bakının Tbilisi prospektini respublika paytaxtının baş yolu adlandırmaq olar. Amma Tbilisidə «Bakı» küçəsi

döngəyə bənzəyir. Şəhərdə aparılan yenidənqurma işləri ilə əlaqədar olaraq M. Ş. Vazeh küçəsi ləğv olunub, M. F. Axundov küçəsi isə cəmi bir neçə evdən ibarətdir. Uzun illər Tbilisidə yaşayıb yaratmış A. Bakıxanov və C. Məmmədquluzadə kimi Azərbaycan klassiklərinin adına küçə qoymaq isə tamam unudulub. Beynəlmiləçilik gözəl şeydir. Amma bir şərtlə ki, iki-tərəfli olsun». (Adlarımız barədə. – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.35) Bəxtiyar Vahabzadə bununla onu demək istəyirdi ki, adlar tarixdir. Onlar gələcək üçün bir mənbədir, tarixi özündə yaşadan sənəddir. Bu mənada biz adlarımızı yaşatmalıyıq.

Bəxtiyar Vahabzadə hər hansı bir dövlət və ictimai-siyasi xadimin adına institutların, kəndlərin, şəhərlərin, qəsəbələrin, küçələrin verilməsini qarışıqlıq yaratmaq kimi qiymətləndirmiş, bu cür «təşəbbüskarlığı» mənfi hal kimi göstərmişdir. Doğrudan da, keçmiş Sovetlər İttifaqı dövründə belə hallar tez-tez təkrar olunmuşdur. Məsələn, V. İ. Leninin, S. M. Kirovun və digərlərinin adına daha nələr verilməmişdi...

Hər hansı bir şəhərin, rayonun, qəsəbənin, küçənin, eləcə də elmi-tədqiqat müəssisələrinin, institutların, universitetlərin və s.-nin bir neçə dəfə adının dəyişdirilməsi qarışıqlıq, hərc-mərclik yaradır, insanların göz yaddaşına, hafizəsinə mənfi təsir göstərir. Hələ onu demirik ki, bəzən tarix təhrif olunur, bu da keçmişə qəsdən başqa bir şey deyildir.

Bəxtiyar Vahabzadə keçmişə qəsd edənlərə öz kəskin etirazını bildirir və buna təəssüflə yanaşırdı. O yazırdı: «Bir neçə il əvvəl yolum qonşu Gürcüstan respublikasına düşmüşdü. Əhalinin çoxu azərbaycanlılar olan Qardabani, Marneuli, Bolnisi, Dmanisi rayonlarını gözdüm. Bu ərazidə əsrlərdən bəri yaranmış və yaşamış tarixi toponimikanın çox asanlıqla, həm də heç bir əsas olmadan dəyişdirilməsi, hətta tərcümə olunması təəssüf doğurur. «Qarayazı» «Qardabani» olub, «Borçalı» «Marneuli» kimi «müasirləşib», «Başkeçid» «Dmanisi»yə çevrilib, «Ağbulaq» «Tetritkarə» adını alıb. Niyə? Yer adlarının tərcüməsi, tarixi adların bu cür «müasirləşdirilməsi» nə dərəcədə düzgündür? Belə «müasirləşmə» yerli əhalini təhqirdən başqa bir şey deyil». (Adlarımız barədə. – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.33)

Bəxtiyar Vahabzadə adların başqa dillərə tərcüməsi məsələsinə də diqqət yetirir. Haqlı olaraq qeyd edir ki, adlar başqa dillərə tərcümə olunmur. Bu prinsip həmişə qorunub saxlanılır. Ancaq küçə adlarından başlamış metro stansiyasının adlarına qədər - bunların hamısı adların tərcümə olunmaması prinsipinə əməl olunmadan tərcümə olunur. Bu da adların öz milliliyindən, tarixi köklərindən uzaqlaşmasına, ayrılmasına imkan yaradır. Beləliklə, adlar gec-tez öz milli və tarixi mahiyyətini, əhəmiyyətini itirmiş olur. Məsələn, Bakıdakı «Yuxarı Dağlıq» küçəsi «Verxnyaya naqornaya», Şəkiddəki «Şərq» küçəsi «Ul. Vostok» olur. «Qax» «Kaxi», «Ba-

lakən» «Belokanı», «Mərdəkan» «Mardakyanı» şəklinə salınır. (Adlarımız barədə. – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.34)

IV.8. Dili qorumaq mədəniyyəti, tarixi qorumaqdır

Bəxtiyar Vahabzadə 1980-ci illərdə qədim tariximizin, mədəniyyətimizin, dilimizin gələcək nəsillərə çatdırılması üçün kökümüzdən ayrılmamağı, dünənimizlə bugününümüzün vəhdətini qırmamağı çox vacib saymışdır. Onun fikrincə, biz təkcə Tunc dövrünün sonuna aid Mərdəkandan, Şüvəlandan tapılan alətlər, hörgülər, qəbirlər, silahlar, heyvan və insan təsvirləri, Qobustandakı 6 mindən çox qaya təsvirləri, Mingəçevirdən tapılan ilk mis əridən və ilk dulus külərəni, ilk toxuculuq dəzgahı, araba modeli, qandalla dəfn olunmuş insan, ilk alban yazısı, ilk taxta tabut qəbirlər, Qazax rayonunda eneolit mədəniyyətinə aid Şomutəpə deyilən yerdə tapılmış daş dişli ilk oraq və s.-lə deyil, həm də dilimizlə fəxr edə bilərik. Bizim dilimizdə ölməz əsərləri başqa xalqların, millətlərin nümayəndələri də yaratmışdır. Bu, dilimizin gözəlliyi və təsir gücünə malik olması ilə bağlı olmuşdur. Onlarla erməni şairlərinin və aşıqlarının bu dildə yazıb yaratması təsadüfi deyildir. Bunun səbəbi Türk- Azərbaycan dilinin zənginliyi və səlisliyi ilə bağlı olmuşdur. Ona görə də Bəxtiyar Va-

habzadə erməni tarixçisi Leonun «Erməni tarixi» kitabındakı etirafını verir: «Aşıqlar üçün (erməni aşıqları üçün - B. X.) nağıllarda, mahnılarda təsvir olunan həyatı ifadə etmək üçün türk dili erməni ləhcələrindən daha səlis, daha ifadəli və daha zəngindir». (Tarix nə deyir? – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.46) Bəxtiyar Vahabzadə yazır: «Çox maraqlı haldır ki, ermənicə yazan aşıqlar da türk şeir vəznini (heca vəznini - yeddilik, səkkizlik, onbirlik, ondördlük, onbeşlik və s.) və formalarını (qoşma, gəraylı, dübeyt, müxəmməs və s.) qəbul etmişlər. Bunlardan başqa, hələ çox qədimlərdə köhnə erməni dili qrabarda həmqafiyə sözlər olmadığından, sonralar xalq ustaları sətirlərin sonundakı qafiyələri təmiz bildikləri qonşu türk dilindən götürməli olurdular». (Tarix nə deyir? – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.46-47) Daha sonra Bəxtiyar Vahabzadə erməni alimi M. X. Abeğyanın belə bir etirafını verir: «Klassik qrabarda hayreni (bayatı) şeiri qafiyəsiz yazılırdı. Belə ki, bizim dilimiz (erməni dili nəzərdə tutulur - B. X.) qafiyə sarıdan kasıbdır, dilimizdə həmqafiyə sözlər azdır. Şifahi xalq yaradıcılığında qafiyə 11-12-ci əsrdən sonra yaranmağa başladı. Xalq nəğmələrini yaradanlar qafiyə üçün onlara aydın olan türk dilinə müraciət edirdilər». (Tarix nə deyir? – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.47)

Bəxtiyar Vahabzadə başqa xalqlardan şeir formalarını götürmək və bu formalarda şeir yazmağı mümkün bir hal hesab edir. Lakin vəzn götürməyi çətin bir məsələ sayır. «Ona görə ki, hər xalqın dili o dilin təbiətinə və quruluşuna uyğun vəznini yaradır. Bizim doğma vəznimiz olan heca vəznini türkdilli xalqların dilindəki sait və samit səslərin söz içindəki quruluşundan və düzülüşündən doğmuşdur. Bu quruluşa və bu düzülüşə uyğun gəlməyən dil, heca vəznini qəbul edə bilməz. Belə olduğu təqdirdə bəs necə olmuş ki, erməni dilində də heca vəznini ilə şeir yazmışlar?» (Tarix nə deyir? – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.47) Deməli, türk - Azərbaycan dilinin erməni dilinə güclü təsiri olmuşdur. Bu təsir o qədər güclü olmuşdur ki, erməni dilinin strukturunu dəyişmiş, türk - Azərbaycan dilinin strukturundan, təbiətindən doğan cəhətlər erməni dilinin təbiətində və strukturunda özünü göstərmişdir. Nəticədə erməni dilinin strukturunu və təbiətini türk-Azərbaycan dilinə uyğunlaşmışdır. «Bu uyğunlaşmanın nəticəsidir ki, erməni şair və aşıqları türk dilinin təbiətindən və quruluşundan doğan heca vəznini də qəbul etmişlər». (Tarix nə deyir? – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.47) Bəxtiyar Vahabzadə davam edərək yazır: «Məlumdur ki, bu dilin (erməni dilinin - B. X.) başqa bir dilin strukturuna uyğunlaşması 50-100 ilin işi ola bilməz. Bu dəyişiklik üçün əsrlər - ən azı 500-1000 il lazım idi. Qədim erməni dilindəki türk təsiri isə hələ

eramızın 7-ci əsrindən özünü göstərməyə başlayır. Erməni dilindəki bu dəyişiklik türkdilli xalqın bu torpaqlarda daha qədim zamanlardan yaşamasının aşkar sübutudur». (Tarix nə deyir? – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.47-48)

Bəxtiyar Vahabzadə erməni dilinin strukturunda baş vermiş dəyişikliklə bağlı erməni alimi, erməni dili mütəxəssisi H. Acaryanın «Erməni dilinin strukturundakı dəyişiklik nədən törəmişdir? Niyə erməni dili strukturuna, quruluşuna görə öz əhatəsində olan və onu işğal edən dillərə - latıncaya, yunancaya, fransızcaya, ərəbcəyə, aysoricəyə və hətta kürdcənin strukturuna, quruluşuna uyğun ola-ola, birdən- birə bunlardan uzaqlaşır, türk-tatar dillərinin strukturuna uyğunlaşır? Bu oxşayış təsadüfidirmi? Erməni dilinin strukturunun, quruluşunun dəyişməsinə səbəb nədir?» (Tarix nə deyir? – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.47) fikri səbəbi ayırd etməyə «çətinlik» çəkir. Halbuki səbəb aydındır və yuxarıda öz izahını və cavabını tapmışdır.

Belə olan təqdirdə 13-14-cü əsrlərdən bəri erməni şairlərinin və aşıqlarının türk - Azərbaycan dilində yazmasını təbii qəbul edirik. Məsələn, 13-cü əsrdə Frik və Bluz Hovanes, 14-cü əsrdə Tilkuransi, 15-ci əsrdə Bağışesi türk dilində lakin erməni əlifbası ilə şeirlər yazmışlar. 16-cı əsrdə Vanlı Kuçak (Hahapet Kuçak), 17-ci əsrdə Qul Arzuin, 18-ci əsrdə Sayat Nova, Miran, Bağır oğlu, Əmir oğlu, Qul Eqaz, Turab dədə, Şamçı

Melko, Kiçik Hova, Artem, Harutyun Bequm, 19-cu əsrdə Keşiş oğlu, Doni, Qəssab oğlu, Zərgər (1824-1874), Dəllək Murad, Şirin (Hovanes Karapetyan) (1827-1856), Miskin Bürci (1810-1847), Mahubi Gevorq (1827-1927), Çərkəz oğlu (1763-1845), Turinc (1790-1875), Artun oğlu (1789-1869), Kamil (Baqdasar) (1803-1932), Bədəl (1810-1850), Əzbər Adam (1816-1846), Bünyad oğlu (1818-?), Nirani (1822-?), Cahil oğlan (1820-1850), Kəonha (1820-1886), Həllac oğlu (1839-1919), Mayif (1825-1902), Sərdar oğlu (1830-1896), Sazayi (1848-1916), Gərdişi (1857-1909) və s. türk dilində yazıb yaratmışdır. Hətta onların bir çoxu özlərinə türk adları götürmüşdür. (Tarix nə deyir? – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.46)

Bəxtiyar Vahabzadə erməni folklorçusu Q. Tarverdiyana (onun «Erməni aşıqları, 1-ci cild, Yerevan, 1937, səh.19» kitabı) istinad edərək yazır: «Erməni folklorçusu Q. Tarverdiyana 400-ə qədər erməni aşığın əsərlərini topladığını yazır və deyir ki, bunlardan yalnız 20-25 nəfəri erməni, qalanları isə yalnız türkcə yazmışdır». (Tarix nə deyir? – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.46)

Təbii ki, erməni sənətkarları dil, vəzn və formanı qəbul etməklə yanaşı, erməni dilində yazdıqları şeirlərini də aşıq havaları üstündə oxumuşlar. Deməli, erməni sənətkarları dil, vəzn və forma ilə yanaşı, bizim musiqimizi də qəbul etmişlər. Getdikcə bizim musiqimiz

ermənilər üçün doğmalaşmışdır. Ona görə də bəzi erməni tədqiqatçıları (məsələn, Qaragin Levonyan) Azərbaycan şeirinin erməni xalqı arasında geniş yayılmasının əsas səbəbini məlahətli türk-Azərbaycan musiqilərində görür. (Tarix nə deyir? – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.48) Bəxtiyar Vahabzadə qeyd edir ki, bu, əsas səbəb deyil, səbəblərdən biridir. Doğrudan da, ermənilərə türk-Azərbaycan təsiri çoxdur və bu təsir birinci növbədə dilə olan təsirdir. Digər təsirlər dilə olan təsirin nəticəsi kimi özünü göstərir. O cümlədən musiqiyə olan təsir də belədir.

Bəxtiyar Vahabzadə erməni tədqiqatçılarına istinad edərək yazır: «Azərbaycan xalq havaları ilə oxumaq üçün həm ermənicə, həm də azərbaycanca nəğmələr yaradan erməni aşıqlarından Baydzare «Bağçada güllər», «Yar bizə qonaq gələcək», «Kərəmi» adlı Azərbaycan havalarına uyğun ermənicə şeirlər yazmışdır». (Tarix nə deyir? – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.48) Bəxtiyar Vahabzadə erməni tədqiqatçılarının öz dediklərindən çıxış edərək tarixi həqiqətə kölgə salmağa imkan vermir. Məsələn, Qaragin Levonyan yazır: «Türklərlə yanaşı yaşayan erməni aşıqları öz adlarını türk aşıqlarından götürmüş, mahnılarını isə qədim Asiya havalarında oxumaq üçün türk havalarına uyğunlaşdırmışlar». (Tarix nə deyir? – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.48) Yaxud böyük erməni yazıçısı

X.Abovyan isə yazırdı: «Çox qonaq getdiyim, yaxud şəhərlə keçdiyim vaxtlarda diqqətimi toplayırdım ki, görüm xalq danışarkən, kef edərkən nədən daha çox həzz alır. Dəfələrlə görürdüm ki, meydanda, küçədə adamlar durub bir kor aşığa elə hayıl-mayıll qulaq asır, pul verir, ağızlarının suyu axır. Məclisdə və toyda sazandarsız heç çörək yemək olardımı? Dedikləri türkcə idi...» (Tarix nə deyir? – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.48)

Bəxtiyar Vahabzadəyə görə, dünyada hər şeyi zövqə və imkana görə seçmək olar. Ancaq üç şeyi – Vətəni, dili və valideyni seçmək olmur. Onlar insanın taleyidir, qismətidir. Onun fikrincə və haqlı olan fikrincə, dünyanın müxtəlif millətləri, əqidəsi bir-birindən fərqli olan insanları bu məsələdə eyni cür düşünürlər. «Müxtəlif əqidəli millətlərin eyni cür düşünmələri, sözün əsl mənasında, dil hadisəsi, təfəkkür möcüzəsidir». (Vətən - sənən. Vətən - mənəm. Vətən - biz! – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.104)

Bəxtiyar Vahabzadə söhbətlərində, müsahibələrində, dialoqlarında müqəddəs anlayışlara, o cümlədən dilə çox həssaslıqla və təəssübkeşliklə yanaşmışdır. Məsələn, Jdanov (indiki Beyləqan) rayonundakı Sosialist Əməyi Qəhrəmanı Əhməd Əhmədovla olan dialoqunda belə bir sual meydana çıxır: «Bəs xalqın öz kökü, öz mədəniyyəti haradan başlayır?» Əhməd Əhmədov «Ana laylasından! Torpağa bağlılıqdan!» deyəndə Bəx-

tiyar Vahabzadə buna əlavə edir: «Bir də ana dilindən! Ana dili milli mədəniyyətimizin bünövrəsidir. Vaja Pşavela «Dil xalqın anasıdır» deyəndə min dəfə haqlıdır. Gürcülər yer üzündə ana dilinə heykəl qoyan ilk xalqdır. Heykəl Tbilisinin görkəmli yerində ucaldılıb, 1984-cü ildən bəri Gürcüstan paytaxtının məktəbliləri Bilik bayramı günündə bu abidənin önündə ana dilinə və vətənə sədaqətli olacaqlarına and içirlər...» (Vətən-sənsən. Vətən -mənəm. Vətən - biz! – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.105) Doğrudan da, gürcü xalqı Tbilisidə Ana dilinə böyük bir heykəl qoyub. Hər il sentyabrın 1-də məktəb uşaqları «Ana dili» abidəsinin qarşısında bu dilə sadıq olacaqlarına and içirlər və sonra tədris ilinə başlayırlar. Hətta ailə quran gənclər də bu abidənin önünə gül-çiçək dəstələri qoyur və bir-birinə sədaqətli olacaqlarına and içirlər.

Dilin keşiyində dayanmaq bir sıra dəyərlərin keşiyində dayanmaq deməkdir. Dilin keşiyində dayanmaqla biz milli mədəniyyətimizi, tariximizi qorumuş oluruq. Ona görə ki, dil dünənimiz, bu günümüz, sabahımızdır. Milli kimliyimizə aparıcı yolun başlanğıcı buradan başlayır. Milli kimliyimizin bünövrəsində dil dayanır. Ancaq dilin bu cəhətlərinə bəzən biganə yanaşanlar da olur. Dilin qayda-qanunlarını pozanlarla yanaşı, buna kənardan laqeyid yanaşanlar da olur. Odur ki, Bəxtiyar Vahabzadə belələrinə qarşı qətiyyətli və prinsipial mövqe göstərir: «Bəzən satıcının çəkdiyi, deyək ki, bir kiloqram kartofun içində bir-iki çürüyünü görün-

də, yaxud tövlə divarından bir kərpic düşəndə haray salırıq. Amma dilimizin evini yıxanların, yabançı kəlmələrlə onun müqəddəs südünü «çürüdənlərin» dərslərini yaxşıca vermirik. Adamlar tanıyırdı ki, ana dilini bilmir. Maraqlı burasıdır ki, eləsi bundan utanmır, başqaları da ona ana dilini bilməməsini nöqsan tutmur. Demək, dəhşətli budur ki, ana dilinə biganəlik xəstəliyi adıləşib. Çünki bu xəstəliyə qarşı mübarizəmiz də yoxdur». (Vətən - sənsən. Vətən - mənəm. Vətən - biz! – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.105)

Bəxtiyar Vahabzadə doğma ana dilinə biganə olanlarla bağlı real həyatdan, gördüklərindən, bildiklərindən nümunə gətirir. Doğma ana dilini bilməyənlərin vətənpərvərliyinə haqlı olaraq şübhə ilə yanaşır. Onlardan vətənpərvərlik ummağı əbəs hesab edir. «Bir azərbaycanlı qadın tanıyıram. 2 il atası ilə bərabər Almaniya da yaşamış və orada alman dilini öyrənmişdir. Azərbaycanda doğulub, Azərbaycan çörəyi ilə böyüyüb, pasportunda azərbaycanlı yazılan bu qadın öz doğma dilini bilmir, bunu ona irad tutduqda isə təəccüblənir və bunu çox təbii hal hesab edir. Demək, iki ilə yad dili öyrənmək mümkünmüş, amma ömür boyu doğma dili bilməmək də olar. Doğma dilə bu biganəliyin səbəbi barədə düşünəndə adamı dəhşət götürür. İndi beləsindən biz vətənpərvərlik uma bilərik-mi?» (Vətən -sənsən. Vətən -mənəm. Vətən - biz! – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.105)

Bəxtiyar Vahabzadə doğma ana dilini bilməyənləri irəli çəkməyin, onlara vəzifə verməyin, Vətənin taleyini onlara tapşırmağın əleyhinədir. O, bununla bağlı olaraq deyirdi ki, «...vəzifə başına belələrini gətirirlər və bunlar da Vətənin və Vətən övladlarının taleyini həll edir. İndi gəl beləsinin yanında ana dilinin zərurətindən danış, o saat kürəyinə «millətçi» damğası vurulur. Halbuki, bağça yaşlı uşaqdan tutmuş rəhbər işçiyədək hamı ən müqəddəs mədəniyyət abidəmiz olan ana dilimizin qorunmasına cavabdeh olmalıdır».(Vətən - sənən. Vətən - mənəm. Vətən - biz! – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.105-106)

Bəxtiyar Vahabzadənin real həyatdan gətirdiyi elə örnək və nümunələr var ki, onların hər biri dilə, məhz doğma ana dilinə münasibətdə biganə olanları düşünməyə vadar edir. Belə ki, şəxsiyyəti və sənəti böyük olanların hamısı doğma ana dilini və onun ruhunu dərindən dərk edir. Doğrudan da, bolqar yazıçısı Stanislav Sivriyev bolqar dilini, Qoqol və Dostoyevski rus dilini, Ekzüperi fransız dilini, Botev və Zaxari Jozef macar dilini bilmirmi? Əlbəttə yox. Onların hər biri doğma ana dilini bilir. Bir sözlə, görkəmli şairlərin, yazıçıların, bəstəkarların, rəssamların hər biri doğma ana dilini bilir. Bəlkə də təpədən dırnağa qədər öz xalqına mənsub olanlar bəşəriyyət üçün qiymətli olur. Öz xalqına mənsub olanları dərindən bilməyənlər bəşəriyyətin dəyərlərini də dərindən öyrənə bilməz, bəşəri dəyərləri qiymətləndirə bilməz. Məsələn, Bəxtiyar Va-

habzadəyə görə, Niyazi kimi. «Niyazi həm ana dilini, həm də rus dilini incəliklərinə qədər bilirdi. O, xalq dilindən uzaq, süni kitab dilinin əleyhinə idi. Bir dəfə yəni nəğmələrin müzakirəsi üçün bir neçə şairi və bəstəkarı «Kommunist» qəzetinin redaksiyasına çağırmışdılar. Müzakirə başlamamışdan əvvəl Niyazi qəzetlərin dilindən şikayətlənib bir neçə misal çəkdi və göstərdi ki, bu ifadələr tərcümədən gələn, dilimizin təbiətinə zidd deyimlərdir. Belə saxta deyimlərdən qaçmaq, xalqın canlı danışığı dilinə söykənmək lazımdır».(Böyük dirijor. – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.201) Bəxtiyar Vahabzadəyə görə, sənətkarın böyüklüyü həm də onun danışığı mədəniyyəti, tələffüz qaydalarına düzgün riayət etməsi ilə əlaqəlidir. «Niyazinin danışığı mədəniyyəti, tələffüz tərzini onu dinləyənləri heyran qoyardı. Onun çox səlist, rəvan və duzlu danışığı vardı. Sözləri və deyimləri zövqlə seçər, təmiz danışmağa, cümlələrinə əcnəbi deyimləri qatmamağa çalışırdı. Onun nitqində də gözəl bir ahəng və sirli bir melodiya vardı». (Böyük dirijor. – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.201)

Bəxtiyar Vahabzadə hazırcavablılığı, söz döyüşündə aqlın itililiyini yüksək qiymətləndirir, Şəki lətifələrindən gətirdiyi nümunələr əsasında sözün yaratdığı gülüşün məziyyətlərini çatdırmağa çalışır və buna nail olur. Həm də Qarabağda Abdal Qasımın, Məşədi Abbasın, Salyanda Mirzə Bağının, Şəkiddə Hacı Feyzi oğlu İlyasın, Abdulcabbarın, Maşaq oğlu İsfəndiyarın lətifə-

lərinin kökündə hazırcavablılığın dayandığını qeyd edir. Xalq yaradıcılığının lətifə qolu, o cümlədən türkdilli xalqların müştərək yaradıcılığı olan Molla Nəsrəddin lətifələri hazırcavablılıqdan qaynaqlanır. Azərbaycanın hər bir regionunun, yerinin - şəhərinin, qəsəbəsinin, kəndinin təbiətinə, yerli psixologiyasına uyğun olaraq lətifələr yaranmışdır. Bəxtiyar Vahabzadə məhz bu cəhətləri nəzərə alaraq M.F.Axundov, Sabit Rəhman kimi komediya ustalarımızın və İsmayıl Osmanlı, Lütfəli Abdullayev kimi komik aktyorlarımızın Şəkiddən çıxmasını təsadüfi saymır. Buradan hazırcavab, bəmərə adamların çıxmasını mühitlə əlaqələndirir, bağlayır. Hətta zahirən çox qaraqabaq olan atasının məqamında hazırcavab, bəmərə olmasını mühitdə axtarır. O yazır: «Türk ordusu Azərbaycana gələndə (1918) Xillosi adlı bir əsgər evlənib Şəkiddə qalır. Qədim Şəki adətinə görə cavanlar hər cümə günü birinin evinə toplaşar, «Sıran gəzərdilər». Növbəti cümə günü Xillosigilə toplaşanda ev sahibi plov sinisini süfrəyə qoyub Osmanlı ləhcəsində «soxulun» deyir («başlayın» mənasında), özü isə ayaq üstə durub qonaqları seyr edir. «Soxulun» sözünə təəccüblənən atam üzünü Xillosiyə tutub «şongi», - deyir. Xillosi «İtə şongi deyərlər», - deyə atamın üzünə tərs-tərs baxır. Atam halını pozmadan:

- Soxulunun cavabı şongidir,- deyə cavab verir...»

(Şəki gülüşləri. – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışmaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.173)

Bəxtiyar Vahabzadə Lütfəli Abdullayevin hazırcavab, bəmərə olmasını da onun Şəkili olması ilə əla-

qələndirir. Qeyd edir ki, «Qarabağ musiqimizin, Qazax və Şirvan şeirimizin, Bakı təsviri sənətimizin məskəni olduğu kimi, Şəki də müdrik gülüşümüzün məskənidir». (Şəki gülüşləri.– Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışmaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.173) Odur ki, o, Lütfəli Abdullayevin hazırcavablılığını təsdiq etmək üçün bir hadisəni xatırlayır. Belə ki, Lütfəli Abdullayev xəstəxanada yatırmış. Bəxtiyar Vahabzadə, həkim Nurəhməd Əfəndiyev və Nurəhmədin yanında veterinar bir həkim ona baş çəkməyə gedirlər. Lütfəli ilə görüşdükdən sonra Nurəhməd veterinar həkimlə Lütfəlini tanış etmək istəyir. Ona görə də veterinar həkimi Lütfəliyə təqdim edir ki, bu kişi veterinar həkimdir, gətirdim ki... Lütfəli Nurəhmədin məqsədini başa düşüb dərhal deyir: «Veterinar olduğumu bildim. De görək, hansınızın həkimidir?- deyə onun sözünü ağızında qoydu». (Şəki gülüşləri.– Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışmaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.173)

Bəxtiyar Vahabzadə yazır: «Bir dəfə Lütfəlidən soruşdum:

- Söz döyüşündə heç səni bağlayan olubmu?

- Olub, - deyə başladı əhvalatı danışmağa.

Şəkiddə ərzaq dükanına girib satıcıdan soruşdum:

- Sizde palana quşqun olarmı?

Satıcı:

- Lütfəli əmi, var, amma sənin razmerin çətin tapılar, nədən ki, çox yoğunsan, - dedi». (Şəki gülüşləri.–

Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.173-174)

Bəxtiyar Vahabzadə xalqımızın mənəvi cəhətdən zənginliyini üzə çıxaran hər bir tədqiqata çox diqqətlə yanaşır, onları oxuyur və rəyini söyləyir. Bu mənada onun «Kərkük folkloru antologiyası»nın tərtibçisi Q.Paşayevə açıq məktubu «O qədər uzaq, bu qədər yaxın» adlanır. (O qədər uzaq, bu qədər yaxın. – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.147-152) Bizim hər birimiz «Kərkük bayatıları» (1968), «Kərkük mahnıları»(1973), «İraq-kərkük atalar sözləri» (1978), «İraq-kərkük bayatıları» (1984), «Kərkük tapmacaları» (1984) kitabları ilə tanış olaraq bildik ki, kərküklülər bizim öz qardaş və bacılarımızdır. Bundan başqa, bir şeyi də bildik ki, İraqda rəsmi bir vəzifədə çalışan Qəzənfər Paşayev böyük bir vətəndaşlıq nümunəsi göstərərək adları yuxarıda qeyd olunan kitabları ərsəyə gətirdi. Ona görə də Bəxtiyar Vahabzadə çox haqlı olaraq yazır ki, Qəzənfər Paşayevin bu xidmətləri türkdilli ölkələri qarış-qarış gəzib xalq incilərini toplayan, onları təsnif edib qruplaşdıran və çap etdirən S. Mümtazı yada salır. Bir də onu yada salır ki, biz bir xalqıq. Dilimiz, dinimiz, ruhumuz birdir. Kökümüz və soyumuz birdir. Bizim hamımıza ulularımızdan qalan bir varlıq var. O da bizim ana dilimizdir. Bu dil bizim milli mənləyimizi qoruyub saxlayıbdir.

Bəxtiyar Vahabzadə Kərkük alimi İrmağın bu sözlərini məmnunluqla qəbul edir: «Vətən torpağı kiçi-

lib genişlənə bilər, tamamilə əldən çıxa bilər, sərhədləri tükənə bilər, hətta şən və şərəfi tapdana bilər, dini dəyişdirilə bilər. Lakin bir şey dəyişmir. Qalan bu təkl varlıq ana dilidir». (O qədər uzaq, bu qədər yaxın. – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı,1988, s.149)

Bəxtiyar Vahabzadəni yanğı ilə dindirən, onun dil barədə olan hisslərini coşdurən Qəzənfər Paşayevin Kərküklə bağlı yerinə yetirdiyi mənəvi vəzifədir. Yəni yazdıqları kitablardır. Məhz bu kitablarda Bəxtiyar Vahabzadənin ruhunu yerindən oynadır. O yazır: «Hər xalqın dili o xalqın ruhudur, psixologiyasıdır, mənəviyyətidir, tarixidir,tarix boyu keçib gəldiyi yollardır. Xalqın dilini yaradan sözlər, o sözləri bir-biri ilə birləşdirən şəkilçilər, fellər, sifətlər, təyinlər quru rəqəmlər deyil, hecalarında xalqın nəbzi atan canlı ürəkdir, düşünən beyindir. Onlar bizimlə birgə yaşayır, düşünür, bizi də yaşadır və düşündürür. Hər xalqın övladı o xalqın yaratdığı dillə düşünür və həmin dillə öz ürəyinin yanğısı, beyninin fikrini ifadə edir». (O qədər uzaq, bu qədər yaxın. – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı,1988, s.149)

Bəxtiyar Vahabzadə qohum türk dillərini bir-birindən fərqləndirən cəhətlərin olduğunu nəzərdən qaçırmır. Qeyd edir ki, türk və türkmən dilləri bizim dilimizə nə qədər yaxın olsa da, bunları bir-birindən fərqləndirən cəhətlər vardır. Məhz bu cəhətlərdən Qəzənfər Paşayevin bir dilçi-dialektoloq kimi bəhs etməsi Bəxtiyar Vahabzadəni olduqca razı salır. Beləliklə, o,

Qəzənfər Paşayevin Azərbaycan dilində və kərküklərdə türk və türkmən dillərindən fərqli olan məsələləri təhlil etməsini razılıqla qəbul edir. Məsələn, türkmən dilində «g» samitinin olmaması, türkmən dilində «dik», «dik», «miş», «miş»şəkilçilərinə təsadüf edilməməsi, bunun əvəzində onlarda «qan», «ken», «an», «en» şəkilçilərinin işlənməsi, bizdə və kərküklülərdə «acaq», «əcək» şəkilçilərinin işləndiyi halda, türkmənlərdə «jak», «jek» şəkilçisinin işlənməsi, türkmən dilində ilkin uzanmanın (təbii ki, saitlərdə) olması və bunun sözün mənasını dəyişməsi halı geniş yayıldığı halda (məsələn, at-ad, aat-at), bu xüsusiyyətin Azərbaycan dilində və Kərkük dialektində olmaması və s. (O qədər uzaq, bu qədər yaxın.– Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.150)

Bəxtiyar Vahabzadəyə Qəzənfər Paşayevin araşdırmaları fürsət verir ki, o, bəzi faktları deyə bilsin. Məsələn, Əbdüllətif Bəndəroğlunun fikri: «İraq türkmanlarının ləhcəsi Azərbaycan dilindən fərqlənir. Lakin ləhcədə bəzi xırda fərqlər nəzərə çarpır». Yaxud Kərküklü alim Əta Tərzibaşının fikri: «Bizim türkman ləhcəsi azəri ləhcəsinə türk ləhcəsindən daha yaxın və bəlkə əkiz qardaşlar olmaqla bərabər, bu ləhcələr uzun bir tarix boyunca çeşidli səbəblərin təsiri ilə bir-birindən xəbərsiz olduqları halda aralarında görkəmli fərqlər bilinməmişdir». Fuad Köprülünün fikri: «İraq türkmanları oğuzcanın, azəri tərcüməsini qonuşan türklər...» (O qədər uzaq, bu qədər yaxın. – Bəxtiyar

Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.150)

Bəxtiyar Vahabzadə Qəzənfər Paşayevin folklor nümunələrini Kərkük ləhcəsində, dəyişmədən, olduğu kimi verməsini bizim bütün incəliyinə qədər eyni xalq olmamızı təsdiq edən fakt kimi qiymətləndirir. Məsələn, çiriş-yarışqan, araçı- ara düzəldən, hil gəlmək-kələk gəlmək, tənə-sırğa, cana-pis, külçə-paxlava, təndirdə bişirilən yağlı çörək və s. sözlərin eynilə Şəki dialektində işləndiyi, yaxud «Aya deyir, sən bat, mən çıxım» (Kərkükdə), «Aya deyir, sən çıxma, mən çıxım» (Azərbaycan dilində), «Arvad hamamına döndü», «Gəl mənə gör, dərdimdən öl» və s. idiomatik ifadələrin eyniliyi, yaxud «Yar bizə qonaq gələcək», «Ay qara xal qız», «Ay qız heyranın ollam», «Kətan köynək dizdən yar», «Evlərinin önü yonca», «Bu gələn yar olaydı», «Pəncərədən daş gəlir», «Bu xal nə xaldı» və s. xalq mahnılarının eyniliyi yalnız bizimlə kərküklülərə xasdır. (O qədər uzaq, bu qədər yaxın. – Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.151) Bəxtiyar Vahabzadə yazır: «...Ağdam, Ağsu, Ağdaş, Bilava, Boyat, Qarabulaq, Qaraqoyunlu, Qaradağ, Qarabağlı, Əmirli, Yəyci, Yengicə, Mandılı, Mərdinli, Üçtəpə, Xasa, Xasəderli, Çardaxlı və s. rayon, kənd və s. adlarının eynilə Kərkük dolaylarında da olması barədə düşünmək lazımdır. Kərkük xoyratlarında, kərküklülərin dastanlarında tez-tez Qarabağ, Gəncə, Şəki, Şirvan və başqa yer adlarından söhbət gedir». (O qədər uzaq, bu qədər ya-

xın.– Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1988, s.152) Bununla da Bəxtiyar Vahabzadə öz fikirləri və mövqeyi ilə döyünən ürəklərə məlhəm qoyur. Dilimizin xalqımızın ruhundan xəbər verməsini dilçi-psixoloq, dilçi- etnoqraf, şair-vətəndaş kimi yanğıyla, təbii ki, təəssübkeşliklə geniş ictimaiyyətə çatdırır, onun ictimailəşməsi yolunda əlindən gələni əsirgəmir.

V FƏSİL

BƏXTİYAR VAHABZADƏNİN YARADICILIĞINDAN DİLLƏ BAĞLI SEÇMƏLƏR

Heyrət, ey büt!..¹

(ixtisarla)

Mən həmişə Füzulinin bu qədər sevilməsinin, əzbərlənməsinin səbəbini aydınlaşdırmaq istəmişəm. Axı bir məsələni də unutmaq olmaz ki, indiki Azərbaycan dili Füzuli dilindən fərqlidir. Füzuli dilindəki ərəb və fars sözləri, tərkibləri müasir Azərbaycan dilində yoxdur. Xalq bu sözləri tam mənada başa düşə bilmir. Bununla belə xalq bu şeirə necə də vurğundur! Görəsən, bunun sirri nədir?

¹ Bu məqalələr barədə (“Heyrət, ey büt!..”, “Mən ona bərluyam”, “Mən aşiqəm, yasaq yoxdur dilimə!”, “Həyatın nəfəsi şeir deyilmə?”, “Adlar, ləqəblər”, “Bir “Tut ağacı” var...”, “Yel qayadan nə aparar”, “Adidə qeyri-adi”, “Dildə təbiilik və gözəllik”, “Ana laylası, uşaq dünyası”) bax: Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. B., Gənclik, 1976

Bunun sirri ondadır ki, xalq ayrı-ayrı ifadələri, kəlmələri başa düşməsə də Füzuli ruhunu, Füzuli zövqünü və düşüncə tərzini çox yaxşı başa düşür. Çünki Füzuli ruhu, onun düşüncə tərzini xalqın özünüküdür. Çünki Füzuli şeiri bütövlükdə bu xalqın öz bağrından fısqıran bir nalədir, bir fəryaddir. Çünki Füzuli şeiri öz kökləri ilə bu torpaqdan göyərmiş, bu torpaqdan boy atmışdır. Demək, Füzuli, kənardan gəlmə hər hansı bir təriqətin deyil, xalq ruhunun ifadəçisi olmuşdur.

Mən ona borcluyam

(ixtisarla)

1947-ci ildə mən aspiranturaya daxil oldum. Mən “Səməd Vurğunun poeziyası” mövzusunda dissertasiya yazmağa başladım. Bu mövzu mənə yalnız elmi iş olmadı. Bu mövzunu işlərkən mən həm də bir şair kimi Səməd Vurğundan, onun sənətkarlıqla işlətdiyi ədəbi vasitələrdən, sənətin sirlərini öyrəndim. Mən 1950-ci ildə dissertasiyama tamamlayıb müdafiə etdim, elmi dərəcə aldım. Mən həmin əsərimdən bir nüsxə Səməd Vurğuna təqdim etdim. O özünün yaradıcılığı haqqında yazılan dissertasiyanı varaqlayıb mənə dedi:

-Elmi işdir yazmısan, yaxşı eləmişən. Ancaq mənə sən şeirdə daha çox müvəffəq olursan. Sən bu yolla getməlisən.

Səməd Vurğun bizim şeirlərimizi oxuyarkən, xüsusən onun dilinə, dilin bədiilik və obrazlılığına çox

diqqət yetirirdi. O bizi həmişə dərin məzmunla bərabər yüksək sənətkarlığa çağırırdı. O, 1951-ci ildə yazdığım “Əbədi heykəl” poemasının əlyazmasını məndən almış və bu poemanı çox diqqətlə oxumuşdu. Bir həftədən sonra mən ondan poemanı geri aldıqda, əsərin bir çox səhifələrində onun qeydlərini gördüm. Poemanın bu nüsxəsi Nizami muzeyində saxlanılır. O, bir çox misraların altından xətt çəkərək: “dilə fikir ver” sözlərini yazmışdır. Bəyəndiyi misraların yanında isə ya üç nida, ya “sağ ol”, yaxud da “afərin” sözlərini yazmışdı. Həmin poemanı Səməd Vurğunun qeydləri əsasında yenidən işləyib çapa verdim və əsər haqqında tənqidimiz yaxşı fikirdə oldu.

Beləliklə, Səməd Vurğunun göstərişləri biz gənclərə həmişə fayda vermiş və bizim inkişafımıza kömək etmişdir. Mən bir şair kimi yetişməyimdə, Səməd Vurğunun məruzələrinə, onun alovlu şeirlərinə və bizimlə olan şəxsi söhbətlərinə çox borcluyam.

Mən aşıqəm, yasaq yoxdur dilimə

Bizim evimiz Şəkinin “Yuxarı-baş” məhəlləsində idi. Şəhərin qurtaracağındakı ən axırıncı evlər bu məhəllədədir. Bizim məhəllədən sonra dağlar başlayır. Evimiz dağ yolunun kənarında, bir tərənin üstündədir. Yazbaşı qoyun sürüləri bizim evin yanından keçib dağa gedərdi. İldə iki dəfə, qoyun dağa çıxanda və düşəndə bu yolda mərəkə qopardı. Birdən yarım saat dayanıb mələşə-mələşə ötən qoyun sürüsünə tamaşa edə, ləz-

zət alardıq. O zaman babamın dilindən bir bənd şeir eşirdim:

Kəkotu, qırxbuğum, qaymaqçıçəyi,
Bənövşə, qantəpər, qızlar örpəyi,
Qoyun mələşməsi, çoban tütəyi,
Çəkir uzaqlar xəyalı, yaylaq!

Əlbəttə, bu bənddəki bütün sözləri başa düşürdüm. Kəkotunu, qırxbuğumu, qaymaqçıçəyini, bənövşəni görmüşdüm. Qoyun mələşməsini, çoban tütəyinin səsinə dəfələrlə eşitmişdim. Amma bu bənddəki “xəyal” sözünü heç cür başa düşə bilmirdim. Maraqlı burasıdır ki, babamdan soruşardım, o da məni başa sala bilməzdi. O zaman təəccüb eləyərdim: “Kişi söz oxuyur, amma oxuduğu sözün mənasını özü başa düşmür”. Əslində babam bu sözün mənasını başa düşürdü, daha doğrusu, fəhm eləyirdi, amma altı-yeddi yaşlı uşağa “xəyal” sözünü başa sala bilmirdi.

Mənim şeirlə ilk tanışlığım babamın dediyi bu bənddən, nənəmin çağırdığı bayatılardan başlamışdır. “Xəyal” sözünün mənasını isə mən çox sonralar başa düşdüm.

Ələsgər şeiri xalq şeiridir. Bəzən adama elə gəlir ki, bu şeirləri bir nəfər yox, xalq özü yaradıb. Ona görə ki, bu şeirlər xalq ruhunun, xalq mənəviyyatının hayqırtısıdır. Bu, Ələsgər şeirinin birinci tərifidir. İkinci tərif ondan ibarətdir ki, Ələsgər şeiri başdan-başə həyatın özüdür. “Aşıq gördüyünü çağırır” misalını yada salsaq, fikrimiz daha da aydın olar.

“Bir gözəl görmüşəm Çayqılınclıda”, “Getmə göz önündən, ay Şəkər xanım”, “Çıraqban eləyib mahalı Xurşud”, “Dərdim artıb dönüb ümmanə, Telli”, “Adı Tərlan, özü tərlan balası”, “Qənd əzilib dil dəhanə, Gülpəri”, “Xəstə könlüm gəldi saza, Müşgünaz”, “Bütün gözəllərin gözəli Güllü” misraları ilə başlayan şeirlər bizə deyir ki, Aşıq Ələsgər də yalnız gördüyünü çağırır. Azərbaycan təbiəti, Azərbaycan ruhu Ələsgər şeirində dil açıb oxuyur. Bu şeirlər Vətənimizdən danışan şaqraq nəğmələrdir!

Ələsgər şeirinin üçüncü cəhəti ondakı hikmətdir, dərinlikdir:

İki bədən gördüm, altmış başı var,
Müttəsildi onda qeyri sirr olur.
İki sərraf gərmiş vurub dolanır,
Gahdan iki olur, gahdan bir olur.

Burada Ələsgər aşıqlıqdan çıxır, mütəfəkkir şair səviyyəsinə yüksəlir. “Niyə?”, “neçin?”, “nədən?” sualları qarşısında durmayan şair, hələ şair deyil. Mən deyərdim ki, şairin şairliyi “niyə?”, “nədən?” sualları ilə başlayır. Çünki şair onu əhatə eləyən aləmə mənə, hikmət gözü ilə baxır. Elə şairi başqalarından fərqləndirən də bu cəhət deyilmə? Axı, şair predmetin özünü yox, içini, bəzəyini yox, özəyini görür:

Yerin, göyün, ərşin, gürşün insanın
Kühü, bünövrəsi ay nədən oldu?
Yeri göydən, göyü yerdən kim seçdi?
Hikmətin dəryası ay nədən oldu?
Yeddi qat göy nə növünən quruldu?

Neçə qəndil, neçə sütun vuruldu?

Sən kimsən, mən kiməm, kimdən soruldu?

Ustadlar ustadı, ay nədən oldu?

Bu qoşmadırımı? Bəli, formaca qoşmadır. Ancaq məzmunca klassik ədəbiyyatımızın, Nizami, Füzuli şeirinin davamıdır. “Mən kiməm”, “sən kimsən”, “biz doğulmamışdan əvvəl nə idik, indi nəyik, sonramız nə olacaq?” sualları qarşısında dayanan bir şairin “mən aşığam, yasaq yoxdur dilimə” deməsi qədər təbiidir.

Mən bir də Ələsgəri bu cəhətinə görə sevirəm. Uşaqılıqda onun şeirlərindəki doğmalığa, təmizliyə, nəğməyə vurulmuşdumsa, indi onun hikmətinə, onun dərinliyinə səcdə edirəm.

Həyatın nəfəsi şeir deyilmi?

(ixtisarla)

İnsanın qəribə təbiəti var, o bilir ki, “heç kəs bu dünyanı tutub qalmayıb”, bununla belə o gecə-gündüz vuruşur, çarpışır, amalı uğrunda mübarizə aparır.

Çalışır, düşünür hər gün, hər saat,

İnsanda eşqə bax, təbiətə bax.

İnanır əbədi deyildir həyat,

İnanmır ölümə, inanmır ancaq.

Burada şair insandakı həyat eşqini alqışlayır, özü də necə aydın və ürəyə yatımlı.

Hüseynin şeirlərindəki təbiilik və səmimiyyət də burdan doğur. Təbiilik! Nə gözəl sözdür, axı bu söz tə-

biət sözündən yaranmışdır. Təbiət saxtılıq və sünilik sevmir. Təbiət - təbiət olduğu üçün gözəldir. Sənət də belə. O, uydurma və saxta deyilsə, təbiət qədər cazibəli, təbiət qədər sevimli olacaq. Təbiətin ana qoynuna istədiyini qədər bax. O səni heç zaman yormaz, çünki o təbiidir, onda saxta heç bir şey yoxdur. Hüseynin şeirlərində təbiətin özü bütün əlvanlığı ilə dil açıb danışır. Danışmır, oxuyur. Bəzən bu şeirləri izah və təhlil etmək istəmirsən. Axı bu şeirlər təranədir, təranəni danışmaq dilinə çevirməyə nə hacət!

Gəl çıxmaq seyrinə uca dağların

Çəmən olan yerdə xalça nə lazım.

Gözündən su içək buz bulaqların,

Lilpar olan yerdə dolça nə lazım?

Torpağın ətrini fikirləşəndə

İpək tellərinə çiçək taxarsan.

Səhərlər yadına güzgü düşəndə

Maral baxan gölə sən də baxarsan.

Titrəmə soyuğa, yanma sazağa,

Üşüsən, otlardan yorğan istərik.

Daş-kəsək toxunsa ələ, ayağa

Loğman çiçəklərdən dərman istərik.

Şair burada nəyi təbliğ edir? Təbiətin təbiiliyini və bu təbiilikdəki saflığı, bəkarəti. Burada təbiətin verdiyi təbii nemətlər süni şeylərə qarşı qoyulur. Çəmən - xalçaya, lilpar - dolçaya, göl - güzgüyə, çiçəklər - kimyəvi dərmanlara.

Məgər bu şeir təbiətin bir parçası deyilmi? Elə bil bu şeiri şair fikirləşib yazmamışdır, misralar təbiətin qoynundan özü süzülüb kağıza tökülmüşdür. Bunun üçün də bizi bezdirmir, oxuyanda dilimiz topuq çalmır. Misraların qanadlarında uçub təbiətə qonaq gedirik. Axı insan təbiətin aşıqıdır. Biz şəhərlərin səs-küyündən usananda təbiətə qaçır, şəhərin suallarına təbiətin məsumluğundan, saflığından cavab istəyirik.

Adlar, ləqəblər

Universitetin müəllimlərindən biri mənə İsa Hüseynovun təzə povestini - "Kollu Koxa"nı çox təriflədi. Soruşdum:

- Nədən danışırsınız?

Dedi:

- Adların yanına qoşulan ləqəblərdən.

Bəli, adlara ləqəb qoşmaq hələ qədimdən bizim kəndlərimizdə adətdir.

Dərhal yadıma bizim tərəflərdəki ləqəblər düşdü:

Şətə Cabbar, Pələ Qaffar, Çaqqal Əyyub, Ayaqyalınlar, Təndirəgirənlər, Yeddiəppəklər, Daşagirənlər, Qıyalar və s.

Fikirləşdim, yəqin yumoristik əsərdir. Bəs, axı yumor, satira İsanın üslubuna xas deyil...

Dostum əlavə etdi:

-Mirzə Cəlilin xatirəsinə həsr edib.

Demək, bu əsərdə Mirzə Cəlilin üslubuna, ruhuna yaxın nə isə vardır. Maraqlandım, oxudum. Həqiqətən bu povestdə Mirzə Cəlil ruhu hakimdir. Zaman dəyişdikcə hər şey kimi sənətkarların üslubu da, xətti də dəyişir və bu xətt günün əks-sədası olur.

İsa Hüseynovun əsərləri həmişə böyük mübahisə doğurur. Müxtəlif, bir-birinə zidd fikirlər söylənilir. Niyə? Çünki İsanın hər bir əsəri, həmişə bizə təzə söz demişdir. Bu mənada onun həmin sonuncu əsəri mənim daha artıq xoşuma gəlirdi. İsa Hüseynovun söykəndiyi nöqtə həmişə möhkəm olur. Çünki onun ayaqlarının altında torpaq möhkəmdir, o, torpağa dayanır. İkinci tərəfdən isə həmişə işıqda dayanıb kölgəni qırmanclayır. Çünki o, gözdən yayınıb çuxurlarda gizlənən kölgələri də işıqlandırmaq istəyir.

Bu əsərin qəhrəmanı Kollu Koxa, İsa Hüseynovun yaradıcılığında tamam təzə obrazdır. Bu, müəyyən qədər müəllifin özüdür. Daha doğrusu, onun mövqeyi - müəllif mövqeyidir. İşıqlı adamdır, müsbətdir. Adi adamdır, suçudur. Heç orta savadı da yoxdur. O, kiminlə döyüşür? Şöhrəti respublikanı götürmüş Qılınc Qurbanla, ali təhsilli kolxoz sədri Cavanşirlə. Bu adamların adlarına diqqət yetirək. Qılınc Qurban, Cavanşir mənfi tərəfdə, Kollu Koxa müsbət tərəfdə. Təzəlik adlarda da var. Axı, bir adətdir ki, bədii əsərlərdə müsbət qəhrəmanların adları gözəl, təzə, mənfilərin adları isə köhnə və eybəcər olmalıdır. Burada isə əksinədir.

Kollu Koxanın adı arxiv qoxuyur. Mirzə Cəlil qəhrəmanlarının adına oxşayır. Ancaq fikri təzədir, qəl-

bən təmizdir. Elə əsərdə mətləb də bunun üstündədir. Adlar, ləqəblər məsələsi! Kollu Koxa, əvvəlcədən, xarakterini bilinmədən qoyulan adların əksinə, adamlara xarakterini ilə, düşdüyü vəziyyətlə əlaqədar olan adlar, ləqəblər qoyur. Burada o bizə Dədə Qorqudu xatırladır.

Kollu Koxanın bu işində heç bir təəccüblü şey yoxdur. Bu, ənənədən gəlir, xalq ənənəsindən! Dədə Qorqud igidlik göstərməyincə, həyatda öz simasını bildirməyincə adamlara ad qoymazdı. Odur ki, Koxa haqlı olaraq iddia edir:

“- Hamının ləqəbi var. Ləqəbsiz adam yoxdur”.

Necə bilirsiniz, Koxa düz demir?

Camaat Koxaya inanmayanda, o belə deyir:

“- Açıq ürəyinizi. Ürəyinizə baxın. Ləqəbləriniz ordadır. Kimin ürəyi necədir, vicdanı necədir, ləqəbi də elədir.

Hamı susdu.

Hakim yerə baxırdı, qızarmışdı”.

Çox gözəl vəziyyətdir. Bayaقدan başqalarını mühakimə edən hakim niyə qızardı? Çünki o, Koxanın əmri ilə qəlbinə baxmışdı. Baxmışdı və görmüşdü. Nə görmüşdü? Onu bir özü bilir.

Qızarmışdı! Onu qızardan nə idi? Bizə məlum olmayan gizli əməlləri. Bu bircə sözlə obraz da tamamlandı, fikir də. Mən deyərdim, fəlsəfə də.

Bu fəlsəfə çox böyükdür. Etiraf fəlsəfəsi. Vicdan mühakiməsi!

İsa bizi vicdanımıza baxmağa çağırır. Əgər biz bu yolla getsək, məhkəmələrə - başqalarının mühakiməsi-

nə ehtiyac qalmaz. Onda biz ürəyimizin dərinliyində gizlənən hissələrimizi, bəd əməllərimizi görür, adlarımızı unudar, ləqəblərimizi özümüz təyin edirik. Onda Cavanşir 20-25 il içində böyüdü, Pəpə - kökə nənənin torpaq damını unutduğuna görə qızarar, adının gözəlliyini unudar, öz-özünə “Limbuş” ləqəbini qoyardı. Onda bilirdi ki, o yaltaqdır, adlı-sanlı adamların kölgəsində dolanmaq istəyir. Onda o bilirdi ki, kölgədə bitənin öz kölgəsi olmaz, adamın öz kölgəsi gərək!

Əgər Qılınc Qurban - vaxtı ilə ayrılıqları qılınc kimi kəsən Qurban - öz qəlbinə baxa bilsə idi, o da görürdü ki, artıq qılıncı kəsərdən düşüb, korşalıb, ayrılıqları kəsmir. Çünki artıq bu qılınc özü əyilib.

Əsərdə qoyulan ikinci məsələ Qılınc Qurbanla bağlıdır. Bu da Qılınc Qurbanın kəsərdən düşməsinin səbəbləridir.

Qılınc Qurban nə qədər ki, öz doğma kəndində yaşayırdı, camaatın dərini də bilirdi, sərini də. Onda doğrudan da göy kimi guruldayır, şimşək kimi çaxır, qılınc kimi kəsirdi. Bu zaman kişini qaldırıb dağ başına qoydular. Onu rayon mərkəzinə köçürtdülər, ev verdilər, böyük vəzifə verdilər. Bundan sonra o, həyata təzə evinin balkonundan baxmağa başladı, ayağının altından torpaq qaçdı. Qurban elə bildi böyüdü, amma, əslində, o kiçilmişdi. Vəzifəcə böyüyüb ürəkə kiçilmişdi.

Qurban o qədər kiçildi ki, adi bir suçunun verdiyi “Podrat” ləqəbi onu özündən çıxartmışdır. Dəhşətli istidə, gecənin yarısı durub kəndə gəlir, Koxa ilə üzbəüz dayanıb onun “dərini vermək” istəyir, ancaq əksinə

olur. Koxa onun dərslərini verir. Bunun səbəbini Koxa özü çox yaxşı izah edir. Koxa Qurbanın şəkər xəstəliyini nə tutulduğunu eşidəndə belə deyir:

“- Ancaq məni bağışlayın. Mənim “Podrat”ım yox, o kişini naxoşlardan sizin çək-çevirinizdir. Özü deyirdi, o qədər şirni-mirni yedirdilər ki, axırda damarlarım da qanıma da şəkərə döndü”.

Buradakı “şəkər” sözünə diqqət yetirək. Şəkərin birinci mənası müstəqim, ikinci mənası isə məcazidir. Onu üzünə qarşı o qədər təriflədilər ki, ona o qədər şirin sözlər dedilər ki, axırda ayağının altından yer qaçdı, Qılınc Qurban dönüb oldu Podrat Qurban.

Bu faciəni hamıdan əvvəl Qurban özü başa düşmüşdü. Elə buna görə də onun şəninə şirin sözlər deyilən iclasda (o, pensiyaya çıxandan sonra) “məna elə bir vəzifə verin ki, ondan torpaq iyi gəlsin” - deyir. Əsərdə qoyulan üçüncü məsələ də məhz bu torpaqla bağlıdır.

Qurban kişi Koxa ilə haqq-hesab çəkmək üçün gecənin yarısı, şəninə kitab bağlayan jurnalistlə kəndə gəlmiş zaman kolxoz sədri Cavanşir onları özünün iki-mərtəbəli, cah-cəllalı evinə dəvət edir. Kənd bürküdür, qonaqlar sərinləmək istəyirlər. Onlar sədrin evində sərinliyə biləcəklərmi? Bu zaman Koxa qabağa çıxır, döşünə döyüb deyir ki, mən kənddə sərinləmək üçün “kurort” kimi yer tanıyıram. O yer haradır? Pəpə-kökə nənənin torpaq damı.

Bunu bilən Cavanşir dəhşətə gəlir:

“-Bu nə hoqqadır? Hara gətiribsən, camaatı? - deyər Koxanın üstünə cumur.

-İçəri keç, sonra danış, Cavanşir.

-Nə var içəridə? Cında qarının iyli damını tanıyıram.

-Tanımırsan, Cavanşir. Buyurun, a qonaqlar. Kurort-cənnət, nə desəniz, bax, bu damın altındadır”.

Bununla heç də müəllif torpaq damları uca binalara qarşı qoymur, elə buna görədir ki, torpaq damlı kənd başqa yerə köçürülür. Camaat ikimərtəbəli daş evlər tikir. Lakin burada çox incə bir mətləb vardır. Yazıçı demək istəyir ki, bu gün Cavanşirin yaşadığı ikimərtəbəli bina bu torpaq damdan doğulmuşdur. Məgər Cavanşir də, Koxanın özü də bu damlarda böyüməmişlərmi? Biz bu gün torpaq damlarda deyil, uca binalarda yaşama-lıyıq. Çünki əsr, zaman bunu tələb edir. Biz hər gün, hər saat irəli gedirik. Biz irəli gedək, ancaq kökümüzü də unutmayaq, cında nənələrin də qayğısına qalaq. Kökdən ayrılmaq, torpağa dal çevirmək bəlasını Koxa bu cür izah edir:

“- Səndən xəbər alıram ki, Pəpə-kökə nənə niyə dönüb Cında nənə olub? Çünki pəpəsini-kökəsini yeyib, özünüzün əliniz pəpəyə çatandan sonra onu lazımsız cında tək atıbsınız! İyirmi beş ildir ki, sən çıxıbsan bu qara damdan. Uzağa getməyibsən. Buradaca, gözümüzün qabağında gəzirsən, sədrlik eləyirsən; de görüm, bu 25 ildə bircə kərə baş salıbsanmı bu qara dama ki, görəsən Pəpə-kökə nənəniz necə dolanır, dərdi-səri nədir? Baş salmayıbsan! Çünki səndən ötrü bu saat

bu qarıynan səhər-səhər evdən çıxanda çəkməni silib tulladığın cıdanın heç bir təfavütü yoxdur! Çünki sənin sinəndə ürək əvəzinə daş asılıb, Cavanşir!”

Burada torpaq dam da, Pəpə-kökə nənə də, ona verilən ləqəb də (Cında) rəmzdır. Ancaq havadan asılı rəmlər deyil, təbii, həyatın özündən doğan canlı rəmlərdir. Bu kiçik povest böyük məsələləri, müasir həyatımızla bağlı problemləri çox gözəl əhatə edir.

Bir “Tut ağacı” var...

(ixtisarla)

Əsrimiz lakonizmi çox sevir. Dünya ədəbiyyatına öləri nəzər salmış olsaq, görürük ki, indi romanların da həcmi xeyli kiçilmişdir. Məsələyə bu baxımdan yanaşdıqda, hekayə janrına bu gün tələbin daha da artdığını görürük. Mən Ələviyyənin bir hekayəsini misal gətirmək istəyirəm. “O, bundan şirindi!” hekayəsi vur tut dörd səhifədən ibarətdir. Hekayənin predmeti bir tikə qənddir. Müharibənin ağır illərində ana oğlunun ad günündə onu bir tikə qəndlə təbrik edir. Müharibə qurtarandan sonra da bunu unutmur. Ona başqa hədiyyələrlə yanaşı, bir tikə də qənd verir. Oğul yeyir. Ancaq bu qənd müharibə ilində yediyi qəndin dadını vermir. Oğlan hər dəfə, “o, bundan şirindi!”-deyir.

Yel qayadan nə aparar?

Türkiyədə nəşr olunan “Varlıq” jurnalının 1972-ci il avqust nömrəsində İsmət Zeki Eyyuboğlu adlı birisinin “Ölü ədəbiyyat” adlı məqaləsində son əsrə qədərki türk ədəbiyyatı “ölü ədəbiyyat” adlandırılır. Təsəvvüf ədəbiyyatını, böyük Azərbaycan şairləri - Nəsimini və Füzulini fikirdən məhrum, mənasız, əyləncə məqsədi ilə yazan şairlər hesab edir.

Mən bir qələm sahibi kimi dünya ədəbiyyatının böyük sənətkarlarına milliyyətindən asılı olmayaraq həmişə səcdə etmiş, özümü onlara borclu sanmışam. Klassiklərin ünvanına deyilmiş nalayiq bir sözü, yaxud qeyri-dəqiq bir fikri, ümumiyyətlə, ədəbiyyata, sənətə, mədəniyyətə bir qəsd-qərəz hesab edirəm.

Eyyuboğlu klassik ədəbiyyatın, xüsusilə Füzulinin dilinin qəlizliyindən gileylənir və iddia edir ki, Füzuli təqlidçi şair olmuşdur. O, Füzulinin təqlidçiliyini ərəb və fars dillərindən götürdüyü bəzi tərkib və sözlərdə görür.

Bu inkaredilməz həqiqətdir ki, Füzulinin dilində ərəb və fars tərkibləri çoxdur. Lakin bu təqlidçilik deyil. Bəs dilin tarixiliyini nəzərə almaq lazım deyilmi? Dünyada hansı xalq iddia edə bilər ki, mənim dilim tamamilə safdır? İkinci tərəfdən, dünyanın ən mühafizəkar xalqlarından sayılan ingilislərin müasir dili Şekspir çağının dilidirmi? Bəs bu dil o vaxtdan bəri inkişaf etməmişmi? Eyyuboğlu Füzulini dil təqlidçiliyində günahlandırırsa, özü cümləbaşı Avropaya istinad edir, və-

ziyyətin Avropada tamamilə başqa cür olduğundan misallar çəkir. Əgər, Füzuli başqa xalqların dilindən ayrı-ayrı kəlmələr götürübsə və bu günah sayılarsa, bəs Eyyuboğlunun fikir, ideya və məslək təqlidçiliyinə necə baxaq? Təqlid doğrudan da pis şeydir. Məqalələrimdən birində dediyim kimi, təqlid heç kəsi xoşbəxt etməmişdir. Başdan fəsi götürüb, əvəzində Avropa panaması qoymaqla yeniləşmək, “avropalılaşımaq” olmaz. Əsas məsələ başın çölünü dəyişməkdə deyil, içini dəyişməkdədir. Avropanın yaxşı və müsbət cəhətlərini zahirən deyil, daxilən, mənən dərk etmək lazımdır. Əgər belə olsaydı, addımbaşı Qərb ədəbiyyatından misal çəkən Eyyuboğlu Avropadan klassiklərə hörmət dərslərini öyrənər, klassikləri inkara qalxmazdı. Avropalılar- ingilislər, fransızlar, almanlar, ruslar adlarını fəxrlə çəkdikləri öz babalarının – Bethovenin, Baxın, Şekspirin, Puşkinin, Tolstoyun, Balzakın, Hüqonun yubileylərini keçirir, heykəllərini ucaldır, adlarına küçələr qoyur, onları sevə-sevə oxuyurlar. Əgər dil qəlizliyinə görə klassiki inkar etmək mümkünsə, Avropada milli dillər inkişaf edənə qədər bir çox şairlərin yalnız latın dilində yazmasını Eyyuboğlu nə ilə izah edir? Vaxtı ilə Avropada ümumi ədəbi dil latın dili olmamışmı? Elm tarixində “Neolatın poeziyası” deyilən məfhum nədir? İtaliya poeziyasının ən böyük nümayəndələrindən biri olan Françesko Petrarka latın dilində yazmamışmı? Belə misallardan yüzlərlə gətirmək olar.

Eyyuboğlu yazır: “Bir bakalım ən böyük ozanlarımızdan biri sayılan Füzuliyə. Bir tutarlı cəhət varmıdır görüşlərində?”

Mən öz kökü üstə bitən ağacam və heç bir zaman öz kökümü inkar dərəcəsinə qədər alçalmamışam. Mən paytaxtımın mərkəzində Füzuliyə abidə ucaltmış, onun adına səfalı bir rayonumun adını vermiş, Bakının ən böyük küçələrindən birini onun adı ilə adlandırmış, nəhayət, 1958-ci ildə onun 400 illik yubileyini keçirtmişəm. Sən Eyyuboğlu, Füzuliyə hansı hörməti göstərmisən ki, bu gün onu inkar da etmək istəyirsən? İkinci tərəfdən, Füzuli artıq çoxdan dünyanın şairidir. O, planetimizin fəxridir. O, fikir bahadırıdır. Bu hörməti o özü öz sənəti ilə qazanıb. Sənin kimilər haqqında vaxtı ilə böyük şair özü belə yazmışdı:

Badipalar, pəhləvanlar səgridəndə dörd yana,
Tifil həm cövlan edər, amma ağacdan atı var.

Eyyuboğlunun qarşısında diz çökdüyü Avropanın yüzlərlə alimləri və şairləri Nizaminin, Füzulinin, Nəsiminin qarşısında səcdə etmişlər. Böyük ingilis alimi Gibb və Hammer Füzulini öyrənmiş, onun haqqında əsərlər yazmış, Göte “Şərq Qərb divanı”nda Nizamiyə ayrıca şeir həsr etmişdir. Nəyə görə? Ona görə ki, bu şairlər, hər şeydən əvvəl, böyük mütəfəkkirlər idi. Füzulinin “görüşlərində tutarlı bir cəhət” görməyən Eyyuboğlu ya Füzuli yaradıcılığında xəbərsizdir, ya da onu anlamaq qabiliyyətinə malik deyil.

Klassik ədəbiyyata hücum, köhnəni inkar Türkiyədə son zamanlar bir cərəyan halı aldığından biz bu-

nun səbəblərini öyrənməyə çalışdıq. 20-ci illərdə Türkiyə cümhuriyyəti qurulduqdan sonra orda, keçmiş istibdada böyük nifrət nəticəsi olaraq, subyektiv bir ədəbi-mədəni hərəkət yarandı. Bəzi siyasi və ideoloji xadimlər hissiyata qapılaraq despotizm rejimi ilə bərabər o dövrdə yaranmış ədəbiyyatı və mədəniyyəti də inkar etməyə başladılar. Bu xadimlər Türkiyəni Avropa məmləkəti elan etdi, ifrati bir kosmopolitizmə yuvarlanıb, ata-babalarından qalan irsə lağ etməyə, ondan utanmağa, Qərbdəki mənalı və mənasız ədəbi cərəyanları, üsulları süni surətdə Türkiyə ədəbi və mədəni mühitinə daşımağa başladılar. Eyni dəyişikliyi dil üzərində də apardılar. Əsrlər boyu türk dilində yaşamış və bu dildə vətəndaşlıq hüququ qazanmış ərəb və fars mənşəli sözləri də dildən qovub, əvəzində süni sözlər yaratdılar. (Məs.: “müəllim” sözü əvəzinə “öyrətmən”, “məktəb” əvəzinə “okul”, “inkışaf” əvəzinə “gəlişmə” və s. kimi.) Nəticədə oğul atadan, yeni nəsil köhnə nəsildən, budaq kökdən ayrıldı. Gənclik dədə-babadan miras qalmış böyük bir xəzinədən ayrı düşdü. Bütün bunların nəticəsində kökündən ayrılmış cavan türk şair və yazıçıları Avropada sosial böhran məhsulu olan dekadansa uyub sənət, zəhmət, ustalıq və istedad tələb etməyən “abstrakt”, “modern”, “sürrealist” cərəyanlara qoşularaq milli zəmindən doğmayan, xalqın dərdlərini əks etdirə bilməyən süni “sənət əsərləri” yaratmağa başladılar. Lakin bu “əsərlərin” geniş xalq kütlələri tərəfindən qəbul edilmədiyini görən bu “sənətkarlar” öz cızma-qaralarına bəraət qazandırmaq üçün “Bütləri yıxaq” şüarı

altında klassiklərin əldə etdiyi əbədi qələbələrə daş atmağa, onları ləkələməyə və inkar etməyə başladılar. Eyni hadisə son zamanlar “mədəni inqilab” şüarı altında Çində də başlamış, Çin klassik ədəbiyyatını “feodalizm alağı” adlandırmışlar. 20-ci illərdə bizim ölkədə də bəzi “inqilabçı” şair və yazıçılar özlərinin sənətdən məhrum olan cızma-qaralarına bəraət qazandırmaq üçün klassik mədəni və ədəbi irsi inkar edib yeni “proletar mədəniyyəti” yaratmaq fikrində olduqlarını bildirdilər. Lakin dahi Lenin bu avantürist cərəyanın mahiyyətinin puç olduğunu göstərib, onların kökünü kəsdi. Lenin göstərdi ki: “Marksizm burjua dövrünün ən qiymətli nailiyyətlərini heç də bir kənara atmamış, əksinə, insan fikri və mədəniyyətinin iki min ildən artıq bir müddət ərzindəki inkişafında olan bütün qiymətli cəhətləri mənimsəyib götürmüşdür”. (V.İ. Lenin. Ədəbiyyat haqqında məqalələr. Uşaqgəncnəşr, 1952, səh.28-29).

Əlli ildən artıq bir müddətdə Türkiyədə davam edən bu prosesin nəticəsidir ki, Eyyuboğlu türk xalqlarının əsrlər boyu yaratdığı mədəni və ədəbi irsi tamamilə inkar etmək cəsarətini tapmışdır.

Tənqidçi Füzulinin görüşlərindəki ziddiyyətdən danışır və göstərir ki, Füzuli bir yazısında “elmsiz şeir təməlsiz divar olur, təməlsiz divar qayətdə bietibar olur” deyirsə, digər bir yazısında:

Eşqimiş hər nə var aləmdə
Elm bir qeylüqal imiş ancaq-
deyə öz-özünə zidd gedir.

Füzulidən misal gətirilən yuxarıdakı fikirlər əslində bir-birinə zidd deyil. Çünki Füzuli heç bir zaman eşqi elmə, hissi idraka qarşı qoymamışdır. Əksinə, Füzulinin görüşlərində bunlar bir-birini tamamlayır. Füzulidə eşq idrak yoludur, kamillik yoludur.

Füzuli bir qəzəlinde yazır:

Ey Füzuli, qılmazam tərki-təriqi-eşq kim,
Bu fəzilət daxili-əhli-kamal eylər məni.

Füzuli “eşq” deyəndə mənəvi kamilliyi, fikri dərinliyi, elmi yetkinliyi nəzərdə tuturdu.

Eyyuboğlu kəlməbaşı örnək kimi Avropa ədəbiyyatından misallar çəkir və davam edir: “Olduğu kimi yaşamaq, onun axınına, yaşama artımına uyaraq əskiyyə dönmək istəmiyor avropalı. Örnək, uyqarlıq (mədəniyyət) ürünleri (məhsulları) deyə görüyor onları. Onlara baxaraq insanlığın tarix boyunca keçirdiyi başarı dönmələrini (inkışaf yollarını) gelişmə aşamalarını öyrəniyor. Bu gün aydın (ziyalı) bir avropalı üçün Sokratın geydiyini geymək, onun gəzdiyi kimi gəzmək, onun süfrəyə oturuşu kimi oturub yemək olacaq iş deyildir”.

Bu uşaq mühakimələri açıq qapını döymək kimi bir şeydir. Əlbəttə, avropalı Sokratın geydiyini paltarını geymir, onun gəzdiyi kimi də gəzmir. Lakin avropalı heç bir zaman Sokratın geyiminə və yerişinə lağ da eləmir və avropalı Sokratdan bu günün fikirlərini də tələb etmir. Eyyuboğlu isə bir-iki cümlə ilə təsəvvüf ədəbiyyatını yerə vurur və iddia edir ki, təsəvvüf ədəbiyyatı “yer üzündə yaşayan insanı degil, yalnız düşüncədə

var olan, ayaqları yerdən kəsilmiş, gerçəgindən soyulmuş insanı aldı ələ”.

Eyyuboğlu öz zəmanəsində bütün despotizmə və məhdud qanunlara üsyan edən təsəvvüf ədəbiyyatına da çox səthi yanaşır. Dil məsələsində olduğu kimi, bu məsələdə də o, tarixiliyi unudur. Əvvəla, meydana çıxan hər bir fikir o dövrün özündən doğur. Dövrü öyrənmədən o dövrdə meydana çıxan ictimai fikri anlamaq çətindir. Təsəvvüfçülər mövcud qanunlara, ehkamlara qarşı çıxan, zəmanələrinin inqilabçıları idi. Onlar yalnız bu yolla öz zəmanələrinin haqsızlığına qarşı çıxma bilərdilər. Tənqidçi bir tərəfdən onları “ayaqlarının yerdən kəsilməsində” günahlandırır, digər tərəfdən onları “insanı tanrı ilə birləşdirməkdə” günahlandırır. Bu müddəalar bir-birinə zidd deyilmi?

Ayağın yerdən üzüməsi idealizmdir, materializmi inkar etməkdir. Demək, Eyyuboğlu təsəvvüfdəki bu cəhəti nöqsan sayır. Bəs elə isə insanı Tanrı səviyyəsinə qaldırmağı nə üçün tənqid edir? Buradan Eyyuboğlunun hansı mövqedə dayandığı məlum olmur. Bütün bunlar onu göstərir ki, tənqidçi təsəvvüf ədəbiyyatının mahiyyətini dərk edə bilmir. Əgər gözəli ilahiləşdirmək, Allah səviyyəsinə qaldırmaq nöqsandırsa, bəs Eyyuboğlu Qərb fəlsəfəsindəki panteizmə nə deyə bilər?

Məlum olduğu kimi, sufi, irfan poeziyası bir çox Şərq xalqlarının ədəbiyyatında, o cümlədən türk ədəbiyyatında da mühüm yer tutmuşdur. Mən burada təsəvvüfdən danışarkən bəzi sufi birlik və təşkilatlarını deyil, Rumini, Nəsimini, Hafizi, Mehri Xatunu nəzərdə

tuturam. Bu böyük fikir bahadırlarının nəzəriyyəsi, təsəvvüf təlimləri qısaca olaraq nədən ibarətdir?

Bəşəriyyət özünü dərk etmə yolunda həyat, təbiət, varlığın mahiyyətini anlamağa çalışdı və bu işdə əbədi səadət və əbədi gerçəkliyə qovuşmağa can atdı. Varlıq haqqında bəşəriyyətin əldə etdiyi biliklər o zaman çox məhdud olduğundan və bu bilik təbiət qanunlarını dərk etməyə imkan vermədiyindən varlığın təzahürünü və səbəblərini anlayışdan, təsəvvür və fəhmdən yüksək olan qeyri-adi bir qüvvədə – Tanrıda görməyə məcbur oldular. Lakin onların Tanrı haqqındakı təsəvvürləri dini təsəvvürlə daban-dabana zidd idi. Həqiqi filosof sufilər dinin əleyhinə çıxaraq insanı kainatın ən böyük Tanrısı elan etdilər. Onların fikrincə, varlıq özü tam halda Allahdır. İnsan isə bu Tanrının, bu vahidin bərabər zərərləridir. İnsanlar hamısı o əbədi varlığın bərabər zərərləri olduğu üçün onların hamısı cəmiyyətdə bərabər ehtiram və məhəbbətə, həyat neməti və səadətə malik olmalıdır. Bütün ilahi zərərlər bərabər olduğu üçün cəmiyyətdən şah və gəda, yoxsul, bədbəxt və xoşbəxt sözləri götürülməlidir. Birinin səadəti o birinin səadətinə əsas olmalıdır. Onların fikrincə, indiyə qədər hökm sürmüş bütün dinlərin hamısı əfsanədir. Məscidlər, kilsələr, atəşgədələr və bütperəst məbədləri hakim siniflərin mənafeyini güdmüş, insanlığın əleyhinə olmuşdur. Sufilərin əxlaqi görüşləri öz dövrlərinə görə mütərəqqi olmuş və onların səadət, harmonik xoşbəxt cəmiyyət haqqında olan idealları öz dəyərini indiyə qədər də itirməmişdir. Əlbəttə, bəşəriyyətin bugünkü inkişafı

baxımından sufilərin təbliğ etdiyi ideologiya və bədii-etik fəlsəfə çox sadələvh görünür.

Əbədi varlıq, yəni Allah gözəllər gözəlidir. Bu gözəllər gözəlinə qovuşmaq, dünyada ən böyük səadət olan əbədi gerçəkliyə çatmaq deməkdir. Bu əbədi səadət və gerçəkliyə çatmaq üçün insanda eşq və məhəbbət lazımdır. Rumi, Nəsimi və Füzuli üçün eşq insan fəzilətinin ən yüksək zirvəsidir. Əbədi səadət və gerçəkliyə qovuşmaq üçün quru faktları, məhdud dini və tarixi hadisələri, ayin və ehkamları bilmək kifayət deyil. Bunun üçün sevmək lazımdır. Sevmək və sevilmək, başqasının səadətindən həzz almaq, bu dünyada olan bütün nemətlərdən istifadə etmək, əfsanəvi axirət naminə həyat gözəlliyindən imtina etməmək, dünyanı sevmək və onu dərk etmək, məhdud dini görüşlərə qarşı mübarizə aparmaq və bu yolda lazım gələrsə, candan keçmək həqiqi sufilərin şüarı idi. Bütün bunlar mütərəqqi örnəklər deyilmi? Məgər təsəvvüf ədəbiyyatından bunları öyrənmək və müasir gəncliyə öyrətmək az işdirmi?

Eyyuboğlu isə neçə yüz illik təsəvvüf ədəbiyyatının üstündən qələm çəkərək yazır: “Gənclərimizə hankı türk bilgininin (aliminin) yapıtlarını (ixtiralərini), hankı filosofunun görüşlərini, hankı yazarının yazılarını örnək olaraq verəcəgiz?”

Təsəvvüf ədəbiyyatındakı gözəl və müsbət cəhətləri hələlik qoyaq bir tərəfə. Bəs bugünkü türk gəncliyi babalarının keçib gəldiyi yolları da bilməməlidirmi? Bəs bir xalqın ictimai fikir tarixini bilmək lazım deyil-

mi? Bəs Eyyuboğlu hansı fikirlərin, hansı ideyaların bugünkü gəncliyə öyrədilməsini istərdi? Yəqin ki, kəlməbaşı isnad etdiyi Avropada və Amerikada mövcud olan ideyaları. Başqa torpaqdan, başqa iqlim şəraitindən gətirilən ağaclar başqa bir torpaqda bar vermədiyi kimi, import fikir və ideyaların də sənin torpağında, sənin iqlim şəraitində istədiyi kimi bar verməyəcəyinə əmin olmalısən. İdeya təkcə kitab səhifələri arasında gəlmir. O da torpağın özündən cücərməlidir. Eyyuboğlu yuxarıdakı fikirləri ilə xalqı öz kökündən, öz torpağından ayırır. Yeni cücərən budaqları, pöhrələri (gəncliyi) ana budaqdan sındırıb yad budaqlara calamaq istəyir. O unudur ki, ən mütərəqqi ideyaları belə kökə – torpağa basdırmaq, torpağın suyu və qidası ilə yetişdirmək lazımdır. Bar verən ağacın kənardan gətirilmə torpaqla dibçəkdə yetişdirilməsi mümkün olmadığı kimi, kənardan gəlmə ideyaların da xalqsız, tarixsiz bəhər verəcəyi mümkün deyil.

Eyyuboğlu bir məqaləsi ilə bir xalqın neçə əsrlik ədəbiyyatını, sənətini, ictimai fikrini yerə vurur, keçmişini bəyənir, atasını inkar edir. Mən ona bir el sözü ilə cavab vermək istəyirəm: “Keçmişinə xor baxan gələcəyinə kor baxar”. Yazıq Eyyuboğlu, sən ki öz atanı bəyənmişən, görəsən sənənin balan da səni bəyənəcəkmidi?

L. Tolstoyun bir hekayəsi yadıma düşdü: “Ata qocaldı, əlləri əsməyə başladı. Oğul boşqabın sınmasından qorxaraq atasına taxta çanaqda yemək verdi. Bir gün işdən gəlirkən gördü ki, balaca oğlu qarşısına taxta, mismar qoyub nə isə qayırır. Soruşdu:

- Bu nədir?

Uşaq cavab verdi:

-Sən də qocalanda babam kimi əllərin əsəcək, boşqabları qıracaqsan. Ona görə də indidən sənə taxta çanaq qayırırım”.

Uşaq gördüyünü eləyirdi və düz eləyirdi. Çünki atalar demişkən: “Nə tökərsən aşına, o da çıxar qaşığına”.

Eyyuboğlunun iddiasına görə, əsil ədəbiyyatı indi yaradırlar.

İndi ki, belə başlamısınız, bu gün yaratdığınız ədəbiyyatı da sabah sizin balalarınız inkar edəcək.

Eyyuboğlunun dili də fikirləri kimi süni və dolayışqdır. Buna baxmayaraq, o özü iddia edir ki, “Dili toplumun dilindən olmalı aydın”.

Bu nə cümlədir? Türk dilli xalqların heç birinin dilində belə cümlə quruluşu yoxdur. Hələ burdakı ayrı-ayrı süni sözləri demirəm. Eyyuboğlu yuxarıdakı cümləsi ilə demək istəyir ki, ziyalıların dili xalqın dili ilə eyni olmalıdır. Düz fikirdir. Ancaq görək bu fikrini ifadə etmək üçün qurulan cümlə türk cümləsidirmi? Hansı türk dilli xalqın dilində mübtəda axıra düşür?

Eyyuboğlu klassik ədəbiyyatı “ölü ədəbiyyat” adlandırır. Ancaq onun adını çəkdiyi şairlər neçə yüz illərdir ki, yaşayır və yaşayacaq. Nəsimilər, Füzulilər əbədiyyətə qovuşmuş sənətkarlardır. Yəni onlar cismən ölü, fikrən əbədi dirilərdir. Bəs ölü kimdir? Fikrən, ruhən əbədi diri olanları ölü sayanlar!

Bu sətirləri yazarkən mənə elə gəldi ki, Nəsimi və Füzuli uca bir qayanın zirvəsində dayanıb Eyyuboğlunun hücumuna, mənim də müdafiəmə gülürlər. Ona görə ki, bu şəxsiyyətlərin Eyyuboğlu kimilərin hücumundan qorxusu yoxdur, mənim kimilərin də müdafiəsinə ehtiyacı... O ki qaldı aşağıdan yuxarı qayanın zirvəsinə olan hücumlara, bu haqda xalq gözəl deyib: “Yel qayadan nə aparar?”

Adidə qeyri-adi

(ixtisarla)

Bizə bircə şey lazımdır: Adinin qeyri-adiliyini görmək. Uzağa getmək lazım deyil. S.Vurğun şeirinə diqqət yetirək.

*Yerlərə baxıram, bağçalı, bağlı,
Göylərə baxıram, qapısı bağlı.
Kainat ixtiyar, sirli, soraqlı,
Sirrini verməyir sirdaşa, dünya.*

Bu parça formaca sadə, aydın, məzmunca dərin və mürəkkəbdir. Adam heyvət edir, bu qədər dərin fikri, şair bu sadəlikdə və aydınlıqda necə deyə bilib? Dərin fikri mürəkkəb demək asandır, dərin fikri sadə demək çətindir. Lakin əsil yol budur! Məncə demək istədiyi fikir, müəllifin özünə tam incəliyi ilə aydın olma-yanda, şeirdə dolaşılıq, mürəkkəblik yaranır...

Xalqa enmək, xalqı öyrənmək, xalqı görmək, xalqı tanımaq! Ən böyük sənət materialı xalqın həyatındadır. Bəzən xalqın anlayacağı dildə, xalq ifadə tərzində sadə və səmimi bir şəkildə yazılan əsərlərə primitiv damğası vurulur və belə güman edirlər ki, tez çatan, aydın, səlis, səmimi şeirlər müasir dövrün tələblərinə cavab vermir, bunlar çoban bayatısıdır. Buna görə də mən məhz çoban bayatılarından bir neçə misal gətirmək istəyirəm.

Dördcə misradan ibarət olan bayatılar ən böyük, ən dərin fəlsəfi əsərlərdir. Bu əsərlər son dərəcə yığcam və lakonik olduğu qədər də sadədir və aydındır.

*Əzizim dərdə mərdim,
Düşməsin dərdə mərdim.
Mənə dərman neyləsin,
Tifilkən dərd əmərdim.*

*Əzizim su dayandı,
Sel gəldi, su dayandı.
Özümü suya atdım,
Alışdı su da yandı.*

Hərəsi dörd misradan ibarət olan bu şeir parçalarında forma məhdudluğu da var. Bu forma məhdudluğuna baxmayaraq, dörd misrada xalq nə qədər dərin fikirlər söyləmişdir! Özü də necə sadə! Biz dili də, ifadə tərzini də, formanı da, forma ilə məzmunun vəhdətini də məhz bu xəzinədən öyrənməliyik. Bu parçalar bizə çox adi görünür, çünki sadə deyilmişdir. Lakin bu

adidə nə qədər qeyri-adilik və böyüklük var! Mən poeziyada bunun tərəfdarıyam. Qəsdən fikri dolaşdırıb ifadə tərzini mürəkkəbləşdirənlər adi söz deyir, lakin bu adını qeyri-adi şəkildə oxucuya çatdırırlar. Sənətin yolu isə əksinə olmalıdır, qeyri-adını adi şəkildə demək!

Dildə təbiiyyət və gözəllik

Sözlər ayrılıqda yalnız məfhumdur, adlardır. Söz toplusu fikirdir, düşüncədir, mətləbdir. Dünyanın özü də fikirdir, düşüncədir...

Riyaziyyatçının dili rəqəm, kimyaçının dili düstur, rəssamın dili rəng, bəstəkarın dili səs, rəqqasın dili hərəkət, yazıçının dili sözdür...

Lakin bütün yuxarıda saydığımız peşə və sənətlər o zaman öz yüksək zirvəsinə çatır ki, rəqəm də, düstur da, rəng də, səs də, hərəkət də fikirlə yüklənmiş olsun, böyük bir fikrin ifadəsinə xidmət etmiş olsun. Demək, həm elm, həm sənət, hər şeydən əvvəl, fikirdir, mətləbdir, ideyadır:

Fikir bizi ora çəkir, bura çəkir,
Hər əməlin başlanğıcı,
Hər bir yolun ilki - fikir.
Dərzi üçün, memar üçün
Ölçü - fikir, biçir - fikir.
Hər məqsədin çölü sözdür,
İçir - fikir.
Torpaq üstə səpdiyimiz

Tum da - fikir,
Dən də - fikir.
Sən də - fikir,
Mən də - fikir,
Yer - göy - fikir,
Hər şey - fikir!

Odur ki, dil və nitq mədəniyyətindən danışmadan əvvəl, gəlin düşüncə və təfəkkür mədəniyyətindən danışaq.

Sözləri və onların toplusu olan cümlələri – bir ağıldan o biri ağıla, bir ürəkdən o biri ürəyə fikir yükü daşıyan nəqliyyat vasitəsinə bənzətmək olar.

Nəqliyyat yükə xidmət etdiyi kimi, sözlər də fikrə xidmət edir. Fikrə görə söz tapılır, sözə görə fikir yox! Ancaq fikir yükünün mənzilə tez, kəsə yolla çatdırılması üçün münasib nəqliyyat vasitələri – ən dəqiq sözlər, ibarələr, ifadələr tapılmalıdır.

Bütün Şərqi poeziyasında sevgilini mələyə bənzətmək bir dəbdir. Bu bənzətmə Füzulidə də var. Lakin necə?

Keçdi meyxanədən el, məsti-meyi-əşqin olub,
Nə mələksən ki, xarab etdin evin şeytanın.

Füzuli sevgilisini mələyə bənzətmək üçün mələyin əksini - şeytanı yada salır. Bu əks məfhumlardan belə bir məntiq yaradır: “El sənənin eşqinin meyindən içib məst olduğu üçün daha meyxanaya getmir. Çünki sənənin eşqinin meyi meyxanada içilən meydən çox üstündür. İndi gör sən nə qədər qüvvətli və qadir mə-

ləksən ki, şeytan evi olan meyxananı xaraba qoymusan”.

Burada sevgilinin mələyə bənzədilməsi məntiqdən, fikirdən doğan bənzətmədir. Buna görə də bu bənzətmə əyanidir, canlıdır, diridir, donuq deyil, hərəkətdədir, dramatikdir. Burada yalnız məlumat verilmir. Verilən məlumat həm də məntiqlə sübut edilir. Bəs verilən məlumat nədir? “Sevgilim, sən mələksən!”

Məlumatın bu şəkli sadəcə məlumatdır, sübut deyil; təhkiyədir, dramatik deyil; birbaşadır; dolaylı deyil; qurudur, bədii deyil.

Füzulidəki bənzətmədə isə, hər şeydən əvvəl, sübutdan məntiqdən doğan təfəkkür görürük. Təfəkkür zəngin və dərin olduğu üçün bu zənginlik və böyüklüyün ifadəsinə uyğun sözlər - bədii ifadələr - təzadlar tapılmışdır.

Burada sözlərdən o qədər dəqiq və həssaslıqla istifadə olunub ki, bir sözü belə yerindən tərpətmək olmaz. Füzuli sözün şirəsini çəkmiş, onun bütün rəng və çalarlarından lazım olduğundan da artıq istifadə edə bilmişdir.

Bu cəhət yalnız şeirə deyil, ümumən Azərbaycan sənətinə xasdır. Bizim ornamentlərdə çəkilən həndəsi şəkillər bir-birinin içinə o qədər yığcam geydirilir ki, fiqurlar arasındakı boş yer də həmin fiqurun şəklini alır. Bu lakonizm, bu yığcamlıq şəbəkə sənətində daha aydın şəkildə özünü göstərir.

Füzuli şeiri də belədir. Burada da sözlər şəbəkə kimi bir-birinə geydirilir. Arada boş yer qalmır. (yəni,

hər söz fikrə çevrilir) Bu, əlbəttə hər şeydən əvvəl, təfəkkürün aydınlığı və dəqiqiliyinin sübutudur.

Dildə ən böyük qaynaq xalq yaradıcılığı, xalq düşüncə tərzidir. İnsan təbiətdən uzaqlaşdıqda saxtalaşdığı kimi, dil də xalqın obrazlı, canlı, ətirli təfəkkür tərzindən uzaqlaşdıqda saxtalaşır, cansızlaşır, quru kitab dilinə - ölü dilə çevrilir.

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinin nitq mədəniyyəti barədə keçirdiyi müzakirəni təqdir etməliyik. Bu müzakirədə çıxış edən dilçi alimlərin qaldırdığı məsələlər ürəyimizdədir.

Professor M.Şirəliyevin tərcümə dili, A.Axundovun orfoqrafiya qaydaları, V.Aslanovun afişa və küçə adları, M.Məmmədovun xalq ifadə və ibarələri haqqındakı mülahizələri olduqca lazımlı və vaxtında deyilmiş fikirlərdir.

M.Məmmədovun “ağlı kəsmək” əvəzinə “ağlı yetə bilmək”, “dili ağzına sığışmır” əvəzinə “dili ağzına girmir” birləşmələrini nöqsan tutması tamamilə doğrudur, lakin hansı yazıçınınsa dilində tapdığı “duruş gətirmək” ifadəsini rədd edib, onun əvəzində “davam gətirmək” ifadəsini daha uyğun sayması mübahisəlidir.

Mənə görə “davam gətirmək” ifadəsi “duruş gətirmək” ifadəsindən həm bədii, həm də fikrin dəqiq ifadəsi baxımından zəifdir. Daha doğrusu, “davam gətirmək” birinciyə nisbətən saxtadır. Əvvəla, ona görə ki, “davam” sözü dilimizə keçsə də bizim sözumüz deyil. Dilimizdə “duruş” sözü var ikən “davam” işlətməyə dəyməz. İkinci tərəfdən, “duruş” sözündə “tab

eləmək”, “dözə bilmək” mənası da saxlanılır. “Duruş”da əlavə bu mənanın da olması onun həm lüğəti, həm də bədii gücünü artırır. “Duruş”da bir yerdə dayanıb əks tərəfin təzyiqinə müqavimət göstərmək mənası olduğu halda, “davam”da bu məna yoxdur...

Lüğəti mənada götürsək, “davam” “duruş” deyil. Lakin bu yerdə “duruş” “davam”dan güclüdür. Həm də xalq dilində “davam” sözünə rast gəlmək çətindir, hansı bayatıda, nağılda, dastanda, atalar sözündə, aşıq şeirində “davam” sözü işlədilmişdir? Lakin folklorumuzda istənilən qədər “duruş gətirmək” ifadəsinə rast gəlirik. Məsələn, “Koroğlu” dastanında (Həmzənin Qıratı aparması qolu) deyilir: “Onun ucbatından heç bir qapıda duruş gətirə bilmirəm.”

Həm də “duruş” sözü təbiəti etibarilə ətirlidir, dadlı, duzludur, bədiidir. Məzmunun dəqiq ifadəsidir, doğmadır. Sözün lüğəti mənasından başqa bədii mənalarnı - rəng və çalarlarını da nəzərə almasaq, söz rəqəm kimi bir məzmunlu, bir rəngli, çılpaq və yoxsul olar. Füzulinin:

Can sözdür əgər bilirsə insan,
Sözdür ki, deyirlər, özgədir can.-

beytinin birinci misrasındakı “söz”, sözün lüğəti mənasındadırsa, ikinci sətirdəki “söz” sözün bədii mənasıdır. (İkinci sətirdəki söz - “yalan” mənasında işlənməmişdir.)

“Sənin sözün mənə təsir elədi” cümləsindəki “təsir” sözündən başqa bütün sözlər bizimkidir. Bura yalnız bir yad sözün düşməsilə cümlə saxtalaşmış, bizə yad-

laşmış. Bu saxtılığı, bu yadlığı bilmək yox, hiss etmək lazımdır.

İndi görək həmin fikri xalq necə deyirdi? Xalq deyirdi: “Sənin sözün mənə yer elədi”.

Bir yad sözü doğma sözlə əvəz etdik - cümlə nə qədər doğmalaşdı, fikir nə qədər isindi.

Niyə? Birinci, ona görə ki, “təsir” sözü dilimizin ruhuna, təbiətinə yaddır, xüsusilə “ə”nin üstündəki apostrof, sözün sağ və solundakı doğma kəlmələrin üstünə kölgə salır, onların içindən qabarıb çıxır.

İkinci tərəfdən, “yer elədi” ifadəsindəki obrazlılıq, “təsir” sözündə yoxdur. “Yer elədi” ifadəsi göz önünə bir lövhə gətirir: “Müqabil tərəfin iynəli, eyhamlı sözü, mənim ürəyimi oydu, eşdi, özünə yer elədi!”

“Yer elədi” ifadəsində “təsir”də olmayan “eşmək”, “oymaq” mənalarnı da gizlənməmişdir. Demək, “yer elədi” ifadəsi daha dərin və məzmunludur...

Fikrin dəqiq, yığcam ifadəsini ilk növbədə xalq dilindən, xalq yaradıcılıq bulağından öyrənməliyik. Dördcə misralıq bayatılarımız bəzən xalqın yaşadığı böyük bir tarixi dövrü, onun fəlakətini, müsibətini əks etdirir:

Elim, günüm talandı,
Üstünə od qalandı.
Yad əlindən el köçdü,
Bir dağa daldalandı.

Bu bayatı nə zaman deyilmişdir? Bilmirik. Lakin nə münasibətlə deyildiyi aydındır. Bayatı oxunan kimi

gözümüzün önündə bir lövhə canlanır, yadellilərin və-tənimizə basqınları yada düşür. Konkret olaraq bu hücumun tarixi haqqında məlumat ala bilməsək də və-ziyyəti görürük. Bayatının 1-ci sətirində elin talanmasın-dan, 2-ci sətirində el-obaya od vurulmasından söhbət gedir. 3-cü sətirdə bunun səbəbi xırdalanır: yadellilər yurdumuza basqın etmişlər. 4-cü sətirdə isə bu basqın-dan qorunmaq üçün xalqın dağlara çəkilib orada dalda-lanmasından xəbər verilir.

Beləliklə, bir romanın süjetini xalq dördcə mis-raya sığışıra bilmişdir. Buradakı sözlərin hamısı hədə-fə vurur. Burada havaya atılmış bir dənə də olsun söz gülləsi yoxdur. Bu nədir? Bu, can yanğısıdır. Bu, can yanğısından yaranan nalədir, naləqarışıq fikirdir. Baya-tının son sətiri üzərində xüsusilə dayanmaq istəyirəm: “El dağa daldalandı”.

“Daldalandı” sözünü açaq. “Dal” dilimizdə arxa mənasındadır. “Dal” kökündən yaranan “dalda” sözü kölgə, xəfə mənasında, “daldalanmaq” feli isə arxalanmaq, pənah gətirmək, sığınmaq mənasındadır. Beləlik-lə, kökə əlavə olunan şəkilçilərdən müxtəlif rənglər, çalarlar yaranmışdır. Söz, ilk mənasından çıxıb müxtəlif rənglər qazana-qazana gözəlləşmiş, şirələnmiş, əlvən-ləşmişdir. Bu bayatıda eyni fikri “daldalanmaq” sözün-dən qüvvətli ifadə etmək mümkün deyil. Beləliklə, xalq fikrin dəqiq və yığcam olması üçün sözdən fikir, rəngdən çalar, çalardan təzə mənalar yaradır. Fikrin bu qədər yığcam, bu qədər dəqiq deyilməsinə səbəb nə-

dir? Vəziyyətdən doğan can yanğısı, düşüncə, ürək və idrak! Demək yenə təfəkkür mədəniyyəti!

Aşıq Ələsgər qocalığı görün necə təsvir edir:

Səksəni, doxsanı ötübdür yaşım,

Qovğaya düşübdür bələli başım.

Əzrayıl həmdənim, məzar yoldaşım,

Daha köç təblini çal, qoca baxtım!

Qocalığı, onun əzab-əziyyətini bundan dərin, bun-dan yığcam, bundan dəqiq necə demək olar? Bu bəndin bircə sözünü yerindən dəbərtmək olarmı? “Daha köç təblini çal” ifadəsindəki bədiilik və gözəllik adamı heyran qoyur.

Beləliklə, dildə bədiilikdən, xalq ifadə və ibarələ-rindən qaçmaq dilimizi saxtalaşdırar, ətrinə, əlvənliyinə xələl gətirər.

Bu məsələ ilə bağlı dilimizə daxil olan bir neçə ərəb və fars sözü haqqında fikir mübadiləsi etmək ist-əyirəm. “Təəccüb”, “Təəssüf”, “Tərcümə” sözləri.

“Təəccüb” və “Təəssüf” sözündə iki “ə” səsinin yanaşı səslənməsi dilimizin təbiətinə və ruhuna elə bil qəsd eləyir... Bu sözləri ya tamam dəyişmək, ya da dili-mizə uyğunlaşdırmaq olmazmı? “Təəccüb” və “tə-əssüf” sözlərini “mat qalmaq” və “hayıf” sözləri ilə dəyişmək mümkün deyilməyib?

Vaqifin “yaşılbaş sonası hayıf ki, yoxdur” misrası nə qədər doğma və istidir. Bu misradakı “hayıf ki” sözünü “əfsus ki” sözü ilə əvəz etsək əvvəlki dadı, du-zu, ətri və gözəlliyi duya bilərikmi?

Mənə etiraz edib deyə bilərlər ki, “hayıf” da “heyf” sözünün təhrif olunmuş şəklidir. Düzdür! Lakin “hayıf” “heyf” deyil. Hayıf dilimizin qalıbını və ruhunu qəbul etmiş, bizimləmiş sözdür.

Dilimizdə “çevirmək” sözü olduğu halda “tərcümə edən” ifadəsini də işlədirik. “Tərcümə edən” əvəzinə “çevirən”, “tərcümə” əvəzinə “çevrim”, “tərcüməçi” əvəzinə “dilmanc” demək mümkündür.

Adətən cümlədə “edir” xəbərindən əvvəlki söz dilimizə başqa dildən keçən yad söz olur: “İfadə edir”, “dəvət edir”, “təlqin edir”, “tərənnüm edir”, “təhkim edir”, “təcəssüm edir”, “xahiş edir”, “ifa edir” və s.

Lakin bunların bir qismini çox asanlıqla doğma sözlərimizlə əvəz edə bilərik. “Dəvətnamə” sözünü “çağırış”, dəvətnamələrin sonundakı “dəvət edir”i “çağırır”, “ifa edir”i “oxuyur”, yaxud “çalır” demək və yazmaq olmazmı?

Xalq heç zaman “dəvət edirəm” deməz, “çağıraram” deyər, xanəndəyə “bir sevgah ifa et” deməz, sadəcə “oxu” deyər.

Biz bəzən elə bil qəsdən ərəb və fars sözləri hesabına dilin təbiətini və gözəlliyini korlayırıq.

Bütün bunlar hamısı yenə də nitq mədəniyyətinin ilki, başlanğıcı uçuş nöqtəsi olan təfəkkür mədəniyyəti ilə bağlıdır. Ona görə ki, ana dilimizin təmizliyi və gözəlliyinə fikrən və mənən yetkinliyimizin nəticəsi kimi baxmalıyıq. Dil xalqındır. Ona görə də dilin gözəlliyi keşiyində yalnız alim və yazıçılar, filoloq və jurnalistlər deyil, bütün xalq durmalıdır. Bu, hər birimizin vətən-

daşlıq borcudur. Bu, ümumxalq işi, dövlət işidir. Atababalarımızdan miras aldığımız ana dilimizi göz bəbəyimiz kimi qorumaq, onu cilalaya-cilalaya, öz dadı-tamı və təmizliyi ilə gələcək nəsillərə təhvil vermək müqəddəs borcumuzdur.

Ana laylası, uşaq dünyası

Biz hamımız laylalarla böyümüş, laylalardakı istək və xəyallarla qol-qanad açmışıq. Bizim alabəzək beşiklərimizi laylalar yırgalayıb. Analarımızın dilindən qopan yanıqlı laylalar əlvan çiçəklər kimi beşiyimizə səpələnib:

Laylay dedim yatasan,
Qızıl gülə batasan.
Qızıl gülün içində,
Şirin yuxu tapasan.

Nə qədər gözəl, nə qədər şairanə! Qızıl gül dediyi zaman analarımız laylaları nəzərdə tuturdu. Hər bir layla bir rəngli çiçək, bir rəngli güldür. Biz bu əlvan çiçəklərin içində şirin yuxular tapmış, uyumuş və böyümüşük. Bu laylalar adi şeir parçaları deyil, bunlar doğma vətənimizin bağrından qopan, dilimizin gözəlliyindən və incəliyindən yaranmış vətən sözləri, vətən arzularıdır.

Bu sözlərin şirinliyindən özümüz də hiss etmədən, bizim varlığımıza, mənəviyyətimizə vətənimiz işıq kimi süzülmüşdür. Bu şirin, bu doğma səslər, sözlər bizim yaddaşımızda sehrli nağıllar kimi həkk olunmuş,

bizi harasa, gözəl bir dünyaya çağırmış, biz bu möcüzəli nəğmə ilə ətə-qana dolmuşuq. Axı hər xalqın dili, o xalqın düşüncəsindən, mənəviyyatından, ruhundan doğur. Nə üçün biz suya “su”, torpağa “torpaq” demişik? Bu sözlər ilk dəfə necə yaranmış? Kim deyə bilər ki, “su”, yaxud “torpaq” hansı keyfiyyətinə görə belə adlandırılmışdır?

Rənginəmi, səsinəmi, şəklinəmi görə? Bu kəlmələr həm səsinə, həm rənginə, həm şəklinə, həm də mənasına görə həmin dildə danışan xalqın ruh və zövqünün ifadəsidir. Körpə ikən biz hələ mənasını başa düşmədiyimiz bu kəlmələrdəki doğmalığı və istiliyi hiss edirik, onlardakı səslərin musiqisi ilə qidalanırıq. Bu nəğmə,

bu musiqi, sonralar isə onlarda ifadə olunan mənəvi bizi vətənimizə, onun təbiətinə, sakinlərinə incə tellərlə bağlayır.

Ana beşik başında layla deyir. Layladakı doğma sözlər nəğmənin ahəngində daha da gözəlləşir, hələ dünyanı dərk etməyən körpə sözlərlə ahəngin vəhdətindən yaranmış gözəllik aləminə qanadlanır, uçur və yuxunun içində gülümsünür. Bu pak, bu təmiz təbəssüm nədir? O, nəğmənin qüdrətindən yaranmış əfsanəvi gözəllik dünyasını fəhmlə hiss edir. Bəlkə də yuxu görür. Yuxusunda nağıllar, əfsanələr dünyasına qanadlanır... Ana qəlbindən süzülən doğma sözlər və doğma xallar, körpəni beşiyində ikən vətənlə, onun ab-havası və ruhu ilə tanış edir.

Budur, laylalardakı qüdrət və gözəllik! Kim deyə bilər ki, cəbhələrdə böyük qəhrəmanlıqlar göstərən

atalarımızın, babalarımızın fədakarlığında, əzmkarlığında, bir sözlə, vətənevərliliyində bu doğma sözlərin - şirin laylaların rolu olmamışdır? Bizim ata - babalarımız yadellilərə qarşı vuruşarkən məgər düşməndən yalnız kəndlərimizi, şəhərlərimizi, bir sözlə, daş-torpağımızı qoruyurdular? Xeyr! Onlar həm də mənsub olduqları xalqın mənəviyyatını, ruhunu, bu ruhun ifadəsi olan nağıl və dastanlarımızı, bayatı və laylalarımızı qoruyurdular:

Nərgizi üzüm laylay,
Yaxana düzüm laylay;
Sən böyü, mən qocalım,
Toyunda süzüm laylay.

Körpə beşikdə ikən anasından yalnız süd əmmir, südlə bərabər bu laylalardan süzülən ruhu, mənəvi şərbəti içir. Süd uşağı cismən böyüdürsə, laylalar və nəğmələr onu ruhən böyüdür. Onun üçün də laylalar körpələrimiz üçün ana südü qədər vacibdir. Yenə də xalqımız demişkən nəsil artırmaq heyvan işidir, əsil artırmaq insan işi! Biz vətənimiz üçün əsilli, mənəviyyatlı balalar böyütməliyik. Bu məqsəd üçün, biz laylalarımızı, nağıllarımızı sevməli və balalarımıza da sevdirməliyik.

Mən bir ailə tanıyıram. Ata və ana hər ikisi işlədiyindən üç yaşlı körpələrinin xatirinə kənddə yaşayan analarını öz yanlarına gətirdilər. Bir gün gəlin işdən gəlib görür ki, nənə nəvəsinə nağıl danışır. Nənə öz taleyini axtaran qəhrəmanın tilsimli bir qalaya gəlib çıxmasından danışmış. Qəhrəman qala qapısına nə qədər

hücum edirsə onu açma bilmir. Bu zaman ağacdakı bir quş qəhqəhə çəkib gülür və qəhrəmana deyir: “Sən o qarını qol gücünə açma bilməyəcəksən, çünki o qarı sehrlidir. Bunun üçün sən tilsimi açmaq sirlərini öyrənməlisən. İçəri girəndən sonra qalanın girəcəyində bir at görəcəksən, bir də it! Atın qabağında ot, itin qabağında ot olacaq. Sən əti itin qabağına, otu atın qabağına qoymalı; yəni hər kəsin yemini özünə verməli, sonra üst qatlara çıxmalısən”.

Bu nağılı eşidən gəlin əsəbiləşir və ərinə bildirir ki, uşağın tərbiyəsini nənəyə tapşırmaq olmaz. Çünki o, uşağa mövhumi nağıllar danışır. Nə sehr, nə tilsim?

Beləliklə, nənəni yenidən kəndə göndərirlər.

Lakin bu gənc ata və ana nə qədər səhv etdiklərini bilmədilər. Onlar bilmədilər ki, nənənin danışdığı xəyal dolu nağıllar, uşaq tənəyyülünün inkişafı üçün hava və su kimi lazımdır. Eləcə də laylalar!

Laylalara uşaqları yatıran nəğmə kimi baxmaq olmaz. Laylalar uşaq dünyasının zənginləşməsində, uşaq tənəyyülünün oyanmasında və genişlənməsində çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Axı, laylalar böyük arzu və xəyallarla doludur:

Bürünüb dona bülbül,
Köç edər sona bülbül.
Balam dil açan günü,
Mat qaldı ana bülbül.

Ananın aləmində sözləri qırıq-qırıq deyən bala danışığından şirin bir nəğmə ola bilərmidi?! Anaya elə gəlir ki, balasının yarımçıq dediyi kəlmələr o qədər şir-

rin və o qədər dadlıdır ki, o, bülbülü də mat qoya bilər. Dünyada bülbül nəğməsindən şirin nəğmə yoxdur. Lakin o da uşaq danışığının qabağında söndür.

Oxşasın dilim səni,
Böyütsün elim səni.
Meydanda at oynadan,
Bir igid bilim səni.

Bu laylalarda ana qəlbinin böyük arzuları dil açıb danışır. Ana balasını igid, qəhrəman görmək istəyir. Uşaq onsuz da böyüyəcək. Lakin heç bir ana öz övladını cəmiyyətə, xalqa faydasız bir adam görmək istəmir. Ana istəyir ki, övladı ilə yalnız o özü deyil, el-oba fəxr eləsin, öyünsün. Bu böyük arzu və xəyallarla dolu laylaları beşikdə ikən balalarımızın qulağına pıçıldama-lıyır.

Xalqın oğlu - dünyanın oğludur¹

(ixtisarla)

Füzuli şeirindəki obrazlar silsiləsinin mürəkkəbliyinə heyrat etdiyimiz qədər, Səməd şeirindəki sadəliyə, axıcılığa və ürəyə yatımlılığa məftun oluruq. Mən burada qəsdən Füzulinin adını çəkdim. Ona görə ki, Füzuli divan ədəbiyyatımızın, klassik şeirimizin ən böyük örnəklərini yaradıbsa, Vurğun xalq ruhuna, xalq

¹ Bu məqalələr barədə (“Xalqın oğlu – dünyanın oğludur”, “Xalq yazıçısı”, “Sözün şəhdi, dilin nəğməsi”, “Mənəvi dayaqlarımız”) bax: Bəxtiyar Vahabzadə. Sadəlikdə böyüklük. B., Yazıçı, 1978

ədəbiyyatına söykənən bir sənətin ən gözəl örnəklərini yaratmışdır. Ən qədim zamanlardan bu iki qol şairlərimiz üçün ədəbi qaynaq olmuşdur.

Məqalələrindən birində Səməd Vurğun çox haqlı olaraq göstərir ki, Vaqif hurilərdən, pərilərdən deyil, başı kəlağayılı yer qızlarından yazdı. Daha doğrusu, gözəli göydən yerə endirdi. Bu mənada Vaqif şeiri xalq şeirinin klassik şəkildəki təzahürü idi. Daha doğrusu, Vaqif xalq şeiri ilə klassik şeiri qaynaqlaşdırdı.

Kökləri xalqın ürəyinə bağlanan sənət xalqın ürəyinə asanlıqla yol tapır. Çünki ürəkdən gəlməyən ürəyə yatmaz. Heç yadımdan çıxmaz: şairin ölümündən iki il qabaq filarmoniyada şeir gecəsi keçirilirdi. S.Vurğun "Azərbaycan" şeirini əzbərdən deyirdi. Lakin bir yerdə bənd qırıldı. Şair növbəti misranı unutmuşdu. Yenidən bir də dedi. Yenə arxasını gətirə bilmədi. Bu zaman salonda əyləşən dinləyicilər yer-yerdən həmən misranı şairə dedilər. Şair xalqın ürəyinə yol tapan misrasını xalqdan alıb yenə xalqa qaytardı.

Budur, əsl sənət, budur əsl söz! Xalqdan sənətkara - sənətkardan xalqa! Bu yolu tutanlar xalqdan əks-səda ala bilir və bu yola dodaq büzənlər yolun yarısında tövşüyür, baş-ayaq vurur, onda uydurmalar, saxta qaynatmalar, xaric səslər, əlləməliklər başlanır.

Vurğun sənəti xalq torpağından boy atdı, əsrin ən qabaqcıl ideyalarından bəhrələndi və bu iki amilə görə də zəmanəsinin böyük sənətkarı oldu.

*Xalq yazıçısı**

(ixtisarla)

Əgər Cəfər Cabbarlı bizim dramaturgiyamızın zirvəsində dayanırsa, Səməd Vurğun müasir şeirimizin ən böyük ustadıdırsa, Süleyman Rəhimov da müasir nəsrimizin müdrik ağsaqqalıdır. Böyük Mirzə Fətəli Axundov tərəfindən əsas qoyulmuş bizim doğma nəsrimizin həyata daha artıq enməsində, müsbət qəhrəmanlar silsiləsinin yaranmasında, nəsrə psixoloji vəziyyətlərin gətirilməsində, ümumən ədəbiyyatımızın inkişafında Süleyman Rəhimovun xidmətləri böyükdür.

Sözün şəhdi, dilin nəğməsi

(ixtisarla)

İndi də elimizdə, obamızda dili kitab dili ilə korlanmamış qocaların söhbətində elə gözəl, elə dolu və çoxrəngli sözlərə rast gəlirəm ki, ana dilimizin qüdrətinə heyran qalıb hisslərimin ifadəsindəki acizliyimdə dilimizi yox, özümü günahkar bilirəm. Heç demə dili bilmək azdır. Dili yaradan ayrı-ayrı sözlərin məzmununu, şəhdinə qədər hiss eləmək, duymaq, cövhərinə qədər yaşamaq lazımmış!

* Yazının 60 illik yubileyi münasibətilə keçirilən təntənəli gecədə oxunan məruzə əsasında yenidən işlənmişdir.

Sözlər - güllərə, çiçəklərə bənzər. Ağ, qırmızı, çəhrayı... Baxmaqla ətrini duymaq olmaz. Duymaq üçün gözlərini yumub dərindən qoxlamaq lazımdır...

Söz hələ fikir deyil, məfhumdur. Bir neçə sözün toplusundan fikir yaranır. Fikir-gül topasından güləb çəkməyə bənzər. Güləb çəkən güllərin şəhdini çəkir, cecəsini atır. Güləb artıq gül deyil, gülün şirəsidir, şəhdidir. Demək, gül söz, güləb çəkən söz ustasıdır. Eşq olsun o güləb çəkən ustaya ki, gülün şəhdini, cövhərini son giləsinə qədər çəkə bilər. Eşq olsun o söz ustasına ki, sözün rəngini deyil, ətrini üzə çıxarıb cövhərini bizə göstərə bilər.

Bu mənada müasir şeirimizdə iki sənətkarı çox sevirəm. Hüseyn Arif (Hüseynzadə) və Məmməd Aslan! Mən bununla başqa söz ustalarımızı kiçiltmək və onları incitmək istəmirəm. Hər sənətkarın öz cövlan yeri var. Adlarını çəkdiyim sənətkarların atları dil gülzarımızın ayaq dəyməyən xamında çapır. Bu gülzardan elə güllər, çiçəklər dərib üzə çıxarırlar ki, onların rəngi də təzə olur, ətri də. Bu təzə gül və çiçəkləri başı qarlı dağlardan şəhər parklarına gətirmək çox böyük xidmətdir. İnsanın varlığı, mahiyyəti – onun fikridir, düşüncəsidir. Fikir, düşüncə isə insanın sözlərində özünü göstərir. İndi ki belədir, demək, sözlərim mənim aynadakı əksimdir. Ayna bulanıq olarsa məni tam dəqiqliyi ilə göstərə bilmədiyi kimi, sözlərimin qeyri-dəqiqliyi də mənim mahiyyətimi, varlığımı tam aydınlığı ilə göstərə bilməz.

Demək, sözləri dərinliyinə, çalarlarına və rüseyminə qədər duymaq, hiss eləmək söz sənətkarlığının ilkin şərtlərindəndir. “Ulduz” jurnalında dərc olunan bir məqaləmdə belə bir cümlə var idi: “Buğa dartınıb zəncirini qırdı və nərildəyə-nərildəyə dərə aşağı qaçmağa başladı”.

Məmməd Aslan bu cümlədəki “nərildəyə-nərildəyə” sözünə irad tutaraq dedi ki, “buğa nərildəməz, böyürər”.

Şairin iradı tamamilə doğrudur. Bu, sözü cövhərinə qədər, atomuna deyil, elektronuna, protonuna qədər hiss eləməyin nəticəsidir.

Məmməd Aslan şeirlərinin bu cəhətini mən onun bu yaxınlarda çapdan çıxan “Səsimə səs ver” kitabında daha da aydın gördüm. Mən bu kitab haqqında rəy yazmaq, şeirləri bir-bir təhlil etmək qəsdində deyiləm. Bu şeirlər gözəl bir nəğmədir. Mənə elə gəlir ki, nəğməni təhlil eləməzlər. Onun qanadları üzərində uçar, onu duyar, ondan zövq alar, onunla yaşayarlər:

Bir tifildim, aləmdim,
Çiçəyinə bələndim.
Bulağından bal əmdim,
Mənim şəhdim-şirəmdim.
Göydə gurlar təbillər
Kim çalır? Kim nə bilər?
Koroğlular, Nəbilər,
Bu dağlarda şir əmdim!
Yenə çiçək fəslidi,
Hava gül nəfəslidi.

Bu dağlar - Xan Əslidi,
Məmməd - yanıq Kərəmdi.

Bu şeir sözlərin, səslərin uyarlıq nəğməsidir. Dili mükəmməl bilmədən, duymadan onu təşkil edən sözləri nəğmədəki melodiya kimi yan-yanaşı düzmək olmaz.

Məmməd Aslan cinaslı şeirlərdə ustadır. Əlbəttə, bu, ustad Ələsgər ənənəsidir. “Narın üz” təcnisi heyret doğuracaq dərəcədə söz ustadlığı örnəyidir.

Ələsgər ana dilimizi – sözlərin yükünü, çəkisini, rəngini, çalarını incəliklərinə qədər duyduğundan onun hər rəngində yeni məzmun yaradır, sözü elə yerində işlədir ki, biz onun yalnız səsinə eşitmirik, tamamını, duzunu, şirəsini dadırıq. Əlbəttə, dilin imkanlarını - ətrini, rəngini, çalarını incəliklərinə qədər bilməyən, hiss etməyən şair təcnis yarada bilməz.

Məmməd Aslandan misal gətirdiyimiz parçadakı “bələndim”, “bal əmdim”, “nə bilər”, “Nəbilər”, “şirəm di”, “şir əmdi” cinasları yalnız melodik söz kimi deyil, fikir kimi misralara həkk edilmişdir. Fikir yükü olmayan söz şeirdən sıçrayıb çıxar. Lakin fikir yükü ilə şeirdə özünə yer tapan söz şeirə mıxlanmış olur. Çünki o elə-belə gəlməyib, öz vəzifəsi ilə gəlib.

Baxışınla baxışımı qalarsan
Mən yanaram, özün gəndə qalarsan
Qalar hörmət, qalar şöhrət, qalar san,
Elə çox qalama bir qalam qala!

Birinci misradakı “qalamaq”a yandırmaq mənasında, ikinci misradakı qalmaq durmaq mənasında, üçüncü misradakı ad-sanın qalması mənasında işlən-

məklə, dördüncü misradakı “qalama” sözü yenə yandırmaq mənasında ilk misraları fikrən tamamlayır.

Ürəyimi dağ üstündə dəfn elə,
Bəlkə bu dünyada bir qalam qala!

“Qalam qala” deyimindəki birinci söz – “qala” “qəsr” mənasında, ikinci “qala” isə “qalmaq” mənasında işlənməklə, həm məzmunca, həm də melodik uyarlıqca ilk bəndlərlə səsləşir.

Rəssam yeddi məlum rəngi, bəstəkar yeddi məlum səsi bir-birinə qatıb yeni rənglər, yeni səslər ala bildiyi kimi, söz ustaları da məlum sözləri və şəkilçiləri bir-birinə calamaqla hissini tam ifadəsi üçün yeni ifadə tərzləri və tərkiblər yarada bilirlər. Yeni rəng, yeni səs, yeni söz ifadəsi bir qədər şərtidir. Ona görə ki, təbiətdən xaricdə yeni rəng və yeni səs olmadığı kimi, xalqın dilinə, ruhuna və təbiətinə yad sözlər də məqbul sayıla bilməz.

Rəssam və bəstəkar məlum rəng və səslərin melodik qatışıqından elə orijinal rəng və səslər uyarlaşdırır ki, biz rənglərə və səslərə deyil, yaranmış yeni ahəngə heyret edirik. Demək, yaranan rəng və səs deyil, ahəngdir, melodiya, uyarlıqdır. Məsələ dildə də belədir. Xalqın yaratdığı məlum sözlərdən və şəkilçilərdən yeni tərkib və yeni deyim tərzini yaratmaq! Məsələn, götürək “doymaq” sözünü. Bu sözün lüğəti mənası biridir: “yeyib doymaq!” Bu sözdən “göz doyarlığı” deyim tərzini yaratmaq yenidir. Amma bu yeni sözdə dilin təbiəti, ahəngi pozulmur. Ona görə ki, dilimizdə “ar” şəkilçisi ilə sifət (axar-baxar), “lıq” şəkilçisi ilə də mücərrədlik bildirən isim (yaxşılıq, adamlıq, altılıq) ya-

ratmaq qanunu mövcuddur. Bu qanuna əsasən “doymaq” felindən şair “doyarlıq” ismini yaratmış ki, bu söz kökünün daşdığı məzmunundan fərqlidir. Şair həmin sözü belə işlətməmişdir: “Tükənməz sərvətim - gözdoyarlılığı”.

Doymaq - fiziki haldır. Bu sözün əvvəlinə “göz” sözünü qoşmaqla fiziki hal mənəvi halla əvəz olunmuşdur. “Gözdoyarlılığı” yeyib doymaq mənasını itirir. “Nəfsi özündə olmaq”, yəni heç yemədən özünü tox hesab etmək mənasını qazanır.

Beləliklə, yaranan yeni söz, dilin təbiətindən, xalqın ruhundan doğur. Məlum yeddi səs və yeddi rəngdən yeni ahəng, yeni uyarlıq yarandığı kimi, söz sənətində də məlum sözlərdən dilin təbiətinə uyğun yeni uyarlıq və yeni məzmun yaranmış olur.

“Zirvə! Dərələrin əzmi güvənci” misirasındakı “güvənc” sözü də feldən isim yaratmaq qanununa uyğun olaraq düzəldilmişdir. “Qaxmaq”dan “qaxınc” yarandığı kimi “güvənməkdən” də “güvənc” yaradılmışdır.

Məmməd Aslanın bu son kitabı dağlarımızdan qar bəyazlığını, çöllərimizdən gül nəfəsini, dərələrimizdən sel şırıltısını doğma Bakımıza gətirmişdir. İdeyalılıq, saflıq, təmizlik, büllurlüq, təbiilik bu kitabın əsas cəhətləridir. Qoy ana dilimizin dadını, duzunu, şəhdini, şəkərini duymaq istəyənlər bu kitabı oxusun, səslərin düzlüşünə, sözlərin nəğməsinə valeh olsunlar.

Mənəvi dayaqlarımız

(ixtisarla)

B.Vahabzadə: - Kök dediniz, yadıma Hüseyn Hüseynzadənin təzə bir şeiri düşdü: ağacın kökləri bir-birinə dəymir, yarpaqları isə bir-birinə dəyib dalaşır. Gör nə yaxşı tutub! Köklər niyə dalaşmır? Çünki hərə öz işindədir, bekar dayanmırlar, torpağa bağlıdırlar. Havadan asılı qalanlar isə... Əgər biz də hərəmiş öz işimizi görsək, irili-xırdalı rişələr kimi torpaqdan həyat qüvvəsi, güc, şirə çəkib gətirsək, poeziya ağacımız ucaldıqca ucaqlar, dünyanın hər tərəfindən daha aydın görünər...

Əzizim Mövlud!

(ixtisarla)

Burda sənin bədii şəkildə dediyin bir mətləbi açmaq, incələmək istəyirəm. Bu mətləb odur ki, Azərbaycanca oğuz qəbilələrinin axını bir dəfə deyil, bir neçə dəfə olmuşdur. Hələ eramızdan əvvəl bizim əcdadımız Azərbaycanda mövcud idi. Sonrakı köçlər əvvəlki köçlərin üstündə qərar tutmasaydı babalar burda bənd ala bilməzdi. Beləliklə, sonra köçənlər öz torpaqlarına yi-

¹ Bu məqalələr barədə (“Əzizim Mövlud”, “Nəriman Həsənzadə”, “İki povest haqqında”, “Dilimiz - ədəbiyyatımız”, “Hörmətli yoldaşlar”, “Tarixi adları dəyişmək olmaz”) bax: Bəxtiyar Vahabzadə. Vətən ocağının istisi. B., Gənclik, 1982

yələnir, “öz yurdlarında yurdçu” olurlar. Sənin əsərindəki köçün başçısı Dədəni Əyriqara burda yaşayıb burada torpağa qarışan əcdadın ruhu çəkib gətirir. Sənin fəhmlə hiss etdiyini nədənsə tarixçilərimiz elmi dəlillər əsasında (bu elmi dəlillər istənilən qədərdir) deyə bilmirlər. Bu, bir daha sənin əsərinin gücünü göstərir.

Sənin dilinə həmişə olduğundan daha artıq bu romanda hayıl-mayıl oldum. Sən yazı dilimizdə unudulmaz doğma kəlmələrimizi, deyimlərimizi tarixdən deyil, həyatın özündən, xalqın canlı dilindən alıb yenidən bizə qaytardın.

Nəriman Həsənzadə

(ixtisarla)

Hər dəfə gözəl bir şeir oxuyanda, şeirin sehri ilə əfsunlananda özüm özümdən xəbər alıram: nədir şeir? Niyə bu sətirlər məni sehlədi? Bu sətirlərdəki gizli qüvvə nə imiş ki, qəlbimi isitdi, həyəcana gətirdi, hissələrimi dalğalandırdı, məni silkələdi?

Məni candan usandırdı, cəfadən yar usanmazmı?

Bu misranı oxuyub dərk edən oxucu sarsılmaya bilmir. Niyə? Bax bu niyənin cavabı çətindir. Bu misranı təşkil edən sözlərə baxıram: “Mən”, “can”, “usanmaq”, “cəfa”, “yar”. Bu 5 söz klassik ədəbiyyatımızda kərratla eşitdiyimiz adi sözlərdir. Yar olan yerdə cəfa olmalıdır, cəfa olan yerdə də can usanmalıdır. Bu şablon sözlərin təşkil etdiyi fikir (klassiklərin ruhu məndən

inciməsin) təzə deyil. Lakin Füzuli “usanmaq” sözünü bir misrada kontrast kimi iki dəfə işlətməkdə (usandı-usanmazmı) özünə qədər dəfələrlə təkrarlanmış sözlərə başqa can, başqa rəng vermiş, beləliklə tanış sözləri yeni məna ilə təzələmişdir: yarı cəfası, məni candan usandırır, amma yar özü isə cəfasından usanmır.

Misradan çıxan fikir budur. Lakin bu fikir yalnız gözəl deyilmiş fikirdir, poeziya deyil. Buradakı usanmaq sözünü bu mənada yalnız Füzuli işlətməmişdir. Buna görə də yerdə qalan “yar”, “cəfa”, “can” kimi qulağı yağır eləyən sözlərin sürtüklüyünün fərqi varmıdır. Çünki bir sözdəki bədii kontrastın gücü o biri sözlərin də üstünə kölgə salıb onların rəngini dəyişdirmiş, onu təzələmişdir.

Füzuli misrasının bizi sehləyən, qəlbimizi titrədən gücü yalnız bunda imiş? Yox! Bu, başqa şairlər tərəfindən min dəfə işlənmiş köhnə sözlərin yalnız yeni çalara bürünməsinin göstəricisidir.

Bu şeirdəki sehri başqa əlamətləri? Bu əlamətlər birdirmi, ikidimi? Ümumiyyətlə, bu əlamətləri bir-bir saymaq və növbələndirmək çox çətindir.

Bizə məlum olan, dəfələrlə işlətdiyimiz sözləri əsl şair keçirdiyi həyəcanları ifadə etmək üçün yan-yanası düzüb misra halında təqdim edəndə biz tək-tək sözlərin lüğəti mənasına deyil, tam halda sözlərin ifadə etdiyi mənaya - hissə, hissini bizdə oyatdığı həyəcana valeh oluruq.

Bəs eləyəsə bizdə həyəcan oyadan, qəlbimizi titrədən o hissini qaynağı nə imiş görəsən? Niyə hər söz

toplusu bizdə həmin hissi, həmin həyəcanı oyada bilmir? Şair o sözləri yan-yanə necə düzür ki, biz misranın alovuna bürünür, bu alovda isinir, hislərimiz təlatümə gəlir? “Məni candan usandırdı, cəfadan yar usanmazmı?”- misrasındakı əfsun, sehr nədir?

Misranın daşdığı fikrimi, fikrin bədii ifadəsini, sözlərin düzlüyündəki musiqimi, vəznin ahəngimi? Enib qalxan səslərin düzlüyündəki axarmı?

Bunlar hamısı bir şeirdə, şeiri təşkil edən misralarda birləşəndə biz heyranlığımızın səbəbini axtarmır, elə beləcə heyran olur, poeziyanın könlümüzə çilədiyi duyğuların axarına, işığına, gözəlliyinə uyuruq.

Yalnız bu qədər!

* * *

N.Həsənzadənin şeirlərindən mən həmişə böyük həzz almışam. Ona görə ki, bu şeirdə, hər şeydən əvvəl, ürək döyünür. Şair oxucusu ilə ürək dilində danışır.

Yalanın dili qışqırıq, gerçəyin dili hıçqırıqdır. İnsan heç vaxt öz hissini qışqıra-qışqıra deməz. Qışqırıq - nəyisə zorla sübut etmək qəsdidir. Şeir isə nəyisə sübut etmək üçün deyil, sadəcə olaraq yaşanan duyğunu, qəlbə sığmayan həyəcanı öz-özünə pıçıldamaq üçündür.

Şair:

İllər pillələrmis bizdən ötəri,
Yollara gah bürkü, gah saxta düşür
Şöhrətin sevinci, yaşın kədəri,
Tərs kimi, ikisi bir vaxta düşür.-

deyəndə mən bu fikrin gerçəkliyinə inanıram. Burada şair qışqıra-qışqıra məni nəyəyə inandırmağa çalışmır,

sadəcə olaraq pıçılıyla qəlbindən keçəni deyir. Ona görə ki, müəyyən yaşa çatmış şair dünyanı belə görür və hissinin səmimiliyi ilə məni də özü kimi görməyə çağırır. Qışqırmayan bu səmimi ürək sözünün alovu oxucunu isidir və o da yaşından asılı olmayaraq dünyanı şair kimi görməyə başlayır və inanır ki, şöhrətin sevinci ilə yaşın kədəri insan ömrünə eyni vaxtda gəlir.

Burda sözlər foto qarşısında durub şəklini çəkdirmək üçün poza almayıb. Əksinə, sözlər başını aşağı dikib utana-utana demək istədiyini deyir. Nə çox, nə də az. Sözlər deyir ki, dünyanın işi belədir. Mənim bu sözümə inana da bilərsən, inanmaya da. Amma burda bir incə nöqtə var: Sözlər elə həyalıdır, elə təvazökardır ki, biz onların dediyinə inanmaya bilmirik; ona görə ki, həyalı, təvazökar insan həm də səmimi olar. Səmimi insan isə həmişə doğru danışar. Nəinki başqalarının, lazım gəlsə öz nöqsanını da deməkdən çəkinməz. Belə bir ürəyin sözünə inanmamaq olarmı?

N.Həsənzadə şeirini mən həmişə belə görmüşəm: Abırlı və həyalı, utancaq və səmimi!

Ətraf mühitə, onu əhatə edən adamlara və hadisələrə ürək yanğısı ilə baxmayan şair, onu narahat edən hadisələrdən səmimi dillə, ürək yanğısı ilə danışa bilməz. Elə ki, bu ürək yanğısı oldu, demək o, ürəyinin dili ilə danışacaq. Ürəyin dili isə həmişə səmimi olur. Səmimiyyət olan yerdə isə ümumi danışiq, təmtəraq və saxtakarlıq ola bilməz. Səmimi adam həmişə konkret faktlarla, detallarla danışar.

İki povest haqqında*(ixtisarla)*

İlk növbədə yazıçının dilindən, yazı tərzindən danışmaq istəyirəm. R.Həməzətovun “Mənim Dağıstanım” (I hissə) əsərini S.Azərinin tərcüməsində oxuduğum zaman tərcümənin dilinə valeh olmuşdum, çünki bu dil tərcümə dili deyildi.

“Tərcümə dili” ifadəsinə görə oxuculardan üzr istəyirəm; əslində belə bir dil yoxdur. Onu biz yaratmışıq. Radioda eşidirik: “Segah, ifa edir filankəs”. Bu ifadə dilimizdə yoxdur. Sünidir, tərcümədən gəlmədir. “Segah, oxuyur filankəs” öz dilimizdədir.

Birinci sinif dərslərində rus şairlərindən birinin “Ağacda quş” adlı şeirini oxudum. Şeiri naməlum bir şair tərcümə etmiş, “ptiça sela” ifadəsini “quş oturdu” şəklində çevirmişdir. Bax, buna tərcümə dili deyərlər. Tərcüməçi, bəlkə də, rus dilini yaxşı bilir, lakin ana dilini bilmir, desək, səhv etmərik. Ona görə ki, Azərbaycan dilində “quş qonar” - deyərlər.

Hərfi tərcümə dilimizin ahəngini və təbiətini pozur, gözəlliyini itirir. “Mənim Dağıstanım”da belə bir ifadə var: “Çtobı tvoya mat nosila po tebe traur”. Bu cümlənin sətri tərcüməsi belədir: “İstəyirəm ki, sən anan sənün üçün yas saxlasın”. S.Azərinin tərcüməsində isə belədir: “Anan vayna otursun”. Birinci tərcümə dəqiqdir, lakin Azərbaycanda deyil, ikinci tərcümə isə

orijinaldan bir qədər uzaqdır, lakin Azərbaycandır. Bizə belə tərcümə lazımdır.

Tərcüməsində bu qədər canlı xalq dilinə yaxın olan, onun ahəngini və incəliklərini saxlayan yazıçının öz dili daha şirin və ürəyəyatımlıdır: “Əhməd səndələdi. Güllü arvad böyründə olmasaydı yıxılacaqdı. Güllü arvad da ləngərləndi, kiminsə qolundan yapışıb özünü düzəltdi. Sonra fikir verdi ki, bu, Topal Vəlinin əli imiş. Əlini çəkdi. Topal Vəli Əhmədə çımxırdı”. Yaxud: “Gecə vahiməli olur. Bilirsən niyə? Gecə sonsuz, ümitsiz, gedər-gəlməz yol kimidi. Ha yeriyirsən, ha qaçırsan, bir yana çıxammırsan, amma səhər... Səhər ayrı şeydi. Fikrin də, yolun da aydın olur, işıqlı olur, bilirsən, görürsən ki, hara gedirsən, necə gedirsən, niyə gedirsən...”.

İstər “İlk təkən”, istərsə də “Duman çəkilir” Səbir Azərinin yaradıcılığının son uğurlarından sayıla bilər. Hər iki əsərdə obrazlar (hətta epizodik) bütövdür, oxucu onları görür, “tanıyır”, hiss edir.

Cəlil bəy Azərbaycan bəyliyinə sonuncu nümayəndələrindəndir. Müəllif bu fikri əyani surətdə - Cəlil bəyi nəslə kəsilməkdə olan qarağacın kölgəsində təsvir etməklə oxucuya çatdırır:

“- Quruyur, -dedi, - dədəmin qarağaclarından bir budur, bu da quruyur.

- Hə, qarağacların kökü kəsilir.

Cəlil bəy qışqırdı:

- Kəsilib eləmir, niyə kəsilir ki...”.

Bu kiçik epizod tükənməkdə olan bəyliyin faciəsini obrazlı şəkildə ifadə edir.

Dilimiz - ədəbiyyatımız

Mən Bakı radiosunun cənubi azərbaycanlı dinləyicilərindən bir neçəsinin məktubu ilə tanış oldum. Məktublar hamısı böyük məhəbbət və ürək döyüntüsü ilə yazılmışdır. Məktub müəllifləri bizim ölkə ilə, onun təhsil sistemi və həyat tərzi ilə maraqlandıqlarını yazır və bu məsələlərə dair maraqlı suallar verirlər. Mən bu sualların hamısına cavab vermək fikrində deyiləm. Lakin məktubların əksəriyyətində toxunulan bir məsələ barəsində fikrimi bildirmək istəyirəm. Bu da Azərbaycan dili, onun Sovet Azərbaycanındakı vəziyyəti barədə olan suallara cavabımdan ibarətdir.

Həmdulla Cəfəri, Əhməd Azəri yoldaşlar məktublarında Azərbaycan xalq ədəbiyyatını və dilini dərinləndirən öyrənmək istədiyini yazır. Biz bu yoldaşların arzusunu nəzərə alaraq bugünkü çıxışımızda Azərbaycan dilinin tarixinə ötərgi nəzər salıb xalq ədəbiyyatı örnəklərindən danışmağı lazım bildik.

Bizim doğma Azərbaycan dilimizin tarixi çox qədimdir. Bu dildə XIII və XIV əsrlərdə Həsənoğlu və Nəsimi kimi ustad şairlər yazıb yaradıblar. Böyük sər-kərdə və şair Şah İsmayıl Xətai dövründə bu dil bütün Yaxın Şərqdə elm-sənət və dövlət dili kimi tanınmış və çiçəklənmişdir.

Bu, yazılı abidələrdən çox-çox əvvəl Milad tarixinin ilk əsrlərində, yəni 1400-1500 il əvvəl Dədə Qorqud kitabı yaranmış və türk dilli xalqlar arasında yayıl-

mışdır. Bu abidə bədii dəyərindən, gözəl bir sənət əsəri olmasından başqa, həm də ana dilimizin hələ o zamanlar nə qədər yüksək səviyyədə olduğunu, onun geniş imkanlarını göstərir:

Bəri gəlgi, başım baxtı, evim taxtı
Evdən çıxıb yürüyəndə səlvi boylum.
Topuğunda sarmaşanda qara saçlım
Qurulu yaya bənzər çatma qaşlım
Qoşa badam sığmayan dar ağızlım
Küz almasına bənzər al yanaqlım
Qadınım, dirəyim, döləyim.

Bu bədii surətlər, oxşatmalar, dilimizin zərifliyini, gözəlliyini göstərən qüvvətli deyimlərdir.

Xalq ədəbiyyatı xalqın yaranma tarixi ilə bağlıdır. Belə ki, xalq öz nəğmələrində, nağıl və dastanlarında, bayatı və laylalarında həmişə öz dər-dini və arzusunu ifadə etməyə çalışmışdır. Ona görə də xalq ədəbiyyatı incilərinə yalnız sırf sənət əsərləri kimi deyil, həm də tariximizin ayrı-ayrı dövrlərini əks etdirən keçib gəldiyimiz yollardan xəbər verən tarixi sənədlər kimi baxmalıyıq. Bu bayatıya diqqət yetirək:

Elim, günüm talandı
Üstünə od qalandı
Yad əlindən el köçdü,
Bir dağa daldalandı.

Bu bayatı nə zaman yaranmışdır? Bilmirik. Lakin nə münasibətlə deyildi aydındır. Bayatı oxunan kimi, gözümüzün önündə bir lövhə canlanır, yadellilərin və-tənimizə basqınları yada düşür. Bayatıdan bu basqının

tarixi haqqında məlumat ala bilməsək də vəziyyəti görürük. Bayatının birinci sətirində elin talanmasından, ikinci sətirində el-obaya od vurulmasından söhbət gedir. Üçüncü sətirdə bu izah olunur: yadellilər yurdumuza basqın etmişlər, dördüncü sətirdə isə bu basqından qorunmaq üçün elin dağlara çəkilib orada daldalanması xəbər verilir.

Beləliklə, böyük bir romana mövzu ola biləcək hadisəni xalq dördcə misraya sığışıra bilmişdir. Burada havaya atılmış bir dənə də boş söz gülləsi yoxdur. Sözlərin hamısı hədəfə dəyir. Bu nədir? Bu, can yanğısıdır. Bu, can yanğısından yaranan nalədir.

İndi bu bayatıya diqqət yetirək:

Əzizim bizə qaldı
Bir şirin sözə qaldı.
Yad qovuldu obadan,
Yurd yenə bizə qaldı.

Bu bayatı elə bil, birinci bayatının ardıdır. Birinci bayatıda yadellinin yurda basqınından, ikinci bayatıda isə yadellinin yurddan qovulmasından söhbət gedir.

Bayatıların hər biri bir taleyin uğursuzluğu, bir ömrün eniş-yoxuşu, elin, obanın dərdi-səri ilə bağlıdır. Onların hər biri bir hadisədə yaranıb ağızdan-ağıza keçir, illərin məhək daşına toxunub büllurlanır, cilalanır, gəlib zəmanəmizə çatır. Ona görə də bu gün biz bayatılara, onlardakı kamilliyə, bütövlüyə, gözəllik və müdrikliyə heyran qalmaya bilmirik. Bir insanın dərdi bir xalqın dərдинə, xalqın dərdi bir nəfərin dərдинə çevrilir. Xalqın mənəviyyəti o qədər dərin, o qədər zəngin olub ki, öz

dərđini son dərəcə incə, şairanə deməyi bacarıb. Xalqın mənəvi dünyasını, incə zövqünü və zərif duyğularını dilə gətirən bayatlarımız və laylalarımız dilimizin nələrə qadir olduğunu və bütün imkanlarını göstərir:

Əzizim kasad olmaz
Mərd əli kasad olmaz
Yüz namərdin çörəyin
Doğrasan kasa dolmaz.
Əzizim dərđə mərdim
Düşməsin dərđə mərdim
Mənə dərman neyləsin
Tifilkən dərđ əmərdim.
Əzizim su dayandı,
Sel gəldi, su dayandı.
Özümü suya atdım,
Alışdı, su da yandı.
Əzizim oyan yeri
Sevgilim, oyan yeri.
Min il sel gəlsə dolmaz
Bir gün qəm oyan yeri.

Bu bayatıların hər biri bir sənət incisi, bir şeir gövhəridir.

Bayatılardakı bu zəriflik, bu dərinlik və böyüklük qarşısında səcdəyə gəlmək azdır, bunları gecə-gündüz öyrənmək, öyrənmək lazımdır. Biz xalqı öyrəndikcə ucalırıq, böyüyürük.

Bizim ən böyük sənətkarlarımız həmişə xalq yaradıcılığından öyrənilib, ona görə də yüksəliblər. Füzuli-

nin də, Üzeyir bəyin də, Sabirin də, Vurğunun da qüdrəti bunda idi.

Bayatıların hər biri bir roman, bir xatirədir. Bu dörd misralıq şeir parçalarının üzərində böyük bir roman, böyük bir dastan yazmaq olar:

Fələyin bir bağı var,
Üstündə çardağı var.
Mən o bağa getməyəm,
Qəlbimdə yar dağı var.

Yəqin sevgililər həmişə o bağda görüşmüşlər. Zaman keçib, sevgili ölüb, ya itgin düşüb, ya ölüm yatağında yatır. İndi sevgili həmin bağa gedə bilərmə? Kölgəsində gəzişdiyi ağaclar, otlar, cığırılar ona nə deyər? Elə buradaca ikinci bayatı yaranır:

Yaşıldır başın ördək,
Qızıldır qaşın, ördək.
Həmişə cüt gəzərdin,
Hamı yoldaşın, ördək?

Qalalar, qalalar! Bizim babalarımızın düşməni hədələmək üçün düyünlənmiş yumruqları... Biz bu qalaları vətənimizin hər güşəsində görürük. Bakıda Qız qalası, Abşeronda Dördkünc qala, Ramana qalası, Nardaran qalası, Şəkiddə “Gələrsən, görərsən” qalası, Dəvəçidə Çıraqqala, Şamxorda Koroğlu qalası və s.

Qəfləti basqınlardan qorunmaq üçün tikilən bu qalalarda bizim tariximiz, vüqarımız, yenilməzliyimiz oxunur. Bu qalaları tikən ustalar yəqin ki, onlara fəxrlə baxmış, xalqı üçün bir şey qoyub gedəcəyinə görə fə-

rəhlənmişdir. Qalanı tikən usta gəlib onun həndəvərinə də dolanmış və bir bayatı çağırılmışdır:

Bu qala bizim qala,
Həmişə bizim qala.
Qurmadım özüm qalam,
Qurdum ki, izim qala.

Nə gözəl deyilib! İndi gəlin bu bayatını misra-misra açaq:

Bu qala bizim qala,
Həmişə bizim qala.

Usta demək istəyir ki, qurduğum bu qalanı düşmən tuta bilməyə, o həmişə bizimki ola. Nə gözəl arzudur! Kim istər ki, yaratdığı özgənin əlinə keçər? İkinci tərəfdən, usta nə üçün yaratdığını da bilirdi. Məgər bu qala düşmənin başını əzmək üçün tikilməmişmi? Əsas mətləb son beytdədir:

Qurmadım özüm qalam,
Qurdum ki, izim qala.

Mən bu qalanı özüm üçün deyil, vətənim üçün qurmuşam. Bir də görə ki, doğma vətənimdə mənim də izim qalsın. Nədir bu iz? Xalqımın düşməne çalacağı qələbədə mənim də bir payım olsun. İnsan üçün bundan böyük mükafat nə ola bilər? Usta qurub gedəcək. Gələcəkdə xalq bu qaladan düşmənin başına atəş sovuracaq, vətəni müdafiə edəcək və qələbə çalacaq. Mən dünyada olmasam da, torpağın altında öz keçmiş əməlimlə düşmənlə vuruşacağam.

Nə qədər böyüklük, nə qədər müdriklik! Yalnız öz səadəti üçün yox, xalqın səadəti ilə yaşamaq arzusu! Bu böyüklüyə, bu dərinliyə, bu əqidəyə eşq olsun!

Adi bir yazıçını tanımaq üçün onun yaradıcılığını öyrənirlər. Xalqı da tanımaq üçün onun yaradıcılığını öyrənmək lazımdır. Biz bu kiçik bayatılarla xalqımızın mənəvi aləmini, əqidəsini, nəhayət, dühasını öyrənirik.

Xalq öz uzaqgörənliyi ilə ictimai hadisələri dərin-dən başa düşmüş və bu balaca şeir parçalarında da ona öz münasibətini bildirmişdir. Zülm və istibdad dövründə xalq gələcəyə ümidlə baxmış və bu quruluşun yox olacağına inanmışdır:

Dağlarda gördüm lala
Əldə tutdum piyala.
Kim görübdü dünyada
Zülm evi abad qala?

Ağrıya, acıya, zülmə tab gətirməyən xalq fələyə də üsyan edir. Burada misralar ağlamır, etiraz edir, qışqırır, fəryad qoparır:

Aman fələk, dad fələk.

Bu növ bayatılarda xalqın sözü daha müdrikləşir, daha artıq mənəvi məna kəsb edir. Xalqın başına açılan oyun onu fəryada gətirir. Müdrik atalar dövranın tərsinə dolandığına təəccüb edir. Xalq təbiətin də, cəmiyyətin də ahəngini yaxşı bilir. “Bu ahəng niyə pozuldu, onu nə pozdu” - deyə xalq düşünür:

Sözün demə tərsinə,
Tər tənə qoy tər sinə,

Su öz səmtinə axır,
Dövran axır tərsinə.

Bu müdrik düşüncələr, bu ağıllı mühakimələr böyük bir xalqın bağrından qopan fəryadlardır. Biz bu bayatılarda xalqın min illərdən bəri keçib gəldiyi enişli-yoxuşlu yolları görürük.

Bunlardan başqa bayatılar bir də ona görə qiymətli-dir ki, dörd sətirlik bu balaca sənət nümunələrində çox böyük və dərin, müdrik və fəlsəfi fikirlər ifadə olunmuşdur. Az sözlə çox mənalı və dərin mətləblər ifadə etmək bayatının əsas xüsusiyyətidir. Bayatı bizim dilimizin böyük imkanlarından, rəngarəngliyindən və son dərəcə zərifliyindən yaranmışdır. Məhz buna görə də bayatı başqa dildə yarana bilməzdi. Az sözlə böyük fikirlər ifadə edən şeir növünü yalnız zəngin və imkanlı dil yarada bilər. Bu faktın özü də bizim dilimizin dünyanın zəngin dilləri ilə yanaşı durduğunu təsdiq edir.

* * *

Bizim ana dilimizdə ən dərin fəlsəfi fikirlə böyük mənalı və mətləblər ifadə edən yüzlərlə elmi əsərlər və sənət inciləri yaranmışdır. Məncə, bunları bir-bir sadalamağa dəyməz. Mən yalnız bir neçə sənətkarımızın yaradıcılığına ötəri toxunmaq istəyirəm.

Dünya duracaq yer deyil, ey can, səfər eylə
Aldanma onun alınə, ondan həzər eylə
Bir halə qərar eyləməz, əyyam, keçər, ömrün
Ey əhli nəzər, bax da bu halə nəzər eylə.
Yaxud:
Varı möhnətdir cahanın, nə umarsan ey könül,

Lənət olsun bu cahanə, həm cahanın varına.

Eşq peyğəmbəri, məhəbbət tərənnümçüsü böyük Füzuli misilsiz rübabi qəzəlləri və dünyaca məşhur “Leyli və Məcnun” dastanı ilə Azərbaycan dilinin, o zaman bütün Şərqdə şeir sənət dili kimi tanınan fars dilindən əskik olmadığını sübut etdi.

Azərbaycan dilində gözəl sənət inciləri yaratmağın mümkün olmadığını deyənlərə qarşı Füzuli bunun mümkün olduğunu irəli sürərək yazırdı:

Ol səbəbdən farsi ləfzilə nə çoxdur nəzm kim,
Nəzmi nazik türk ləfzilə ikən düşvar olur
Ləhcəyi-türki qəbuli-nəzmi-tərkib etməyib
Əksərən əlfazi namərbutü-nahəmvar olur
Məndə tövfiq olsa bu düşvari asan eylərəm
Növbahar olcaq tikəndən bərgü-gül izhar olur.

Füzuli şirin qəzəlləri və “Leyli və Məcnun” dastanı ilə özü dediyi kimi “düşvari-yəni çətini asan eylədi”, ədəbi dilimizi yüksək zirvəyə çatdırdı. Bu işdə böyük Azərbaycan hökmdarı və şairi Şah İsmayıl Xətəinin xidmətlərini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Ona görə ki, o, Füzuli dövründə Azərbaycan dilini dövlət dili elan etdi. Bu xidmətin nəticəsidir ki, həm özü, həm də öz müasiri olan Füzuli, Həbib, Şahi kimi şairlər ana dilində yazıb yaratdılar.

Füzuli şeiri, bu şeirdəki böyüklük və qüdrət xüsusilə dil gözəlliyi türk dilli bütün xalqları əfsunladı, sehlədi. Bu əfsun bu günə qədər davam edir. İndi də Şərqi bir çox şairləri Füzuli təsirindən yaxa qurtara bilmir.

Məni candan usandırdı, cəfadan yar usanmazmı
Fələklər yandı ahimdən muradım şəmi yanmazmı?
Qamu-bimarinə canan, dəvayi-dərd edər ehsan
Neçin qılmaz mənə dərman, məni bimar sanmazmı?
Qəmim pünhan tutardım mən, dedilər yarə qıl rövşən
Desəm ol bivəfa bilməm, inanırmı, inanmazmı?

Bu nədir? Bu şeirdir ya nəğmə? Sözdür ya mahmı?
Bu qəzəldə sözlər su kimi axır, bahar yarpaqları kimi pıçıldadır, payız mehi kimi inildəyir... Şeiri oxuyub sehlənirsən və istər-istəməz deyirsən: görəsən dil də bu qədər gözəl, dadlı-duzlu, şəhdli-şirəli ola bilərmə?

Belə sənət əsərləri ilə biz bir daha dilimizə, onun tarixiliyinə və gözəlliyinə məftun oluruq və deyirik, belə gözəl dilə malik olan xalq ölməzdir, əbədidir.

Dilimizi bizə sevirən, onun dərinliyini bizə göstərən sənət yollarından biri də aşıq şeiridir. Koroğlu qoşmalarından birini misal gətirmək istəyirəm:

Üç yaşından beş yaşına varanda
Yenicə açılan gülə bənzərsən.
Beş yaşından on yaşına varanda
Arıdan saçılan bala bənzərsən...

Obrazlara diqqət yetirək. İnsan körpə ikən hələ, açılmış gül deyil, qönçədir. 10 yaşlı uşaq, arıdan yenicə saçılmış, hələ toxtamamış, yetkinləşməmiş bala bənzəyir. Burada başqa bir el misalını da yada salmaq lazımdır. Eldə övlad haqqında deyərlər “Acılığında yemək olmur, şirinliyindən atmaq olmur”. Aşıq buradakı “şirinlik” sözünü bala bənzətmişdir. Bu bal hələ yetkin deyil. O, hələ pətəkdə yetişməlidir. Görün aşığın nə

qədər dərin həyat müşahidəsi var. Buna görə də onun obrazları tutarlı və yerli-yerindədir:

On dördündə sevda yenə başına,
On beşində haram girər duşuna.
Çünki yetdi iyirmi dörd yaşına,
Boz-bulanıq axan selə bənzərsən.

İnsanın yetkinlik dövrünə qədəm qoymasını aşiq bəndin ilk misralarında verir. Bu iki misrada gənclik xəyallarından, arzularından söhbət gedir. Son iki misrada isə gəncliyin ən qızgın, ən qaynar dövrü qələmə alınır. İnsan ömrünün müxtəlif dövrləri fəsillərlə nə qədər uyğun gəlir. Yaz aylarında çaylar daşır. Bu zaman dağlardan nərildəyə-nəriləyə axan sellər bulanıq olduğu kimi insan ömrünün bu dövrü də eləcə qaynar, eləcə çağlar və boz-bulanıq olur. Aşiq da haqlı olaraq 24 yaşlı gəncin çılğınlığını boz-bulanıq axan sellərə bənzədir:

Otuzunda kəklik kimi səkərsən,
İgidlik eləyib qanlar tökərsən.
Sən qırxında əl haramdan çəkərsən,
Sonası ovlanmış gölə bənzərsən.

Gənclikdən sonrakı dövr... Artıq o, sel kimi çağlar deyil. O, yaşadığı illərə baxır, səhv addımlarını düşünür, bəzən də xəcalət çəkir. Bu dövrü şair “sonası ovlanmış gölə” bənzədir.

Əllisində əlif qəddin çəkilər,
Altmışında ön dişlərin tökülər
Yetmişində qəddin-elin bükülər,
Karvanı kəsilmiş yola bənzərsən.

Bu bənddəki sonuncu misraya xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. “Karvanı kəsilmiş yol”. Aşiq bununla nə demək istəyir? Bəli, 70 yaşında insan təklənir, işə-gücə yaramır, həmyaşlarının çoxu artıq yoxdur. Bu halında qoca, həqiqətən “karvanı kəsilmiş yola” bənzəyir. Artıq bu yolda gediş-gəliş yoxdur. Bu yolun üstündə yabanı otlar da bitmişdir. Nəhayət, şeirin axırınıcı bəndi:

Səksəndə sinir yenər dizinə,
Doxsanında qubar qonar gözünə
Koroğlu der, çünki yetdin yüzünə,
Uca dağ başında kola bənzərsən.

Bu bənddə də əsas vurğu sonuncu misranın üzərindədir. 100 yaşlı insan müdrikdir, ucadır. Lakin təktəndədir. O, “uca dağ başında kol” misalındadır.

Buradakı həyati detallar, obrazlar adamı valeh edir. 5 bəndlik bir qoşmada aşiq, böyük bir ustalılıqla 100 illik ömrün müxtəlif pillələrini ümumiləşdirə bilmişdir. “Boz-bulanıq axan sel”, “sonası ovlanmış göl”, “karvanı kəsilən yol”, “uca dağ başında kol” detallarının hər biri ömrün bir pilləsinə nə qədər uyğun, nə qədər münasibdir. Bu şeirin mayası həyatdan, dərin müşahidədən gəlir. Bizi burada forma maraqlandırmır. Biz məzmunu, ondakı ifadə vasitələrinin gözəlliyinə valeh oluruq.

Mən bütün cavan şairlərə xalq ədəbiyyatı qaynaqlarını mükəmməl öyrənməyi, bu böyük dəryada üzə bilməyi, ordan qidalanmağı tövsiyə edərdim.

Hörmətli yoldaşlar*(ixtisarla)*

Mən deyərdim ki, sənət sahələri içərisində bəstəkarlarla rəssamlar çox xoşbəxtidirlər. Ona görə ki, onların əsərlərinin tərcüməyə ehtiyacı yoxdur. Bu məsələdə şairlərə baxmış, nasirlər nisbətən xoşbəxtidir. Şairlərə gəlincə, şeirin fikrini, məzmununu tərcümə etmək mümkün olsa da, onun ahəngini, musiqisini, obrazlar aləmini tərcümə etmək çox zəhmət tələb edir. Odur ki, çox zaman xalqın sevdiyi şair başqa xalqın dilində öz ana dilində olduğu kimi səslənə bilmir. Nasiri, yazıçı olmayan ustad tərcüməçi başqa dilə çevirə bilər. Şairi isə yalnız həmin şairə qəlbən, ruhən yaxın olan şair tərcümə etməlidir. Belə bir şairi isə axtarıb tapmaq və onu tərcümə etməyə razı olmaq, təkcə şairin şəxsi işi olmamalı, ictimaiyyətin işi olmalıdır.

Biz rus dilini və ən ümdəsi rus xalqının ruhunu, psixologiyasını bildiyimizə görə rus koloritinin qarşılığını dilimizdə tapa bilirik. Buna görə də respublikamızda rus ədəbi nümunələrinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi, demək olar ki, yaxşı səviyyədədir.

Şübhəsiz, tərcüməçi hər iki dili hiss etməsə, duymasa fikir öz ifadəsini tam tapa bilməz. Dilimizi bilməyən, yalnız sətiri tərcüməyə əsaslanan rus yoldaşlar, bizim əsərlərimizi çox zaman hərfən tərcümə edir və bu tərcümə rus oxucusunun ürəyinə yol tapa bilmir.

Buna görə də biz həm klassiklərimizin, həm də müasir sənətkarlarımızın əsərlərini yüksək səviyyədə

tərcümə etdirib rus oxucusuna çatdırma bilmirik. Bunun da nəticəsində yaranmış ləyaqətli əsərlərimizi yalnız on-on beş ildən bir, ümumittifaq mükafatlarına təqdim edirik. Bu bir həqiqətdir ki, Nəbi Xəzrinin yüksək səviyyədə tərcümə olunmuş şeirlər məcmuəsindən sonra heç bir yazıçımızın əsərini ümumittifaq mükafatlarına təqdim edə bilməmişik.

Yazıçılar İttifaqı, demək olar ki, bu işlə heç məşğul olmur. Bu ciddi məsələ başlı-başına buraxılmış, qələm sahiblərinin öz ixtiyarına verilmişdir. Kim bacarır buyursun, özünə münasib tərcüməçi tapsın, Moskva nəşriyyatlarına müraciət edib çap etdirsən - deyirlər. İndi soruşulur, əgər Yazıçılar İttifaqı bu mühüm işlə məşğul olmayacağına, biz öz ədəbi məhsulumuzu ümumittifaq səviyyəsinə necə çıxara bilərik?

Biz istərdik ki, Yazıçılar İttifaqında bu işlə sistem halında məşğul olan xüsusi şöbə yaradılsın. Moskva və Leningrad kimi ədəbi mərkəzlərdən yüksək səviyyəli şair - tərcüməçilər dəvət edilsin, layiqli əsərlər növbə ilə tərcümə etdirilsin. Yalnız bu zaman biz əsərlərimizi həm ümumittifaq, həm də rus dili vasitəsi ilə dünya səhnəsinə çıxara bilərik.

Tarixi adları dəyişmək olmaz

Hörmətli redaksiya! “Şəki fəhləsi” qəzetinin 13 dekabr, 1979-cu il tarixli nömrəsində dərc olunmuş “Belə küçə adlarını dəyişmək” adlı məktubu oxudum. Müəllif qaldırdığı məsələdə “Kommunist” qəzetində

dərc olunan bir məqaləyə istinad etsə də, orada yürüdü-lən fikrin əsl məqsədini tam dərk edə bilməmişdir. Ona görə də məktubda göstərilən məsələ ilə əlaqədar mən də öz fikrimi bildirmək istəyirəm.

Mənə elə gəlir ki, Şəki şəhərində həqiqətən “Klub”, “Pədməktəb”, “Məktəb”, “Fakültə” kimi küçə adlarını dəyişmək vacibdir. Çünki küçələrə verilən bu adlar heç bir mənə daşımır. Lakin “Otaq eşiyi”, “Şərbablar”, “Qurcana” və s. kimi adlar xalqımızın tarixi ilə bağlı olduğundan bu adlara toxunmaq olmaz. Yenilik yenilik xatirinə deyil, ictimai məzmun xatirinə olanda mənə kəsb edir.

Yeri gəlmişkən burda bir vacib məsələyə də toxunmaq istəyirəm. Şəkidə bir “Əfvanlar” küçəsi var idi. Bu küçəyə camaat “Əfqanlar” da deyirdi. Bu küçədə yaşayan mərhum yazığımız Sabit Rəhman bunun “Əfvanlar” olduğunu mənə demişdi. Bildiyimiz kimi, Şəkinin əfqan xalqı ilə heç bir tarixi əlaqəsi yoxdur. Şəkinin Kış kəndində Əfvan kilsəsinin bu gün də durduğunu və qədim tariximizin mühüm bir dövrünün əfvanlarla bağlı olduğunu yada salsaq bu adın gerçəkliyini doğrultmuş olarıq. Dil hadisəsinə görə “v” səsinin “f” ya keçməsi adi haldır. “Q” səsi ilə də “f” səsi yerini dəyişərək “əfvan” “əfqan” şəklini almışdır.

Sonralar S.Rəhmanın burda yaşadığını nəzərə alaraq küçəni onun adı ilə adlandırdılar. Mən bunu tarixə qəsd sayır, küçənin əvvəlki adının, yəni “Əfvanlar”ın özünə qaytarılmasını, mərhum yazığımızın adına isə başqa bir küçənin verilməsini arzu edərdim.

Unutmaq olmaz ki, gələcəyin tarixçisi “Şərbablar”, “Əfvanlar” və yaxud “Otaq eşiyi” adı ilə xalqın hansı dövrədə keçdiyi yolun, yaxud yaşadığı bir vəziyyətin izinə düşə bilər. Gəlin, tarixçilərin əlindən bu imkanı almayaq, əksinə toponimiyamızı dərinlən öyrənək. Məhəllə, kənd, dağ, çay, dərə adları elə-belə gəlişigözlə adlar deyil, qəbilələrin, yaxud onların başçıları-nın adları ilə, bu başçıların müəyyən fəaliyyəti ilə əlaqədardır. Biz bu adları dəyişdirməklə kökümüzə, tariximizə balta çalmış oluruq. Məhz buna görə də vaxtilə dəyişdirilmiş “Şəki” adını partiya və hökumətimiz yenidən bizə qaytardı.

Bu işdə son dərəcə ehtiyatlı olmaq lazımdır.

Məktubun müəllifi M.Səlimov yoldaşın Şəkidəki küçələrdən birinin görkəmli Aşıq Molla Cümənin adı ilə adlandırılması təklifini isə alqışlayırıq.

Ana dilim - ana köküm¹

Keçən il yazıçıların Moskvada keçirilən Ümumittifaq plenumunda respublikalarda milli dillərin vəziyyəti məsələsi ciddi mübahisə doğurdu. Bu məsələ bizim respublikada da hələ həllini gözləyir. Bu barədə dəfələrlə yüksək kürsülərdən deməyimizə baxmayaraq, ye-

¹ Bu məqalələr barədə (“Ana dilim – ana köküm”, “İftiraya cavab”, “Adlarımız barədə”, “Şair, rəssam, bəstəkar”, “Osman Sarıvəlli”, “Səməd Vurğun məşəli”, “Mahni”) bax: Bəxtiyar Vahabzadə. Gəlin açıq danışaq... B., Azərneşr, 1988

nə də Konstitusiyamızda dövlət dili kimi təsbit edilən Azərbaycan dili dövlət səviyyəsinə qaldırılmamışdır.

Mən Konstitusiyamızın bu bərədəki 73-cü maddəsinin olduğu kimi xatırlatmaq istəyirəm: “Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir.

Azərbaycan SSR dövlət orqanlarında və ictimai orqanlarda, mədəniyyət, maarif müəssisələrində və başqa idarələrdə Azərbaycan dilinin işlədilməsini təmin edir və onun hərtərəfli inkişafına dövlət qayğısı göstərir”.

Respublika əhalisinin müəyyən hissəsi başqa xalqlardan ibarət olduğuna görə və SSRİ-nin bütün xalqları üçün rus dili ortaq dil olduğundan bu dili hamımızın bilməsi zəruridir. Biz rus dilinin vasitəsi ilə həm rus mədəniyyəti və həm də dünya mədəniyyəti ilə tanış oluruq. Buna görə də Sovetlər İttifaqında yaşayan başqa xalqlar kimi, hər bir azərbaycanlı öz ana dili ilə yanaşı rus dilini də bilməlidir. Bununla bərabər, elə eləmək lazımdır ki, milli münasibətlərdə və dillərin hüququnda tarazlıq pozulmasın. Axı, V.İ.Lenin dillərə münasibətdə tarazlığın qorunması zərurətindən dəfələrlə söhbət açmışdır.

İndi gəlin, görək, biz əməli işdə Leninin dediyi bu tarazlığı saxlaya bilmişikmi? Tarazlıq bir yana, görək Konstitusiyada yazıldığı kimi Azərbaycan dili doğrudanmı Dövlət dilidir? Hamımıza məlumdur ki, yox! Çünki Dövlət dilinin hüququnu qorumuruq. Bunun zərurət olduğunu başa düşməyənlər idarələrdə işlənmədiyinə görə ana dilinə biganəlik göstərir, heç bu bərədə düşünmür, bunu özlərinə nöqsan da hesab eləmirlər. Belələri haqqında böyük rus yazıçısı K.Paustovskinin

məşhur kəlamını bir daha xatırlatmaq istəyirəm: “Hər bir insanın öz ana dilinə münasibəti onun mədəni səviyyəsi ilə yanaşı, vətəndaşlıq qeyrətini də müəyyən edir. Ana dilini sevmədən, Vətəni sevmək mümkün deyildir. Öz ana dilinə biganə olan adam vəhşidir”.

Ukrayna şairi B.Oleynik SSRİ yazıçılarının plenumunda çox haqlı olaraq göstərdi ki, biz rus dili və rus mədəniyyətinin zərurətindən təbii olaraq danışıyıq. Bu, bizim beynəlmiləlçi təbiətimizdən irəli gəlir. Ancaq biz öz milli dilimizin, tariximizin və milli məktəblərimizin vəziyyətindən danışanda bəziləri bizə “bunlar da baş qaldırdı” deyir.

Oleynik haqlıdır. Hansı dilin zərurətindən danışsaq, bizi alqışlayır və beynəlmiləlçi adlandırırlar. Amma çəşib ana dilinin zərurətindən danışan kimi, anasının dilini bilməyən, ona həqarətlə baxanlar bizə şübhə ilə yanaşır, ən yaxşı halda bizi “geri qalmış adam”, özünü isə irəli getmiş, mədəni və müasir adam hesab edir.

Vaxtilə mühüm vəzifədə olan bir yoldaşla bu bərədə söhbət edirdik. Mən respublikada dil tarazlığının pozulmasından danışanda o mənə dedi: “Unutma ki, biz beynəlmiləl respublikayıq”. Mən ona cavab verdim ki, elə mən də beynəlmiləlçiliyi tələb edirəm. Çünki “beynəlmiləl” sözünün lüğəti mənası “millətlər birliyi” deməkdir. Biz yalnız bir dili işlədib, respublikanın adı ilə adlanan dili, rəsmi yığıncaqlardan və dövlət idarələrindən qovduğumuz zaman beynəlmiləlçilik pozulmurmu?

Vəzifəli yoldaş mənim bu sualıma cavab verə bilmədi. Məncə bu haqda ciddi partiyalı söhbət aparmağın

vaxtı çoxdan çatmışdır. Çünki bu məsələ indi ölkəmizdə, ictimai həyatımızın bütün sahələrində baş verməkdə olan yenidənqurmanın mahiyyətindən irəli gəlir.

Böyük rus alimi Lixaçov yazır: “Böyük mədəniyyəti, böyük milli ənənələri olan böyük xalq, əgər öz taleyini kiçik xalqların taleyi ilə bağlayırsa, xeyirxah olmalıdır. Böyük xalq kiçik xalqa öz varlığını, öz dilini və mədəniyyətini qoruyub saxlamaqda kömək etməlidir”.

Rus xalqı bu işdə bizə kömək edir. Milli respublikalarda akademiya, universitetlər, yaradıcılıq təşkilatları, teatr və başqa mədəniyyət ocaqları açır, mədəniyyətimizin inkişafı üçün əlindən gələni əsirgəmir. Buna görə də respublikada yaranmış indiki vəziyyətin - Azərbaycan dilinə biganəliyin əsas təqsirkarı biz özümüzük. Sovetlər İttifaqının yarandığı gündən ölkəmizdəki bütün xalqlara milli bərabərlik hüququ verilmişdir. İndi bizə nə lazımdır? Özümüzü başqaları ilə bərabərhüquqlu bir xalq kimi dərk etmək! Özümüzə, milli varlığımıza hörmət etmək! Heç kəs bizə yuxarıdan demir ki, övladlarına ana dilini öyrətmə, ana dilində olan məktəblərə biganəlik göstər, Dövlət dilində yazılmış ərizəni qəbul etmə! Ana dilində danışma!

Bu yaxşı haldır ki, ümumdünya şöhrəti qazanmış, ana dilinin gözəl bilicisi Üzeyir bəyin anadan olmasının 100 illik yubiley ictimai dilində keçməsin? Eləcə də ədəbi dilimizin əsasını qoyan Nəsiminin yubileyi.

Dilimizə bu cür biganə olanlar kimdir? Öz kökündən ayrılmış, doğma xalqının dilini, tarix və mədə-

niyyətini bilməyən, bilmədiyinə görə də bilmədiyinə qənim kəsilən bəzi milli nihilistlər.

Ç.Aytmatov “Oqonyok” jurnalının 1987-ci il iyul nömrəsində yazır ki, “belələri “sverxinternasionalist” adlanır və böyük hörmətə malik olurlar. Mən belələrini milli nihilist adlandıram. Bu hadisə millətçilikdən daha mürtəce və daha qorxuludur. Milli dilini danan milli nihilistlər də mətbuatda ifşa edilməlidir”.

Milli dillərə biganəliyi milli faciə adlandıran yazıçı bu faciəni çay və göllərin quruması, torpaqların əriməsi kimi ekoloji faciədən dəhşətli hesab edir.

Bir neçə fakt demək istəyirəm:

“Kommunist” qəzetinin 1987-ci il 21 fevral tarixli nömrəsində deyilir ki, Azərbaycan SSR tikinti, mənzil-kommunal təsərrüfatı, yüngül sənaye, əhaliyə məişət xidməti nazirlikləri, Bakı Baş Tikinti İdarəsi, Bakı şəhər Soveti İcraiyyə Komitəsi “Kommunist” qəzetinə abunə yazılmır. Buna görə də bu nazirliklərin və idarələrin ünvanına qəzetdə tənqidi material çap olunanda onlar qəzeti oxumadıqlarına görə bu yazıya illərlə cavab vermirlər, dəyirman bildiyini edir, taqqıltısı baş ağrıdır.

Demək, bu nazirlik və baş idarələrin minlərlə məsul işçisi evlərində də “Kommunist” qəzetini almır və yerli-dibli oxumurlar. İnsafən, onları qınamalı da deyil. Ana dilini bilmədiklərinə görə o dildə yazılan qəzeti necə oxusunlar? Redaksiya həmin idarələrə zəng çalıb tənqidi yazıya cavab istəyəndə, məlum olur ki, onların yazıdan heç xəbərləri də yoxdur. “Kommunist” qəzetinə niyə abunə yazılmadıqlarını soruşanda Bakı Baş Ti-

kinti idarəsinin partiya təşkilatının katibi M.Tuqanov görün, redaksiyaya nə cavab verir: “İdarə qəzet almır, mənə nə?... Heç gələn il də abunə yazılmayacağıq”. Tuqanova bu hökmü və cəsarəti verən amil barədə düşünəndə adamı dəhşət götürür.

Azərbaycan SSR Yüngül Sənaye Nazirliyi isə tənqiddən nəticə çıxarıb bu ildən “Kommunist” qəzetinə abunə yazılıb. Amma səhv düşüb, Azərbaycanda çıxan “Kommunist” əvəzinə, Ermənistanda (!) rus dilində çıxan “Kommunist” qəzetini almalı olublar.

“Kommunist” qəzetində çıxan “Kinayəli elan” məqaləsində oxuyuruq: “Bakı şəhər Soveti İcraiyyə Komitəsinə göndərilən məktublar quyuya atılan daş kimi itir... Qəzetdə çıxan onlarca yazılara illərlə cavab alınmır”.

Görəsən niyə?

Bakı Soveti kimi mühüm dövlət idarəsinin başında duran sədr öz ana dilində danışa bilmir. Bu adam anasının dilinə hörmət eləmir, bu onun öz mədəniyyətinin göstəricisidir. Dövlət idarəsinin başında durursa, bəs dövlət dilini niyə bilmir? Əgər Bakı Sovetində işlərin heç olmasa 10-20 faizi ana dilində getsəydi, belə bir adam o vəzifəni tuta bilməzdi. Amma indiki halda, o, ana dilini bilməməsinə görə xəcalət çəkmir, əksinə, bunu ona nöqsan tutmadıqlarına görə fəxr edir.

Adamları vəzifəyə təyin edəndə, əgər onun hər iki dili mükəmməl bilib-bilmədiyini ilə maraqlansalar, belə adamlar yüksək rütbələrə çata bilməz. Rütbələrə can atanlar isə məcbur olub hər iki dili mükəmməl öyrənər.

Xalq yazıçısı S.Rəhimov, Ə.Vəliyev, B.Bayramov və şair Q.Qasımzadə ilə birlikdə vaxtilə böyük vəzifədə olan bir nəfərin qəbuluna getmişdik.

Kim olduğumuzu soruşdu, dedik. Qəribədir, bu yoldaş heç birimizi tanımadı. Niyə? Ona görə ki, Azərbaycan mətbuatını oxumur və hətta televizorda da Azərbaycan verilişlərinə baxmır. Televizorda heç olmasa yerli verilişlərə baxsaydı, hər halda bizi tanımış olardı. Bəs, televizorda yerli verilişlərə niyə baxmır? Çünki ad-familiyasına görə azərbaycanlı olsa da, xalqının dilini bilmir. İndi beləsinə xalqın hansı dərdini deyəsən?

Rusiyada Fadeyevi, Şoloxovu, müasirlərdən Rasputini, Yevtuşenkoni tanımayan, əsərlərini oxumayan adam mədəni hesab edilərmə? Və beləsi böyük rütbəyə çata bilərmə? Yox. Bəs nəyə görə bizdə belələri “mədəni”də olur, hələ bir böyük vəzifələrə də çatır?

Dövlət lazım bilib, orta və ali məktəblərin Azərbaycan bölməsinə rus dilinin, rus bölməsinə isə Azərbaycan dilinin tədrisini daxil edib. D.Bünyadzadə adına Xalq Təsərrüfatı İnstitutunun rektoru rus bölməsində Azərbaycan dilini ixtisara salmaq və ümumiyyətlə, Azərbaycan dili kafedrasını ləğv etmək haqqında elmi şuranın qərarını çıxarır. Rektordan soruşan yoxdur ki, necə olur ki, sənə qədər bu instituta Azərbaycan dili lazım idi, sən isə bunu artıq hesab edirsən? Sən hansı səlahiyyətin sahibsən ki, bir ölkənin dövlət dilini lüzumsuz hesab edib onu böyük bir institutun tədris planından siləsən? Səndən mənsub olduğun xalqa xidmət istəmədik bəs xəyanət nədir?

O, xalqın dilinə qəsd etməkdən çəkinmədi. Çünki o əmindir ki, bundan ötrü ona heç kəs bir söz deməyəcək. Bu hərəkətin onun vəzifəsinə zərrə qədər xələl gətirə bilmək ehtimalı olsaydı, o, bu cəsarəti eləməzdi. Çünki belələri üçün nə vətən var, nə də onun minillik mədəniyyətini qoruyub saxlayan ana dili! Onlar üçün cəmiyyətdə mövqe tutmaq və onu möhkəm saxlamaq ehtirası var. Çünki belələri vəzifəsiz və mövqesiz heç bir şey olduqlarını özləri də yaxşı bilir.

Gürcü xalqı Tbilisidə Ana dilinə böyük bir heykəl qoyub. Sentyabrın 1-də məktəblilər “Ana dili” heykəlinin qarşısında bu dilə sadıq olacaqlarına and içib tədris ilinə başlayırlar. Biz dilimizə heykəl qoymadıq, heç olmasa, gəlin ona xəyanət etməyək.

Azərbaycan beynəlmiləl respublikadır. Müxtəlif xalqların nümayəndələri respublikada çiyin-çiyinə çalışır, vahid ailə kimi mehriban yaşayırlar.

Bəs onlar yaşadığı respublikadakı xalqın dilini, mədəniyyətini, tarixini, adət-ənənəsini bilirmi? Heç olmasa öyrənməyə cəhd edirmi? Bu suallara müsbət cavab verməkdə çətinlik çəkirik. Respublikamızda yaşayan başqa xalqların Azərbaycan dilini bilməməsi dilimizə, xalqımıza hörmətsizlik deyilmi?

Xüsusən xidmət sahələrində işləyənlərin yerli dili bilməsi mütləq vacibdir. Nəyə görə mağazada işləyən satıcıya bir kilo qənd almaq üçün müraciət edən ağbırçək qadın özünə tərcüməçi axtarmalıdır? Təəssüf ki, yerli dili bilməyən adamlar nəinki xidmət sahələrində, hətta mühüm dövlət idarələrində də rəhbər vəzifələrdə

sərbəst işləyir, qəbuluna gəlib dərdini ana dilində demək istəyənlərə isə kinayə ilə “men bilmez” deyir.

Keçən ilin avqust ayında xarici radiostansiyaların yalançı təbliğatının təsiri ilə Pribaltika respublikalarında millətçi nümayişlər keçirildiyi barədə mətbuatımızda ciddi yazılar verilmiş, Pribaltika hadisələri təhlil edilmişdi. “Pravda” qəzetində dərc olunmuş geniş yazıda yaranmış vəziyyətin səbəbləri təhlil edilərkən orada yaşayan başqa xalqların nümayəndələrinin yerli dillərə biganəliyindən söhbət açılır, bunun yerli xalqlarda ciddi narazılıq doğurduğu göstərilirdi. Qəzet 30 ildən çox Vilnüsədə yaşamış, orada məktəb bitirmiş bir nəfərin fikrini verir: “Rusca adamla danışmaq belə istəmirlər, hətta “salam”a da cavab vermirlər”.

“Günah sənin özündədir,- deyər “Pravda” belələrinə cavab verir. Axı respublikada bu qədər yaşayasan və Litva xalqının tarixini, mədəniyyətini, onun dilini bilməyəsən, bu, sadəcə olaraq ayıb deyil, bu, ətrafında olan adamlara hörmətsizlikdir”.

Pribaltikada bu cür mənfi hallar baş verəndən sonra rus məktəblərində milli dillərin yarıtmaz öyrənildiyini etiraf edirik, tədbirlər görürük. Bəs başqa respublikalarda niyə bu cəhətə fikir verilmir, konkret iş görülmür?

Gərək nəsə baş verə, sonramı ayılaq?

Qonşu Gürcüstan və Ermənistan respublikalarında xeyli azərbaycanlı yaşayır. Bu respublikalarda yaşayan azərbaycanlıların dilinə, adət-ənənəsinə hörmətsizlik ciddi narahatlıq doğurur. Bir neçə il əvvəl mən bu məsələlərlə maraqlanaraq Gürcüstanın bəzi rayonlarını

gəzmişdim. Təxminən yeddi minə qədər azərbaycanlı yaşayan Kəpənəkçi kəndinin mədəni və sosial inkişafı təəssüf doğurur. Kənddə 400 şagird üçün nəzərdə tutulmuş məktəb var. Lakin təkcə orta məktəbdə 1600 şagird oxuyur, səkkizillik və ibtidai məktəblərdə də bu qədər. Bunun nəticəsidir ki, uşaqların bir qismi şəxsi evlərdə (!) təhsil alır.

Gürcüstanın bəzi rayonlarında, o cümlədən, Kaspi, Axmeta, Telavi kimi rayonlarının azərbaycanlılar yaşayan kəndlərində ana dilində məktəblər yoxdur. Bəzi yerlərdə isə Azərbaycan məktəbinə, əhalisi azərbaycanlılardan ibarət olan kolxoz və sovxozlara direktorun azərbaycanlı qoyulmadığı hansı məntiqə uyğundur?

Qeyd edirəm ki, bütün gördüklərim faktlar barədə vaxtilə respublikanın rəhbərlərinə açıq məktubla müraciət etmişəm. Amma nə fayda? Bəzi tədbirlər görülsə də bu iş başa çatdırılmadı.

Partiya bizi milli dillərə, milli münasibətlərə ehtiyatla, qayğı ilə yanaşmağa öyrədir. Təəssüf ki, son vaxtlar bəziləri aşkarlıq və demokratiya şüarları altında milli məsələlərdən də “söhbət açır” və bu işdə Lenin prinsiplərinə biganəlik göstərirlər.

Məsələn, İ.Belyayev “İslam və siyasət” adlı böyük məqalədə islam dini qalıqlarını tənqid edərkən “islamşünaslıqda” ciddi səhvlərə yol verir, Sovet İttifaqının müsəlmanlar yaşayan respublikalarındakı xalqların milli qururuna toxunan “kəşflər” edir. O, oxucu islam dininin rəmzi olan idarələrin artması ilə “qorxudur”, yeri gəldikcə Qərbin bulvar mətbuatından “faktlar” göstərir.

Həqiqi faktlara isə göz yumur. Göz yumur ki, 6 milyona yaxın müsəlman yaşayan Azərbaycan SSR-də indi cəmi 18 məscid, 1,5 milyon əhali yaşayan Bakıda isə cəmi 2 məscid var. Qalanları ya məhv edilib, ya da anbara çevrilib. Yuqoslaviyada isə 2 milyondan bir qədər çox müsəlman yaşadığı halda 1946-1987-ci illər ərzində 800-ə yaxın məscid tikilib və ya bərpa olunub”.

İ.Belyayev belə bir faktı da lazımsız bilir ki, Azərbaycanın Şuşa şəhərində bir xristian kilsəsinin bərpasına ayrılan məbləğ digər mədəni-tarixi abidələrin bərpasına çəkilən xərcdən bir neçə dəfə çoxdur.

Məlumdur ki, ölkəmizdə yaşayan xalqların çoxunun, o cümlədən, rusların da adam və yer adlarının bir hissəsi tarixən dinlə bağlı olmuşdur. Ona görə də İ.Belyayev müsəlman adlarının “təmizlənməsini” məsləhət görür, amma xristian və s. dinlərlə bağlı adları (Boqdan, Boqdanov, Boqolyubov, Boqomolov, İsayev, Abramov, Qriqoryan, Moisey, İosif və s.) isə “unudur”.

Təbiidir ki, qardaş xalqlara, onların adət-ənənəsinə, milli qururuna belə münasibət ölkəmizin bir çox yerlərində ciddi etiraza səbəb olmuş, qəzetin və müəllifin ünvanına etiraz məktubları göndərilmişdir. Axı aşkarlıq və demokratiya anarxiya demək deyil. Aşkarlıq açıq söhbət, vicdanlı söhbətdir. Aşkarlıqdan sui-istifadə etmək, başqalarının milli mənafeyinə, dilinə, adət-ənənəsinə sataşmaq yenidənqurma prinsiplərinə, Lenin təliminə ziddir. Gəlin, bunu unutmayaq. Unutmayaq ki, V.İ.Lenin vaxtilə yazırdı: “Müxtəlif millətlərin azad və mehriban-casına birgə yaşaya bilməsi... üçün fəhlə sinfinin müda-

fıə etdiyi tam demokratizm olmalıdır. Heç bir millət üçün, heç bir dil üçün gərək heç bir imtiyaz olmasın! Azlıq təşkil edən millətlərə qarşı azacıq da olsa təzyiqə, azacıq da olsa ədalətsizliyə gərək yol verilməsin!”.

İftiraya cavab

“Komsomolskaya pravda” qəzetinin 1988-ci il 16 yanvar tarixli nömrəsində xüsusi müxbir S.Romanyukun “Arqumentlər olmadan” adlı məqaləsini oxuyub təəccübləndim. Məqalədə “Əmək kollektivində vətənpərvərlik tərbiyəsi və milli tərbiyə” mövzusunda Qırğızıstanda keçirilən respublika elmi-praktik konfransında Çingiz Aytmatovun çıxışı, milli dildə uşaq bağçalarının və məktəblərin açılması, qırğızlar tərəfindən rus və qırğız dillərinin öyrənilməsi məsələlərinə dair A.Tokombayevlə polemikada onun mövqeyi tənqid edilir.

S.Romanyuk yazır: “...Ç.Aytmatov həmin konfransın tribunasından bildirir ki, bu iş (qeyri-qırğızlar üçün qırğız dili dərsləri - B.V.) lüzumsuzdur və acı istehza ilə soruşur: “Əgər qırğızlar öz dillərini bilməsələr, görəsən qırğız dilini öyrənən ruslar bu dildə kimlə danışacaqlar? Bu sözlər arxasında milli məhdudiyət və milli təkəbbür ideyası gizlənmirmi?”

Görəsən, S.Romanyuka niyə elə gəlir ki, bu sözlər arxasında məhz milli məhdudiyət və milli təkəbbür gizlənmir? Məgər ana dilinə, doğma mədəniyyətə

məhəbbət, onların inkişaf etdirilməsinə qayğı, ana dilində uşaq bağçaları və məktəblərin olmasını istəmək hər bir xalqın ən adi hüququ deyilmə? Məgər hər bir azad xalqın bu adi, elementar hüququ tələb etməsi milli məhdudiyət və təkəbbür mü deməkdir? Axı, S.Romanyuk bir qədər əvvəl, həmin qəzetin 1987-ci il 29 noyabr tarixli nömrəsində belə bir fakt gətirmişdi ki, Qırğızıstanın paytaxtı Frunzedə qırğız dilində cəmi bir məktəb var! Bəs görəsən, bu faciəli fakt niyə “hörmətli” müxbiri narahat etmir! Axı, belə fakt hər hansı xarici ölkədə olsaydı biz nə hay-küy qoparardıq?!

“Ç.Aytmatov da daxil olmaqla qırğızlar özləri uşaqlarını ana dilində oxutmaq istəmirlər. Deməli, qırğız məktəblərinə ehtiyac yoxdur”, - fikrini təlqin edən müxbirin mövqeyi təəccüb doğurur. Əgər o, obyektiv jurnalistdirsə niyə bu vəziyyətin səbəbini görmək istəmir, onu araşdırmır?

Çox ciddi səbəblər olmadan heç bir xalq, o cümlədən qırğızlar öz ana dilindən əl çəkməz. Həm də unutmaq olmaz ki, söhbət zəif inkişaf etmiş tayfanın və ya xalqın dilindən getmir, söhbət “Manas” kimi epos yaradan bir xalqın, öz ədəbiyyatı, kinomatoqrafiya, mədəniyyət və incəsənət nailiyyətləri ilə nəinki Sovet İttifaqında, hətta dünyada tanınan bir xalqın dilindən gəlir. Bu xalq öz uşaqlarını ana dilində oxutmaq istəmir? Xalq da öz ana dilindən imtina edərmir? Bax, məsələnin dəhşətli tərəfi budur. Boynuna ədaləti müdafiə etmək missiyası götürən müxbir bəs buna niyə narahat olmur? Yoxsa bu, ona sərf eləmir?

Pribaltika respublikaları, Ermənistan və Gürcüstan müstəsna olmaqla, qalan respublikalarda idarə işlərinədən tutmuş iclaslara, elmi yığıncaqlardan tutmuş bədii şuralara qədər bütün işlər əsasən rus dilində aparılırsa, valideyn övladının gələcəyi naminə onu rus məktəbinə verməyə məcburdur. Ana dilli məktəblərə biganəliyin səbəbi bax budur! Bu əsas səbəbi gördüyü və bunun xalq üçün milli faciə olduğunu bildiyi halda Ç.Aytmatovun haqlı tələbinə belə insafsızcasına hücum edən Romanyuk və onu dərc edən qəzetin obyektivliyinə necə inanmaq olar?

Beynəlmiləçiliyin başlıca tələbinə görə xalqların bir-birinə hörməti qarşılıqlı olmalıdır. Bu məsələnin zəruriliyindən danışan məşhur sovet hüquqşünası Y.Kurdyavtsev yazır: “Belə bir vəziyyəti məgər normal hesab etmək olarmı ki, bərabərhüquqlu bir millətin nümayəndəsi (fərz edək ki, rus millətinin) on illərlə onunla eyni bərabərhüquqlu digər bir millətin vətəninə yaşayır və hətta çox vaxt yüksək vəzifələr tutur, lakin həmin millətin dilində ən adi şeyləri öyrənməyə macal tapmır”.

Bu, bir yana, bəs öz ana dilini bilməyənlərə nə deyəsən?

Təəssüf ki, Azərbaycanda da vəzifə başında olanların, dəqiq elmlərlə məşğul olan ziyalılardan bir çoxu ana dilini bilmir. Mən bu yaxınlarda Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputatı kimi seçicilərin tapşırığını həll etmək üçün Bakı şəhər XDS İcraiyyə Komitəsinin sədri O.Zeynalovun qəbulunda oldum. O, mənimlə iki kəlmə ana dilində danışa bilmədi. Halbuki Konstitusiyaya

üzrə respublikada Azərbaycan dili dövlət dili kimi təsbit olunmuşdur. Ana dilini bilmir, özü bilər. Amma ana dili dövlət dili kimi qəbul olunubsa, dövlət aparatının başında duran bu adamın dövlət dilini bilməməsini nə ilə izah etmək olar?

Maraqlı burasıdır ki, bu cür milli nihilistlər ana dilini bilməməsindən heç olmasa xəcalət çəkmir, əksinə bunu özləri üçün şərəf və üstünlük hesab edirlər. Bilməməyi üstünlük saymaq! Görün, ana dili nə qədər hörmətdən düşüb ki, onu bilmək deyil, bilməmək üstünlük sayılır.

S.Romanyuk Frunze Pedaqoji İnstitutunun dosenti A.Vasilyevin apardığı bir eksperimentdən misal gətirib göstərir ki, rus dilində imla yazan 246 tələbədən 138 nəfəri qeyri-məqbul qiymət alıb. Təəssüflə qeyd etməliyik ki, bu, tələbələrin rus dilinə – Lenin dilinə biganəliyinin göstəricisi deyil, ümumən orta və ali məktəblərimizdə tədrisin zəifliyinin sübutudur. Ona görə ki, eyni eksperimenti rus dilli fakültə və məktəblərdə aparsalar, yenə ona yaxın nəticə alarlar. Mən buna da əminəm ki, əgər həmin eksperimenti qırğız dili üçün aparsalar, onda yəqin ki, daha faciəli nəticə alınar.

Qırğız gənclərinin cəmi 4 faizinin rus dilini bilməməsindən əsəbiləşən müxbir bəs öz ana dilini bilməyən qırğızların neçə faiz olması ilə maraqlanıbmı? Mən müxbirin həqiqətən beynəlmiləçiyə olduğuna və bu məsələdə obyektiv mövqə tutduğuna onda inanardım ki, öz ana dilini bilməyənlərin də faizini hesablayıb onlara da beləcə əsəbiləşəydi.

Heç şübhəsiz, rus dili çoxmillətli sovet xalqları üçün ümumi dildir və bu dili bilmək, həm də yaxşı bilmək SSRİ xalqları üçün zəruridir. Lakin müəllifin “Rus dili SSRİ-də ümumdövlət dilidir” fikri bizdə təəccüb doğurur. Bilmək istədik ki, bu hökmü müəllif hansı rəsmi sənəddən götürmüşdür? SSRİ Konstitusiyasında belə bir maddə, belə bir müddəə yoxdur. Nə üçün? Gəlin, V.İ.Leninə müraciət edək: “Fəhlə demokratiyasının milli proqramı belədir: heç bir millətə, heç bir dilə qətiyyənlə heç bir imtiyaz verilməməlidir”.1977-ci il oktyabrın 7-də qəbul olunmuş SSRİ Konstitusiyasının 36-cı maddəsində oxuyuruq: “Müxtəlif irqlərdən və millətlərdən olan SSRİ vətəndaşları bərabər hüquqlara malikdirlər. Bu hüquqların həyata keçirilməsi SSRİ-nin bütün millətlərini və xalqlarını hərtərəfli inkişaf etdirmək və bir-birinə yaxınlaşdırmaq siyasəti ilə, vətəndaşların sovet vətənpərvərliyi və sosialist beynəlmilətçiliyi ruhunda tərbiyə olunması ilə, ana dilindən və SSRİ-nin başqa xalqlarının dilindən istifadə etmək imkanı ilə təmin edilir”.

Təəccüb doğuran odur ki, S.Romanyuk A.Tokombayevnin dili ilə “Komsomolskaya pravda” səhifələrində aşağıdakı kimi araşdırıcı mühakimələr irəli sürür: “...Rus dili bütün ölkə miqyasında dövlət dili hesab edilir, elə buna görə də hamının bu dili bilməsi məcburidir”, yaxud “Rus dili SSRİ -nin ümumdövlət dilidir”. Bu iddialar öz mahiyyəti etibarlı ilə inqilabdan əvvəlki qaragüruhçu, şovinist “Rus xalqının ittifaqı” təşkilatının ruhuna yaxındır. Məlumdur ki, son zaman-

lar “Pamyat” adı altında belə bir qrup baş qaldırmağa cəhd göstərir və demək lazımdır ki, onlara kəsərli cavabı verən də elə “Komsomolskaya pravda” qəzeti olmuşdur.

Beynəlmilətçilikdən ağızdolusu danışan S.Romanyuk bilməlidir ki, “beynəlmilət” sözü millətlər birliyi deməkdir. Müəllif isə bir dilin təbliğ və tədrisindən danışarkən məhz beynəlmilətçiliyin əsas şərtini pozur. O yazır: “Respublikada beynəlmilət tərbiyəsinin vəziyyəti barədəki suala cavab verərkən A.Tokombayev qeyd etdi ki, son zamanlar “milli müstəsnaqlıq” və “milli seçilmə” ideyası əmələ gəlməyə başlamışdır”.

Çox gülməlidir. Milli dildə məktəblərin və uşaq bağçalarının açılmasını tələb etmək hər xalqın ən adi və haqlı tələbi deyilmi? Əgər xalqın öz ana dilində tərbiyə almaq və oxumaq haqqı da yoxsa, o nə xalqdır? Bəs onda Böyük Oktyabr inqilabı bu xalqa nə gətirmişdir? Aytmatov da öz çıxış və məqalələrində yalnız bunu tələb etmişdir. Milli məktəb və uşaq bağçası tələb etmək məgər “milli müstəsnaqlıq” və “milli seçilmə” deməkdir?

30-35 illik yaradıcılığı boyu daim beynəlmilətçiliyi təbliğ edən, əsərlərinin əksəriyyətini rus dilində yazan bir yazıçının kiçik bir məqalədə “milli məhdudiyətdə” və “millətçilikdə” günahlandırmaq ən azı savadsızlıq və siyasi korluqdur. “Komsomolskaya pravda” qəzetinin Qırğızıstan üzrə müxbiri olan bu adam uzun illər Qırğızıstanda yaşamasına baxmayaraq, görəsən qırğız dilini bilirmi? Mən əminəm ki, Aytmatov rus dilini bil-

diyinin onda biri qədər o, qırğız dilini bilmir. İndi görün, kim kimə “milli məhdudiyət” damğası vurur? Burda bir el misalını xatırlatmaq yerinə düşər: Kor kora kor deməsə, bağı çatlayar.

Mən təkrar edirəm Ç.Aytmatovdan müxbirin misal gətirdiyi bu sözlər tamamilə doğrudur: “Əgər qırğızlar öz dillərini bilməsələr, görəsən qırğız dilini öyrənən ruslar bu dildə kimlə danışacaqlar?”

Məgər yalan deyir? Yalanın həqiqət kimi gözlərə dürtüldüyü durğunluq dövründə belə yalan yazmayan, yalnız həqiqəti yazdığına görə təkcə SSRİ-də deyil, bütün dünyada hörmət qazanan və sevilən Ç.Aytmatov indi bizdə demokratiyanın qol-qanad açdığı bir dövrdə yalanmı danışacaqdı?...

“Məgər dili ləğv etmək olarmı? Axı dil aeroflotun reysi deyil, ictimai-tarixi kateqoriya olub hər birimizin rəyindən asılı olmayaraq yaşayır”, - yazır Romanyuk. Bəli, dil doğrudan da ictimai-tarixi kateqoriyadır və kiminsə şəxsi rəyindən asılı olmadan yaşayır. Lakin nədənsə Romanyuk unudur ki, dil yalnız ondan istifadə edəndə, həmin dildə danışanda yaşayır və inkişaf edir. Həm də dil təkcə məişət mövzusunda danışanda, sadəcə olaraq ondan istifadə edəndə yox, ondan dövlət dili kimi istifadə edəndə yaşayır. S.Romanyuk isə unudur ki, əgər qırğız dilində uşaq bağçaları olmazsa, qırğız məktəbləri də az olar, ya da heç olmaz, əgər qırğız məktəbləri olmazsa tələbələr də, qırğız dilini yashadan ziyalılar da, yazıçı və alimlər də, qırğız mədəniyyəti xadimləri də olmaz. Hələ ki, “Manas”ın, dili

birtəhər yaşayır. Belə getsə yaşayacaqmı? Ziyalı ana dilində danışmayan xalqın nəinki dili, özü də ölümə məhkumdur. Bu ki, məlum həqiqətdir.

Məhz bu həqiqəti görən, doğma dilinə biganəliyi müşahidə edən böyük yazıçının narahatlığına, vətəndaş mövqeyinə etiraz edən müxbirin mövqeyini düşünəndə adamı dəhşət götürür.

O ki, qaldı A.Tokombayevin Aytmatova hücumuna, bu, şəxsi ədavət və şəxsi intiqam hissindən başqa bir şey deyildir. Şəxsi ədavət hissəyə görə, çəkişmədə, polemikada qələbə çalmaq xatirinə mənsub olduğu xalqın ən adi haqqına qarşı çıxan Tokombayevin “vətənpərvərliyi” təəssüf doğurur. Öz şəxsi xeyri üçün, xalqının dilinə qarşı çıxan bu adamın başqa xalqın dilinə, tarix və mədəniyyətinə hörmət edəcəyinə inanmaq çətindir.

Adamlara şəxsi qərəz hissəyə görə millətçilik damğası vurmağın acı bəhrələrini görmüşük. Ç.Aytmatov kimi Sovet ədəbiyyatının klassikini bu damğa tutmaz, əgər Tokombayev və Romanyuk bu damğanı vurmaq istəyirlərsə, unutmasınlar ki, demokratiyanın qanad açdığı indiki yenidənqurma dövründə bu damğa qayıdıb özlərinə dəyə bilər. Çünki indiki cəmiyyətimizə nə “milli nihilistlər” lazımdır, nə də millətçilər.

Nəhayət, təəssüf doğuran bir də odur ki, haqqında danışdığımız yazı qəzetdə oxuculara “Biz beynəlmilətçilər!”(!) rublikası ilə təqdim edilir...

Adlarımız barədə

Dünyada hər şeyin öz adı var. Ad – yalnız şeylərin bir-birindən seçilməsi üçün ona verilən ünvan deyil, həm də onun əlamətidir, səciyyəsidir. Hər kəsin ad günü onun yaşıdır, yəni tarixidir. Ulu dədəmiz Qorqudu xatırlayaq: rəvayətə görə canlı və cansız hər şeyə və hər kəsə Qorqud dədə ad qoyarmış. Amma necə? Bax, məsələ bu necənin üstündədir. O, şeylərə, yaxud adamlara ilk ağına gələn adı deyil, mütləq funksiyasına, oxşarlığına, əlamətinə və səciyyəsinə görə ad vermiş. Yəni də rəvayətə görə Dədə dörd şeyin adında səhv etmişdir: iynəyə tikən, tikənə sökən, gəlinə ayıran, ayrana isə doyuran deməli imiş.

Bu rəvayətdə xalq demək istəyir ki, adları elə-belə vermək olmaz, ad xarakterdən, sifətdən, əlamətdən, funksiyadan doğmalıdır. Dilimizdə sözlər bu prinsip əsasında yaranmışdır. Məsələn, götürək “dolma”, yaxud “dolça” sözlərini. Hər iki söz “dolmaq”, yaxud “doldurmaq” funksiyasından, “qazayağı”, yaxud “qurdağzi” bitki və çiçəyin adı oxşarlığından, “Çəmənli”, “Çəşməli”, “Söyüdlü” kənd adları isə kəndlərin səciyyəsiindən, əlamətindən yaranmışdır. Adam adları da bu sonuncu prinsipə görə - yəni xarakterinə, əlamətinə, xüsusiyyətinə görə verilir. Məsələn, qəhrəman buğa ilə güləşdiyinə görə ona Buğac adının verilməsi kimi...

Çox təəssüf ki, adqoymanın bu prinsipləri son zamanlar unudulmuşdur. Ayrı-ayrı müəssisələrə, idarə və

institutlara uyğunsuz adlar qoyulmuşdur. Məsələn, Bədən Təربiyəsi İnstitutunun inqilabçı S.M.Kirovun, Azərbaycan Dövlət Akademik Dram Teatrının M.Əzizbəyovun, Azərbaycan Dövlət Opera və Balet Teatrının M.F.Axundovun adı ilə adlanması nə dərəcədə düzgündür?

Görkəmli partiya və dövlət xadimi S.M.Kirovun xidmətlərini kiçiltmək fikrində deyilik. Onun adı ürəklərdə, xatirələrdə daim yaşayacaqdır. Lakin Bakıda iki ali məktəbin və elmi-tədqiqat institutunun S.M.Kirovun adı ilə adlandırılması bəzən qarışıqlıq yaradır. Hələ vaxtilə “Literaturnaya qazeta” bu məsələdən söhbət açaraq ölkədə 50-dən çox şəhər və kəndin Kirovun adını danışdığını göstərmiş, belə “təşəbbüs-karlığın” mənfi cəhətlərini izah etmişdir.

Biz M.Əzizbəyovun da, M.F.Axundovun da adlarının əbədiləşdirilməsi əleyhinə deyilik. Amma respublikanın Akademik Dram Teatrı məhz Azərbaycan dramaturgiyasının bünövrəsini qoymuş M.F.Axundovun adını daşısı daha düzgün olmazdı? Belə misalların sayını çoxaltmaq da olardı. Amma nə ehtiyac?

Son vaxtlar qərribə bir adqoyma-addəyişmə kompaniyasının da şahidi olmuşuq. Görkəmli partiya və dövlət xadimlərinin adını əbədiləşdirərkən tələsiklik edib şəhərlərin, qəsəbələrin, küçələrin adını dəyişmişik. Uşaq böyüyüb boya-başa çatınca doğulduğu küçənin adı bir neçə dəfə dəyişdiyindən hərc-mərclik, qarışıqlıq yaranır. Necə ola bilər ki, illər boyu Şahdağ kimi tanıdığımız, vüqarına, əzəmətinə baş əydiyimiz dağın

adını dəyişdirək? Göy gölün adını dəyişsək nə qədər gülünc olar. Bəs şəhər və kənd adlarını dəyişmək daha gülünc deyilmə? Bu, tarixlə oynamaq, keçmişə əl salmaq deməkdir.

Bir neçə il əvvəl yolum qonşu Gürcüstan respublikasına düşmüşdü. Əhalisinin çoxu azərbaycanlılar olan Qardabani, Marneuli, Bolnisi, Dmanisi rayonlarını gəzdim. Bu ərazidə əsrlərdən bəri yaranmış və yaşamış tarixi toponomikanın çox asanlıqla, həm də heç bir əsas olmadan dəyişdirilməsi, hətta tərcümə olunması təəssüf doğurur. “Qarayazi” “Qardabani” olub, “Borçalı” “Marneuli” kimi “müasirləşib”, “Başkeçid” “Dmanisi”yə çevrilib, “Ağbulaq” “Tetriskaro” adını alıb. Niyə? Yer adlarının tərcüməsi, tarixi adların bu cür “müasirləşdirilməsi” nə dərəcədə düzgündür? Belə “müasirləşmə” yerli əhalini təhqirdən başqa bir şey deyil.

Nədənsə biz küçə adlarının da qoyulmasında tələsiklik edir, bu işdə də qətiyyət göstərmirik. Nəinki bu sahədə yol verilmiş nöqsanları düzəltməyə tələsmirik, hətta bir-birinin ardınca səhvləri artırırıq. Coğrafi, tarixi, milli və etnik adları dəyişməklə, tariximizə, keçmişimizə qəsd edirik.

Hamıya məlum həqiqətdir ki, şəxsi adlar başqa dilə tərcümə olunmur. Amma biz bu prinsipi də dəyişməyi bacarıırıq. Bakıdakı Yuxarı Dağlıq küçəsi “Verxnyaya naqornaya”, Şəkidəki “Şərq” küçəsi “Ul.Vostok” olur. “Qax” “Kaxi”, “Balakən” “Belokanı”, “Mərdəkan” “Mardakyanı” şəklinə salınır. Əgər bu cür getsə kim inad eləyə bilər ki, 100-200 ildən sonra bu adlar öz tarixi

kökündən, milli bünövrəsindən uzaq düşməyəcək? Öz tarixindən ayrılmış ad və öz adından ayrılmış tarix isə gec-tez mahiyyətini və əhəmiyyətini itirməyə məhkumdur. Bu yaxınlara kimi Bakı metrosunun stansiyalarının da adını tərcümə etmək dəbdə idi. Nə yaxşı ki, bu səhv artıq düzəldilib. Amma tam yox. Yoxsa metro stansiyalarında “Azizbəyov”, “Meymar Adjemi - Memar Adjemi” kimi səhvlər aradan qaldırılırdı.

XII əsr Azərbaycan memarlığının görkəmli nümayəndəsi Əcəminin adının metro stansiyasına verilməsi hər bir azərbaycanlının ürəyində iftixar hissi doğurur. Lakin bu işin də yarımçıq görülməsi bizi təəssüfləndirir. Görəsən stansiyanın girəcəyində dahi memarın həyat və fəaliyyətini əks etdirən lövhə asmaq çətinirmi? Axı memar Əcəmini nəinki şəhərimizin qonaqları, hətta bəzi yerlərimiz də (təəssüf doğursa da) tanımır.

İndi biz Bakıya adların funksiyadan, səciyyədən yaranma prinsipi ilə nəzər salsaq, küçələrin, meydançaların, müəssisələrin çoxunun adında nöqsan görürük. Məsələn, M.Əzizbəyovun abidəsinin N.Nərimanov prospektinin başında, N.Nərimanovun abidəsinin Cənubi Sovet meydanında, XI Qızıl Ordu abidəsinin Avakyan küçəsində, Cəfər Cabbarlının abidəsinin Sabunçu vağzalının qarşısında, eləcə də Nəsiminin abidəsinin Dövlət Bakının arxasında qoyulması nə dərəcədə düzgündür?

Onu da deyim ki, 15 km-ə qədər uzunluğu olan və üç yerdə sınan bir küçə təkcə Avakyanın adını daşıyır.

Bu küçə üç yerdə sındığına görə onu 3 hissəyə bölmək, bir hissəsini “Avakyan küçəsi”, “Kommunist” nəşriyyatı yerləşən hissəsini “Mətbuat küçəsi”, yaxud H. Zərdabi küçəsi, XI Qızıl Ordunun abidəsi yerləşən hissəsini isə XI Qızıl Ordu küçəsi adlandırsaq, o zaman verilən adlar səciyyəsinə və funksiyasına uyğun olardı. Nizami adına Azərbaycan Ədəbiyyatı muzeyinin ətrafında yeni salınmış meydançanın “Nizami meydançası” adlandırılması da bu baxımdan məqsədəuyğun olmazmı? Bu meydança həm də Nizaminin abidəsi olan sahə ilə birləşir.

Vaxtilə Bakının bəzi küçələrinə son dərəcə yəndəmsiz və uyğunsuz adlar verilmişdir ki, bu adların dəyişdirilməsi barədə düşünmək vaxtı çoxdan çatıb. Bunlardan bir neçəsini xatırlatmaq istəyirəm: Xreptovaya, Tramvaynaya, Droqalnaya, Kislotnaya, Zavodskaya, Kirpiçnaya, Kraynaya Krivaya və s.

Əsərlərində Azərbaycanın füsunkar təbiətini, adamlarını, ictimai həyatını böyük məhəbbətlə və ehtiramla tərənnüm edən dekabrist yazıçı Bestujev-Marlinskiyin, Azərbaycan dilində ilk “Vətən dili” dərsliyini yazan A.O.Çernyayevskinin adına Bakıda küçə oluması nə dərəcədə düzdür? Eləcə də böyük inqilabçı Səttarxan, Şeyx Məhəmməd Xiyabani, Bağır xan, dövlət xadimlərindən Ş.Xətai, Babək, alimlərdən Bəhmənyar, N.Tusi, Nəvvab, M.Kazımbəy, H.Hüseynov, sərkərdələrdən Mehmandarov, Ə.Şıxlinski, yazıçılardan Ə.Haqverdiyev, F.Köçərli, Ə.Cavad, R.Rza,

S.Rəhimov, S.Yesenin və başqalarının adlarına şəhərimizdə küçələrin olmamasını nə ilə izah etmək olar?

Böyük inqilabçı satirikimiz M.Ə.Sabirin adını daşıyan küçə İçəri şəhərdə cəmi 6-7 yapalaq binadan ibarətdir.

Halbuki, yuxarıda adını çəkdiyimiz yəndəmsiz, mənasız-məzmunuz küçə adları isə şəhərimizdə kifayyət qədərdir.

Azərbaycan paytaxtı özünün inqilabi və beynəlmillət əhəmiyyəti ilə məşhurdur. Bu əhəmiyyət şəhərin küçə adlarında da yaşayır. Bakının ən yaraşlıq küçələri müxtəlif millətlərdən olan inqilabçıların, alimlərin, yazıçıların və s. adını daşıyır. Bəs bu əhəmiyyət başqa respublikalarda Azərbaycanın görkəmli adamları barəsində necə davam etdirilir? Təəssüf ki, bu suala da ürəkaçan cavab vermək olmur. Bakının Tbilisi prospektini respublika paytaxtının baş yolu adlandırmaq olar. Amma Tbilisidə “Bakı” küçəsi döngəyə bənzəyir. Şəhərdə aparılan yenidənqurma işləri ilə əlaqədar olaraq M.Ş.Vazeh küçəsi ləğv olunub, M.F.Axundov küçəsi isə cəmi bir neçə evdən ibarətdir. Uzun illər Tbilisidə yaşayıb yaratmış A.Bakıxanov və C.Məmmədquluzadə kimi Azərbaycan klassiklərinin adına küçə qoymaq isə tamam unudulub. Beynəlmillətçilik gözəl şeydir. Amma bir şərtlə ki, ikitərəfli olsun.

Axı ad tarixdir, elmi mənbədir, sənəddir. Adlar özündə tarixi yaşadır. Belə olan halda adlara biganəliyi tarix bizə bağışlamaz.

Şair, rəssam, bəstəkar*(ixtisarla)*

Puşkin həm şairdir, həm rəssam, həm də bəstəkar. O, son dərəcə adi və sadə sözlərlə həm rəsm çəkir, həm də bu rəsmi nəğməsinə yaradır. Onun məşhur “Qış gecəsi” şeirindən ikicə bəndi misal gətirmək istəyirəm:

Yağan qarı bura-bura
Boran səslənər əsəbi.
Uşaq kimi gah ağlayar,
Gah ulayar bir qurd kimi.
Yel güləşi səsləndirib
Çardaqlarda gah inləyər.
Gah gecikmiş yolçu kimi
Pəncərəni tıq-tıq döyər.

Osman Sarıvəlli*(ixtisarla)*

Şair övladına ana təbiətin dilini öyrədir, onu həyata hazırlayır. Bəli, təbiəti, onun sirlərini, ana torpağı, iqlimi bilmədən, bu təbiətdə, bu torpaq üstündə yaşayan adamların ruhuna, qəlbinə necə yol tapmaq olar? Şairin məramını bir qədər də dəqiqləşdirsək, o demək istəyir ki, torpağın dilini və sirrini bilmədən ondan lazımı məhsulu da götürə bilməzsən. Osman Sarıvəlli bu

gözəl şeiri ilə oğlunun simasında yetişən gənc nəslə, eyni zamanda hamımıza mənsub olduğumuz torpağı, bu torpağın üstündə yaşayan xalqı, bu xalqın tarixini, folklorunu, adət-ənənəsini, musiqisini sevməyi tapşırır. Çünki bu torpağı və bu torpağın üstündə yaşayan xalqı, onun min-minillik tarixini bilmədən, sevmədən sabah lazım gələrsə, onun uğrunda ölməyə getməyə də hazır olmaıq. Beləliklə, bu şeir yalnız gəncliyə müraciət deyil, bütün xalqa, xalqın ziyalisindən tutmuş adi fəhləsinə qədər hamıya, eyni zamanda, bütün insanlığa müraciətdir. Çünki:

Oğul, könlüm kimi uçmaq istəsən,
Əvvəl yaxşı bağlan bu torpağa sən, -
deyir.

Səməd Vurğun məşəli

Bir jurnalist “S.Vurğun yaradıcılığı Sizə nə verir?” sualı ilə müraciət edəndə mənə elə gəldi ki, bu sualın cavabını dərhal verə bilərəm. Bir neçə gün sualı fikrimdə cözlədim. Gördüm, bunun cavabını tapmaq çox çətindir. Daha doğrusu, bu, tədqiqat işidir. Düzdür, mən S.Vurğun yaradıcılığını diqqətlə öyrənmiş və bu barədə tədqiqat əsərləri də yazmışam. Lakin özümü, öz yaradıcılığımı “tədqiq və təhlil” etməmişəm.

Ümumi şəkildə bilirəm ki, mən və mənim yaşdılarım – Nəbi Xəzri, Hüseyn Arif, Qabil, Qasım Qasımzadə və başqaları ədəbiyyata gəldiyimiz zaman ən çox

öyrəndiyimiz və təqlid etdiyimiz şair S.Vurğun və O.Sarıvəlli idi. Lakin bu o demək deyil ki, biz bu gün S.Vurğundan lazım olanı öyrənib qurtarmışıq. Xeyr, bu gün də şeirimiz S.Vurğun “havası” ilə yaşayır. Bu elə bir havadır ki, onun tərkibini təsnifləşdirib “bu cəhətdən öyrənmişik, bu cəhətdən yox”, - demək mümkün deyil. Çünki biz nəfəs aldığımız zaman havanı olduğu kimi bütövlükdə qəbul edirik.

S.Vurğun şeiri elə bir tilsimdir ki, bu şeirin məzmunundanmı, formasındanmı deyim tərzindənmi öyrənmişik, - demək çətindir. Mən bu ustad şairi hər dəfə oxuyanda elə bir tilsimə düşürəm ki, bu tilsimin nə adı, nə ünvanı, nə ilkini, nə də sonunu tapa bilmirəm. Öz qaynağını xalq yaradıcılığı çeşməsindən götürmüş bu sənət xalqın dühası kimi zəngin və zənginlik qədər də sadədir. Bizi çaşdıran da bu sehrli sadəlikdir. Bu sənət bizi sadəliyi, büllurluğu və bu sadəliyin içindəki müdrüklüyü ilə sehləyir. Əsl və böyük sənətin də sirri izaha çətin gələn bu sadəlikdə və bu sadəlik içindəki qeyri-adilikdədir. Belə olduğu təqdirdə oğul istəyirəm ki, belə bir sənətin incəliklərini xırdalasın və bundan öz payına düşəni götürüb “Bax, mən onun bu cəhətdən öyrənmişəm”, - deyə bilsin.

Bir sözlə, S.Vurğun sənəti bu gün də bizim şeirimizin yollarını işıqlandıran bir məşəldir. Biz bu məşəlin oduna qızınır, işığı ilə yol gedirik.

Mahnı

Nəğmə musiqinin ən kütləvi janrıdır. Bəzən böyük bir romanın deyə bilmədiyi mətləbi kiçik bir mahnı deyə bilir. Bu cəhətdən bizim xalq mahnılarımız çox maraqlıdır. “Girdim yarın bağçasına”, “Aman ovçu, vurma məni”, “Küçələrə su səpmişəm”, “Pəncərədən daş gəlir” kimi süjetli mahnılar həm də mahir bir rəssamın çəkdiyi canlı və təsirli lövhələridir. Bu mahnılarda xalqın mənəvi dünyası, psixologiyası, xarakteri yaşayır. Xalqın dili kimi musiqisi də onun ruhundan, xarakteri yaşayır. Xalqın dili kimi musiqisi də onun ruhundan, xarakterindən xəbər verir. Əslində musiqi də xalqın dilidir. Üzeyir bəyin dediyi kimi “musiqinin ehtirashlı dilində nitqə nisbətən yüzqat artıq enerji vardır”.

Xalq mahnıları əcdadlarımızın bu günə gəlib çatan təfəkkür və əxlaq dərslidir. “Pəncərədən daş gəlir” mahnısını sətir-sətir təhlil etsək, bu mahnıda xalqın əxlaq normalarının yaşadığını, xalqın psixologiya və xarakterini görürük. Mahnılarda eyni zamanda mahnının yarandığı zamanın, dövrün nəbzi vurur. Bu nöqtədə mahnı ictimailəşir.

Mahnı qədər insanları bir-birinə birləşdirən, onları bir-birinə doğmalaşdıran ikinci bir sənət növü tanımıram.

Professional mahnı janrımızın tarixinə ötəri nəzər salsaq, orada çox gözəl incilər tapırıq. F.Əmirovun “Gülərəm gülsən”, “Göy göl”, S.Rüstəmovun “Bahar olsun”, “Hardasan”, Tofiq Quliyevin “Üzüyümün qa-

şı”, “Sənə də qalmaz”, “Qurban adına”, C.Cahangirovun “Ana”, “Korun mahnısı” və s. nəğmələr bu gün də xalqımızın dilindən düşməyən klassik mahnı nümunələridir.

Çox təəssüf ki, bu gözəl ənənə bu gün zəifləmiş, mahnımıza meyxanadan gələn, xalqın ruhuna yad ritmik yüngüllük daxil olmuşdur. Son zamanlar elə bu professional bəstəkarlarımız nəğmə janrının taleyini həvəskar bəstəkarlara, özfəaliyyət dərnəklərinə tapşırılmışlar.

Bu savadsız həvəskarlar mahnılarında istədikləri oyunu çıxarır, janrın başında turp əkirlər. Müəyyən mənəyə rast gələndə öz cızma-qaralarını xalqın adına çıxarır, “xalq mahnısı” adı ilə efirə və konsert salonlarına yol tapırlar. Onların efirə yol tapmasında biz hamımız günahkarıq. Mahnı adına verilən cəfəngiyat xalqın zövqünü endirir, beləliklə, biz gözəl mahnı ənənəsi olan xalqımıza xəyanət etmiş oluruq. Dəhşət o yerə gəlib çatıb ki, insanı ucaldan, düşündürüb qanadlandıran professional mahnılar, bizim konsert salonlarımızdan qovulmuşdur. Zövqlər o qədər korlanmış ki, əsl, gözəl mahnıların xiridarı azalmış, dinləyicilərin əksəriyyəti diringi mahnıların əsiri olmuşdur. İndi bizim vəzifəmiz bu zövqsüzlüyə müharibə elan etməkdir.

MÜNDƏRİCAT

I FƏSİL

BƏXTİYAR VAHABZADƏNİN DİLÇİLİK GÖRÜŞLƏRİNİN BİRİNCİ MƏRHƏLƏSİ (XX ƏSRİN 50-Cİ İLLƏRİ)3

- I.1. Dil və üslub məsələləri3
I.2. Dil xalqın malı və sərvətidir21

II FƏSİL

BƏXTİYAR VAHABZADƏNİN DİLÇİLİK GÖRÜŞLƏRİNİN İKİNCİ MƏRHƏLƏSİ (XX ƏSRİN 60-Cİ İLLƏRİ)31

- II.1. Xalqın dili, xalqın ruhu31
II.2. Sənətkar və üslub məsələləri 39

III FƏSİL

BƏXTİYAR VAHABZADƏNİN DİLÇİLİK GÖRÜŞLƏRİNİN ÜÇÜNCÜ MƏRHƏLƏSİ (XX ƏSRİN 70-Cİ İLLƏRİ)49

- III. 1. Dilimiz ruh və mənəvi dominantlıq müstəvisində49
III.2. Xalqın ruhundan süzülüb gələn dil64
III.3. Sənətkarın xalqın dilinə söykənməsi70

IV FƏSİL**BƏXTİYAR VAHABZADƏNİN
DİLÇİLİK GÖRÜŞLƏRİNİN DÖRDÜNCÜ
MƏRHƏLƏSİ (XX ƏSRİN 80-Cİ İLLƏRİ)81**

IV.1. Milli dilin, milli hissin keşiyində.....	81
IV.2. Tərcümə məsələsi və onun problemləri.....	93
IV.3. Dilimizin imkanları.....	97
IV.4. Adlarımız tariximizdir	100
IV.5. Ana dilimizə qayğı və biganəlik.....	102
IV. 6. Ana dilimizin tədrisi və milli dillərin taleyi...	107
IV.7. Adlarımız: reallıqlar, gerçəkliklər.....	118
IV.8. Dili qorumaq mədəniyyəti, tarixi qorumaqdır. ...	123

V FƏSİL**BƏXTİYAR VAHABZADƏNİN
YARADICILIĞINDAN DİLLƏ BAĞLI
SEÇMƏLƏR141**

Heyrət, ey büt! (<i>ixtisarla</i>).....	141
Mən ona bərcuyam (<i>ixtisarla</i>)	142
Mən aşıqəm, yasaq yoxdur dilimə.....	143
Həyatın nəfəsi şeir deyilmi? (<i>ixtisarla</i>)	146
Adlar, ləqəblər.....	148
Bir “Tut ağacı” var (<i>ixtisarla</i>)... ..	154
Yel qayadan nə aparar?	155
Adidə qeyri-adi (<i>ixtisarla</i>).....	166
Dildə təbiilik və gözəllik.....	168
Ana laylası, uşaq dünyası.....	177

Xalqın oğlu - dünyanın oğludur (<i>ixtisarla</i>)	181
Xalq yazıçısı (<i>ixtisarla</i>)	183
Sözün şəhdi, dilin nəğməsi (<i>ixtisarla</i>)	183
Mənəvi dayaqlarımız (<i>ixtisarla</i>)	189
Əzizim Mövlud (<i>ixtisarla</i>).....	189
Nəriman Həsənzadə (<i>ixtisarla</i>)	190
İki povest haqqında (<i>ixtisarla</i>).....	194
Dilimiz - ədəbiyyatımız.....	196
Hörmətli yoldaşlar (<i>ixtisarla</i>)	208
Tarixi adları dəyişmək olmaz.....	209
Ana dilim - ana köküm	211
İftiraya cavab	222
Adlarımız barədə	230
Şair, rəssam, bəstəkar (<i>ixtisarla</i>)	236
Osman Sarıvəlli (<i>ixtisarla</i>)	236
Səməd Vurğun məşəli.....	237
Mahnı.....	239

BULUDXAN ƏZİZ OĞLU XƏLİLOV

**BƏXTİYAR VAHABZADƏNİN
DİLÇİLİK GÖRÜŞLƏRİ**

Çapa imzalanıb: 18.03.2014

Format: 84x108 1/32

Ofset çap üsulu

Fiziki çap vərəqi: 15,25 c.v.

Sifariş: 65

Sayı: 500